CUMHURİYET DÖNEMİ DİN POLİTİKALARI VE TOPLUMSAL TEPKİLER (1923-1960)

Şeyma DUTAR

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ

AFYONKARAHİSAR 2015

T.C

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CUMHURİYET DÖNEMİ DİN POLİTİKALARI VE TOPLUMSAL TEPKİLER (1923-1960)

Hazırlayan

Şeyma DUTAR

Danışman

Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ

AFYONKARAHİSAR 2015

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "Cumhuriyet Dönemi Din Politikaları ve Toplumsal Tepkiler" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yaralandığım eserlerin Kaynakça'da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

07/09/2015

Şeyma DUTAR

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

İmza

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ ……..……

Jüri Üyeleri: Doç. Dr. İsmail HİRA ……..……

: Doç. Dr. Hüseyin KOÇAK ……..……

Sosyoloji Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans öğrencisi Şeyma DUTAR'ın **"Cumhuriyet Dönemi Din Politikaları ve Toplumsal Tepkiler (1923-1960)"** başlıklı tezi, 16.06.2015 günü saat 09.00'da Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ÖZET

CUMHURİYET DÖNEMİ DİN POLİTİKALARI VE TOPLUMSAL TEPKİLER (1923-1960)

Şeyma DUTAR

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

Eylül 2015

Danışman: Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ

Bu tezin konusu "Cumhuriyet Dönemi Din Politikaları ve Toplumsal Tepkiler (1923-1960)"dir. Tezde daha çok dönemin din politikaları ele alınmış ve bu politikaların toplum tarafından nasıl karşılandığı değerlendirilmiştir. Çünkü daha çok toplumun temel dinamiklerini değiştirmeye dönük politikalar olarak tarihe geçmişlerdir.

Tezde Laiklik yanlısı ve Laiklik karşıtı politikalar yer almaktadır. Bunların yanında TBMM, Hükümet, Üniversiteler, Milli Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı ve diğer kurum ve kuruluşların hareketleri de incelenmiştir.

Ele alınan dönem, toplumun temel taşlarının yeniden inşa edildiği dönemdir. Rejim değişikliği, tek partili dönemden çok partili döneme geçiş birçok sarsıntıyı ve

inkılabı beraberinde getirmiştir. Toplumun da hazır olup olmaması ortaya çıkan din politikalarını şekillendirmiştir.

Bu tez, dönemin iktidar partilerinin yayın organlarının, siyasal muhaliflerin yayın organlarının taranması ve kaynakçada belirtilen nüshaların kaynak olarak kullanılmasıyla oluşturulmuştur.

Toplum düzeni için yapılan din politikalarının bazıları kabul edilmiş, bazıları ise büyük tepkiler ortaya çıkarmıştır. Yapılan politikalar özellikle laiklik ve din çerçevesinde şekillenmiştir. Muhalif karşıtı kesim laikliğin önündeki engelin din olduğunu belirtirken, dindar kesim dini toplumun yapı taşı olarak görmüş ve dinin bozulmak istenmesine müsaade edilmemiştir. Toplum, dini eğitim için engellerin farkında olup gizli olarak eğitimlere devam etmiştir. Gizli yapılan eğitimler daha çok tarikatları ortaya çıkarmıştır. Tarikat liderleri de bu durumdan faydalanmışlardır.

Araştırma dönemimizi hazırlayan, dönemi ortaya çıkaran ve yararlanılan basılı eserler de kaynakçada gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Laiklik, Din, Laiklik Uygulamaları, Cumhuriyet Dönemi, Toplumsal Tepkiler.

ABSTRACT

DURING THE REPUBLICAN PERIOD, AND MULTI-PART POLITICS AND SOCIETAL RESPONSES TO RELIGION (1923-1960)

Şeyma DUTAR

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY

THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

DEPARTMENT of SOCIOLOGY

September 2015

Advisor: Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ

The subject of the thesis is "During the Republican Period, and Multi-part Politics and Societal Responses to Religion (1923-1960)". Religion politics of the therm have been focused and reactions of societies to these politics have been analysed. That is why; these politics have dated as changes of basic dinamics of societies.

In thesis, pro secularism and antisecularism politics are presented. Besides that; acts of TBMM, government, universities, The Ministry of Education, Religious relations Presidency and other instutions are handled.

Related period is a period that corner stones of society are renewed. The regime modification trasition from single party system to multiparty system have brought a lot of schoks and revolutions. Whether society adapted, these have shaped existing religious politics.

This researc is formed by searching of powered parties ‘broadcasting agencies and politicial opposing parties’ broadcasting agencies. Furthermore, is formed by using copies which is used in reference.

Whereas some of the politic which were acted for social order have been accepted; some have faced hugere actions. Enforced politics have shapeda round secularism and religion. While opposing parties said religion as a barrier of secularism, religio usparts have seen religion as a cornerstone of society and have not allowed disrupting of religion. The society has continued religious education in secrecy. This misery has emerged somanyscet. Sectleaders has benefited from this situation.

Printed works that they prepare and emerge our period is shown in reference.

Keywords: Secularism, Religion, Secularism Practices, Republician Period, Social Reactions.

ÖNSÖZ

Geçmişten beri aklımın bir köşesinde hep var olan akademik çalışmalara yönelme düşüncesine, lisans tamamlama eğitimi almaya gittiğim, Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesindeki öğretim görevlilerinin teşvikleri sebep oldu.

Enstitüye başladığımızda ders konuları bakımından ilgimiz iyice yoğunlaştı ve ilgimizi çeken belli başlı kaynakları kütüphanemize depolamaya başladık. Dersleri bitirip tez aşamasına geldiğimizde tezin konusunun, toplumun içinde hem köklü geçmişi olan, hem de bu geçmişle toplumun geçirdiği tarihi süreci yansıtmasının yanında günümüzde de izleri görülen bir konu olmasını düşünüyordum. Danışmanım Prof. Dr. Mehmet Karakaş daha önce seminer konum üzerinden farklı bir bakış açısı ile araştırma yapmamı önerdi. Seminer konum olan "Cumhuriyet Dönemi Din Politikaları"na farklı bakış açısını birlikte belirlemeyi önermişti. Görüşmelerimiz sonunda, Türkiye için dönüm noktalarından biri olan 1923-1960 dönemindeki toplum üzerine çalışmaya karar verdik.

Hocamın önerisiyle söz konusu dönemi araştırmaya başladım. Tezin konusu "Cumhuriyet Dönemi Din Politikaları ve Toplumsal Tepkiler (1923-1960)"di. Çalışmamızın amacı, Türkiye'de rejim değişikliği noktasından hareketle, bu sürecin hızla devam edip inkılaplarla güç kazandığı dönemleri görüp toplumun bütün bu olanlara bakış açılarını ortaya koymaktır. Bu dönem çok hararetli değişikliklerin yaşandığı bir dönem olmasından ötürü toplumun sesleri de sık sık yükseliyordu. Böyle olmasından haz almıştım. Fotokopilerin bulunup alınması yazıların sınıflandırılması için yaptığım araştırmalar bir öngörü oluşturdu. Konuyla ilgili sistematik ve bilimsel bilgiye sahip olmadığımdan konuyla ilgili çok sayıda kitap tarayıp notlar aldım. Bilgilerin sistematik olarak düzene konulması ve başlangıçta tezin sınırlarını çizemediğimden zamanımın önemli bölümünü tezin kapsamı dışında olan fakat konunun kaynaklarıyla ilgili bilgilerine yoğunlaşarak geçirdim.

Danışmanımın tavsiyesine uyarak öncelikli olarak da yaptığım plandaki sıraya göre her bölümü kendisine teslim ettim, bir sonraki bölümü verirken de bir önceki bölümü teslim aldım ve bazen saatlerce, incelediği konuyu tartıştık, tavsiyelerine uyarak bu kısımları tekniği ve mantığı bakımından yeniden düzenledim.

Danışmanımın titiz olduğunu biliyordum. Geldiğim noktadan geriye baktığımda bütün eksikliklerime, acemiliklerime rağmen önemli yol katettiğimi düşünüyorum. İncelediğim birçok kitaba bakarak aynı konuyu herkesin birbirinden alarak kitap meydana çıkarmış olmasının anlamsız olduğunu kavradım ve hocamın konu seçimi ve değerlendirmesindeki titiz davranışının haklılığı ortaya çıktı. Tezimin hazırlanışı esnasında, yeri geldiğinde özel işlerini de aksatıp her satırında yönlendirmesi ve emeği olan Danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Karakaş'a saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

Şeyma DUTAR

Ağustos 2015

İÇİNDEKİLER

sayfa

YEMİN METNİ ..... **ii**

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI ..... **iii**

ÖZET ..... **iv**

ABSTRACT ..... **vİ**

ÖNSÖZ ..... **viii**

İÇİNDEKİLER ..... **ix**

KISALTMALAR ..... **x**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ DİN POLİTİKALARI

1. CUMHURİYET ÖNCESİ DİNİ EĞİTİM (1839-1923) **4**

2. CUMHURİYET DÖNEMİ DİNİ EĞİTİM (1923-1930) **8**

2.1.TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNU İLE GELEN DİNİ EĞİTİM **10**

2.1.1.Tevhid-İ Tedrisat Kanununa Dair Gelişmeler **10**

2.1.2.Tevhid-İ Tedrisat Kanunu'nun Kabul Edilmesi **11**

2.1.3.Tevhid-İ Tedrisat Kanunu'nun Uygulanması **12**

2.1.4.Tevhid-İ Tedrisat Kanunu Ve Dini Eğitimi **14**

3. YENİ DİNİ EĞİTİMİ VE LAİKLİK **18**

4. TEK PARTİ DÖNEMİNDE DİNİ EĞİTİMİ VE TOPLUMSAL YENİLİKLER (1930-1946) **20**

4.1. TEK PARTİ DÖNEMİNDE DİNİ EĞİTİM **20**

4.2. TEK PARTİ DÖNEMİ TOPLUMSAL YENİLİKLER **25**

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ DÖNEM VE SONRASI DİN POLİTİKALARI (1946-1960)

1. ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞTE CHP'NİN DİN POLİTİKALARI..... 30

2. MUHALEFETTEKİ DEMOKRAT PARTİ VE DİN POLİTİKALARI..... 34

3. İKTİDARDAKİ DEMOKRAT PARTİ VE DİN POLİTİKALARI 35

3.1. DEMOKRAT PARTİNİN DİN KONUSUNDAKİ YENİLİKLERİ..... **35**

3.1.1. Politikalardaki İlk Yenilikler..... 35

3.1.2. Ezanın Arapça Okunması Yasağının Kaldırılması..... 36

3.1.3. Radyoda Kur'an Okutulması 39

3.1.4. Hacca Gideceklere Döviz Verilmesi 39

3.2. ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE YENİ DİNİ EĞİTİM VE ÖĞRETİM **40**

3.2.1. Ortaokul ve İlkokullarda Din Dersleri……..41

3.2.2. İlk Öğretmen Okullarında Din Dersleri……45

3.2.3. İmam Hatip Kursları ve İmam Hatip Okulları……46

3.2.4. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi……..49

3.2.5. İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü……50

3.2.6. Diyanet İşleri Başkanlığı…….52

4. DİN EĞİTİMİ–ÖĞRETİMİ VE LAİKLİK TARTIŞMALARI 64

4.1. CHP DÖNEMİ VE LAİKLİK **64**

4.2 DEMOKRAT PARTİ VE LAİKLİK..... **73**

5. CHP VE DP'NİN LAİKLİK POLİTİKALARINDAKİ YUMUŞAMALAR . 77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1923-1960 ARASI DİN POLİTİKALARI VE TOPLUMSAL TEPKİLER

1. CUMHURİYET DÖNEMİNİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ 80

1.1. ŞEYH SAİD İSYANI VE MENEMEN OLAYI **84**
2. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ DİN POLİTİKALARI VE LAİKLİK..... 87
3. TEK PARTİ DÖNEMİ DİN POLİTİKALARI VE LAİKLİK 91
4. ÇOK PARTİLİ DÖNEMİ DİN POLİTİKALARI VE LAİKLİK..... 103
5. 1951-1955 DÖNEMİ LAİKLİK KARŞITI AKIMLAR 106
5.1. NAKŞİBENDİLER **107**
5.2. BEDİÜZZAMAN SAİD NURSİ VE NUR HAREKETİ **108**
5.3. TİCANİLER..... **112**
6. 1951-1953 DÖNEMİ LAİKLİK KARŞITI ÖRGÜTLER VE FAALİYETLERİ 118
6.1. İLİM YAYMA CEMİYETİ'NİN FAALİYETLERİ VE TEPKİLERİ **118**
6.2. MALATYA SUİKASTI VE TEPKİLERİ..... **119**
7. 1953-1955 DÖNEMİ LAİKLİK KARŞITI BİREYSEL EYLEMLER..... 122
7.1. KIRŞEHİR OLAYI **122**
7.2. DİĞER OLAYLAR **124**
8. 1951-1955 DÖNEMİ LAİKLİK KARŞITI HAREKETLERE TEPKİLER 126
8.1. TÜRK DEVRİM OCAKLARI DERNEĞİ'NİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ **126**
8.2. MİLLİ TESANÜD(CEPHESİ) BİRLİĞİ **128**
8.3. ÜNİVERSİTE VE GENÇLİK ÖRGÜTLERİNİN LAİKLİĞE YÖNELİK SALDIRILAR KARŞISINDA TEPKİLERİ **129**
SONUÇ..... 132
KAYNAKÇA 136

KISALTMALAR

BDG: Büyük Doğu Gazetesi

C: Cilt

CG: Cumhuriyet Gazetesi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

Çev: Çeviren

DP: Demokrat Parti

Der: Derleyen

EGMA: Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

MTTB: Milli Türk Talebe Birliği

MKP: Milli Kalkınma Partisi

s: Sayfa

S: Sayı

SCF: Serbest Cumhuriyet Fırkası

SBF: Sosyal Bilimler Fakültesi

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TCK: Türk Ceza Kanunu

TMTF: Türkiye Milli Talebe Federasyonu

TTK: Tevhid-i Tedrisat Kanunu

Vs:Vesaire

GİRİŞ

Bireyleri, toplumları ve devletleri öteden beri etkileyen en önemli faktör "din" olmuştur. Gerçekten de, tarihin seyrini değiştiren savaşların, muhtelif ailevi ve sosyal müesseselerin, değişik tapınma biçimlerinin, çeşitli yardımlaşma ve dayanışma örneklerinin, farklı yaşam ve kültür tarzlarının, bilimsel çaba ve gelişmelerin arka planında büyük ölçüde dini hassasiyet ve aidiyetlerin bulunduğu görülmüştür. Bu hassasiyet ve aidiyetler, köklü medeniyetlerin teşekkül etmesinde büyük rol oynamıştır.

Bunun yanında teknolojinin ilerlemesi, maddi birikimlerin artması, toplumsal katmanlar arasında yeni güç odaklarının belirmesi, iktidar mücadeleleri din ile toplum arasındaki çalkantıları daha da şiddetlendirmiş; bu bağlamda ortaya atılan yeni fikirler ve bu fikirlerin yol açtığı dönüşümler, dinin devlet ve birey hayatındaki rolünü büsbütün değiştirmiştir.

Bu değişim, bazı ülkelerde nispeten daha yumuşak şekilde, bazı ülkelerde ise oldukça şiddetli ve sancılı bir biçimde gerçekleşmiştir. Neticede Batı dünyası açısından "din"in, devlet ve bireyle olan bağı zayıflamış ve bunlar üzerindeki etkisi ya tümden yok edilmiş ya da asgari seviyeye çekilmiştir. Bu seviye düşüklüğünde TBMM'nin açılması ve rejim değişikliği de oldukça etkilidir. Meclis açılıncaya kadar toplum isteklerini rahatça ifade edebilecek ortam bulamamıştır. Meclisin açılması bunun ardından rejim değişikliği topluma rahat bir ortam ortaya çıkarmıştır.

Tezin asıl yapı taşı olan din politikalarına geçilmeden önce öne çıkan yenilik Tek Parti dönemidir. Din politikaları anlamak için iktidarda olan parti ve söz konusu politikalarına değinmek gerekmektedir. Tek parti iktidarının kökenleri eskiye dayanmaktadır. Fakat tezin konusu gereği CHP; 1923-1946 arasına değinilecektir. Bu tarihler arasında iktidar olan CHP'nin başta gelen özelliği demokratik ideolojisindedir. Bu ideoloji; bir tarikat veya kilise niteliğinde olmamıştır. CHP iktidarı, toplumu muasır medeniyet seviyesine ulaştırmayı amaçladığından yürüttüğü politikalar da bu çerçevededir.

Tek parti dönemi çok partili hayata geçilinceye kadar yani iktidara Demokrat partinin gelinceye kadar iktidarlığını sürdürmüştür. Demokrat parti iktidara gediğinde, yeni parti beraberinde yeni politikalar da getirmiştir. Toplumdaki bazı kesimler uyum sağlamaya çalışırken bazı kesimler ise tepkili davranmışlardır.

Çalışmamızın başlıca amacı; Cumhuriyet Döneminde laiklik ilkesi etrafında gelişen din eğitimi, bu eğitim çerçevesinde var olan din politikaları ve toplumun bu politikalara bakış açılarını ele almaktır. 1876 yılında Kanun-ı Esasi'nin kabulü, 1925'te tekkelerin kapatılması gibi bazı düzenlemeler ardından saltanat ve hilafetin, son olarak da 1928'de Anayasa'daki "TC Devleti'nin dini İslam'dır" maddesinin kaldırılması gibi bazı inkılaplar, laik sistemin yerleşmesinin en önemli adımları arasında yer almıştır. Bu gelişmelerin son halkasını da 1937 yılında laiklik ilkesinin anayasada yer alması teşkil eder. Laiklik ilkesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde henüz anayasada yer almamakla birlikte Cumhuriyetin kurucularının en başından beri zihinlerindeki en temel ilkelerden birisidir. Bununla birlikte bu ilke, günümüze kadar uygulanan din eğitimi politikalarında da temel bir hareket noktası olarak kabul edilmiştir.

Bu ilke çerçevesinde tarihi gelişimi içerisinde günümüze kadar olan süreçte ülkemizde din dersi, öncelikle bir süre programlarda yer almamasının ardından programlara dahil edilmesi, isteğe bağlı olarak yer verilmesi ve son olarak da zorunlu olarak verilmesi biçiminde uygulanmıştır. Diğer taraftan bu süreçte, laiklik ilkesi temel alınarak din eğitiminin yapılıp yapılamayacağı hakkında çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Çalışmamızda genel olarak amacımız, Türkiye'de laik sistem içerisinde din eğitiminin uygulama biçimleri, din eğitimi çerçevesinde uygulanan politikalar ve toplumun bu politikalara ya da diğer bir ifadeyle yapılan inkılaplara verilen tepkileri ortaya çıkarmaktır.

Burada anlatılanlar dışında birçok benzerlik daha bu çalışmada dikkatlere sunulacaktır. Ancak bu bölüme gelmeden önce çalışmanın bütünlüğü açısından bir sıralama izlemeyi uygun bulduk. Cumhuriyet öncesi din eğitiminden başlanarak, dönem içerisindeki gelişmelerden biri olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve bununla birlikte gelen yenilikler ele alınmıştır. Çünkü Cumhuriyet dönemindeki din politikalarını anlamak için öncesindeki gelişmelere bakmak önemlidir. Birinci

bölümde bu kanun ve Tek parti dönemi özellikle CHP'nin iktidarlığı sırasındaki din politikaları dikkate değerdir. İkinci bölümde ise; Türkiye çok partili hayata geçiş sürecinde olup, bu süreçte iktidar olan DP'nin din politikalarını inceledik. Çünkü tek partili döneminde yapılan inkılaplar ve toplumun bakış açısı, CHP'nin din eğitimi politikaları halkı çok partili hayata geçiş yapmasına yönlendirmiştir. Bunların yanında laiklik ve dinin aynı olup olmadığı ve iktidarda olan siyasi partilerin bakış açıları, yaptıkları inkılaplar ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde; Cumhuriyet dönemi genel olarak değerlendirilmiştir. Bu bölümde iki olay ortaya çıkmaktadır. Şeyh Sait İsyanı ve Menemen Olayı'dır. Bu iki olayın nedenleri ve sonuçları incelenmiştir. Yine bu bölümde din politikalarına karşı ortaya çıkan akımlar ve faaliyetleri ele alınmıştır. Bu benzerlikleri birkaç ayrı başlık altında parçalayarak anlatmaya çalıştık. İlk iki bölümde anlatılanlardan son bölümde faydalanılmış ancak tekrara düşmekten kaçınılmıştır. Tezin bölümleri oluşturulurken anlamsal bütünlük gözetilmiştir. Bölüm alt başlıkları da kronolojik bir sıralama takip edilerek oluşturulmuş, ancak buna her zaman bağlı kalınmamıştır.

Bu çalışma, araştırmalara sıkça konu olmuş birkaç farklı konuyu (Laiklik, Din Politikaları, Din-Siyaset vb.) ile yıllardır devam eden laiklik tartışmalarını, iktidarların din politikalarını, yapılan inkılaplara toplumun tepkilerini daha önce başka bir araştırmaya konu edilmemiş biçimde ortaya çıkarmayı ve litaratüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ DİN POLİTİKALARI

1. CUMHURİYET ÖNCESİ DİNİ EĞİTİM (1839-1923)

Cumhuriyet öncesi dini eğitime bakıldığında, bu eğitimin temellerinin Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine dayandığı görülmektedir. Çünkü bu dönemler daha sonraki gelişmeler üzerinde etkili olmuştur. Selçuklu ve Osmanlı'da dini eğitim; camiler, medreseler, tekkeler, enderun, sıbyan mektepleri, rüştiye, idadi ve sultaniler gibi çeşitli öğretim kurumlarında yapılırdı. Amaç, yeni yeni temelleri kuvvetlendirilecek olan İslamiyet'i öğretmektir (Aydın, 2007: 7-8).

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde var olan medreseler ile Fatih zamanında kurulan Enderun Okulları eski örgün eğitim kurumları olmakla birlikte, halk eğitimi alanında da etkinlik göstermişlerdir. Bunların yanı sıra esnaf kuruluşları, ordu ve gönüllü kuruluşlar tarafından bugünkü anlamda olmamakla birlikte yetişkinlere yönelik eğitim vermektedir. Cumhuriyet öncesinde halk eğitimi etkinliklerini yürüten kurum ve kuruluşlar arasında medreseler yer almaktadır. Medreseler, Selçuklu döneminden başlayarak toplumun gereksinimi olan öğretmen, kadı, imam, tıp doktoru, matematikçi ve din bilgini (ulema) yetiştiren, ilköğretimden yükseköğretime kadar kademeli eğitim veren dini temele dayalı örgün eğitim kurumları özelliğine sahiptir. Ders programlarında, dini bilgiler yanında; dilbilgisi, mantık, matematik, metafizik, astronomi, tıp ve diğer konulara yer verilmiştir. Medreselere bağlı olan kitaplıklar, bakımevleri, hastaneler halka yönelmiş birer eğitim ve yardım kurumu

işlevini görmüştür. Diğer eğitim veren kurum ise Enderun (Saray) okullarıdır. Bu okullar; 1455 yılında yönetici ve devlet adamı yetiştirmek amacıyla Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulmuştur. Dünyada kamu yönetimi alanında eğitim veren ilk kuruluş olan Enderun okullarının bir özelliği de dini temele dayalı olmamasıdır (Şişman, 1968: 100-101).

Eğitim veren diğer kuruluş da Ahilik örgütüdür. Bir esnaf kuruluşu olan Ahilik örgütü 13. ve 18. yüzyılları arasında etkin bir rol oynamıştır. Ahilik Anadolu esnafı arasında dayanışmayı, birliği kardeşliği geliştirmede öncülük rolünü üstlenmiştir. Toplumsal kurumlar halinde etkinlik gösteren ahilik örgütü, Ahi adını verdikleri başkanlarının yönetiminde zorbaları yok etmek, yabancılara, gezgin ve konuklara ziyafetler verme ve toplumsal yardımlar da bulunma işlevlerini gerçekleştirmiştir. 18. yüzyıldan itibaren Ahilik örgütünün yerini alan Loncalar, esnaf arasında birlik ve dayanışmayı sağlama işlevleri yanında, ticaret ahlakını koruyan, çırak, kalfa, usta yetiştiren, onlara işyeri açan bir eğitim kuruluşu kimliğini de kazanmıştır (Şişman, 1968: 103).

Cumhuriyet öncesinde dini eğitim veren kurumlara bakıldığında, Medrese Öncesi ve Medrese sonrası olarak ikiye ayrılmaktadır. Medrese öncesi kurumlar kendi aralarında, Küttab, Camiler, Saraylardaki Eğitim, Edebi salonlar gibi bölümlere ayrılmıştır. İlkokul demek olan Küttab'ın programı tamamen Kur'an-ı Kerim'in okunması üzerine temellendirilmiştir. Camiler, İslam dünyasında en yaygın eğitim kurumudur. Saraylardaki eğitim, İslam toplumlarının ileri gelenlerinin saraylarında dini eğitim için özel mekanlar oluşturulmasıdır. Cumhuriyet öncesinde eğitim ve öğretimin kısa zaman içinde görülm emiş bir hızla gelişme ve yayılma göstermesinin nedenini bazı tarihçiler ucuz kağıdın üretilmiş olmasına bağlamışlardır (Dağ, 2010: 1).

Müslümanlar evlerini eğitim için elverişli mekanlar olarak görmemişlerdir fakat camilerin yapılmasından önce özellikle bilginler, evlerini eğitim kurumu olarak kullanmışlardır (Yurdaydın, 1971: 64). Edebi salonlar da ise, devrin önde gelen uleması tarafından dinsel ve bilimsel konularda konferanslar verilmiştir. Medreselere gelindiğinde, bu okullar ciddi bir eğitim bilim ve din kurumudur. İslam toplumları ihtiyaç duyduğu memurları, din ve hukuk adamlarını yetiştirmiştir (Akyüz, 1997: 1).

Osmanlı ile birlikte din eğitimine paralel olarak birçok alanda eğitimler devam etmiştir. Sıbyan okulları, Osmanlı'da vakıflara bağlı olarak ilköğretim düzeyinde eğitim vermekte olan okullardır. Bu okullarda eğitimin özünü dini eğitim oluşturmaktadır. Bu okullara kız çocukları da girebilmektedir. Diğer eğitim kurumu olan medreseler, vakıf yönetimlerine bağlı olarak ve dinsel içerikli bilgilerin verildiği ilk, orta ve yükseköğretim kurumlarıdır. İlk Türk medresesi Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey tarafından Nişapur'da 1040 yılında kurulmuştur (Akyüz, 1997: 18). Osmanlı devletinde ilk medreseyi 1331 yılında İznik'te Orhan Gazi kurmuştur. Medreseler en önemli gelişmelerini Fatih döneminde yapmışlardır. Medrese terimi Arapça hem ders okunan yer hem de ders gören öğrencilerin yatıp kalktıkları vakıf odalarının bulunduğu yapı anlamlarına gelir (Özön, 1971: 464). Derslerin nasıl işlendiği ve programı hakkındaki bilgiler yetersizdir. Medreseleri kuranlar, bu okullara kaç öğrenci alınacağını, ne gibi yiyecekler verileceğini, harçlıklarının miktarını da tayin edebiliyorlardı.

Osmanlı Devletinin XVII. yüzyıldan sonra gerilemeye başlamasıyla birlikte toplumsal kurumlarından biri olan "vakıf kurumu", çökmeye başlamış daha sonra da ona bağlı olarak eğitim sistemi çökmeye başlamıştır. İşte bu gelişmenin sonucunda medreseler, bilim yuvaları olmaktan hızla uzaklaşmışlar ve eskinin bilinçsizce yinelendiği yerler durumuna gelmişlerdir. Bu dönemde medreselerde görev yapan öğretim elemanlarının yetiştirilmelerine ve seçimine de gereken özen gösterilmemiştir. Böylece medreseler çağdışı eğitim kurumları durumuna dönüşerek her türlü yeniliğin karşısına dikilen bilgisizlik ve gericilik yuvası olmuşlardır (Demirel, Kaya, 2012: 39-40).

Rejim değişikliği yaşanmadan önce; birçok reform hareketi gerçekleştirilmiştir. Bunun arkasından Tanzimat dönemi yaşanmıştır. Eşitlik, hak ve adalet gibi kavramların kullanılması değişiklikleri hızlandırmıştır. Sultan Abdülhamid ve İttihatçıların sahneye gelmeleriyle gelişmeler daha da artmış. Özellikle Meşrutiyetin ilanıyla din kavramı daha da yaygınlaşmıştır. Meşrutiyet dini eğitimde yenilikler ortaya çıkarmıştır.

Abdülhamid'in sahnede olduğu dönemde, Müslümanların teşkil ettikleri imparatorlukta dayanışma ve birlik, İslamiyet üzerine bina edilmekteydi. Padişah,

böyle bir politikayı gerçekleştirebilmek için İslam alemine ve bilhassa imparatorluğun bir parçasını teşkil eden Arap dünyasına karşı büyük bir yakınlık göstermiştir. Abdülhamid'in bu politikasını kendi emellerin engel olarak gören büyük devletler, padişahın Panislamist bir siyaset takip ederek dünya da yaşayan bütün Müslümanların başına geçmek istediğini çeşitli şekillerde etrafa yaymaktadırlar (Karpat, 2009: 81).

1876'da Kanun-i Esasi'nin ilanı ile birlikte ortaya çıkan rejimin hemen ardından Meşrutiyet askıya alınmış, 1908'de İttihat ve Terakki Partisi'nin diretmeleri sonucunda Meşrutiyet tekrar ilan edilmiş bunun yanında parlementer düzen hep var olmuştur. Fakat anayasal parlementer düzenin her zaman varlığına rağmen yönetim üst katmanlarda kalmış tabana indirgenememiştir. Bunun anlamı seçilenlerin yönettiği düzenin Meşrutiyete rağmen varlığını devam ettirdiğidir. Bu kendilerini seçkin olarak görenlerin gelenekleri saltanatın kaldırılmasına ve Cumhuriyetin ilan edilmesine rağmen yok olmamış, bunun yanında siyasal gelenekmiş gibi Cumhuriyet dönemine de sıçramıştır (Öztemiz, 1997: 70-71).

İttihat ve Terakki var olduğu yüzyıllarda temelinin halk olduğu bir teşkilatlandırma kurmadığı gibi düzenli bir program da kuramamıştır. Bunun yanında ülkenin pek çok yerinde İttihat ve Terakki ismine has kulüplerin kurulması, Türklerin siyasi anlamda ileri olduklarının göstergesidir. İttihatçı, yöneticiler halktan oldukça uzak, Avrupa'dan birebir kopya edilerek getirilmiş fikirlere ve kendi siyasi çıkarlarına uygun hareket ettikleri için halkın var olmasını istediği ve çok rağbet ettiği demokratik fikirlere ulaşamamışlardır (Karpat, 2009: 86).

Türkiye'de özellikle din eğitimi ve öğretimi alanına giren konulardaki değişmeler ve gelişmeler siyasi gelişmelere göre şekillenmekte, din eğitimi uzmanlarının görüş ve düşüncelere dikkate alınarak, ülkenin örgün ve yaygın din eğitimi esasları tespit edilmemektedir.

TBMM açıldıktan sonra, Anadolu'daki çeşitli işleri yürütmek üzere mecliste ihtisas komisyonları kurulmuştur. Bu komisyonların kurulması sırasında, maarif işlerinin hangi komisyonun çalışma alanına gireceği konusunda yapılan uzun müzakereler, o zamandaki yaklaşımı göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bu tartışmalarda aynı zamanda eğitimin amacı, mahiyeti ve konularının nasıl olması

gerektiği ve hangi komisyonun çalışma alanına girmesinin daha doğru olacağı konusu üyeler tarafından gündeme getirilmiştir.

Milli Mücadelenin devam ettiği bir ortamda hükümet programının müzakeresinde en çok eğitim konularının konuşulması ilk meclisin eğitime, özellikle din eğitimine önem vereceğini ve ıslah edilmiş olan medreselerin daha da geliştirilip devam edeceğini göstermektedir (Ayhan, 2004: 35). Hazırlık evresinde din eğitimi ile ilgili birçok konu görüşülmüş ve Cumhuriyet ile birlikte hayata geçirilme aşaması hız kazanmıştır.

2. CUMHURİYET DÖNEMİ DİN EĞİTİMİ (1923-1930)

Cumhuriyet'in din politikalarının temelinde var olan tema, yaşanılan gerçek radikalizmin Türkiye'ye transfer olmasıyla açıklanabilir. Fakat din politikalarındaki asıl radikalizmi Cumhuriyet tarihinin her dönemi içerisinde aynı olmayabilir. Buradan şunu anlayabiliriz ki; bu değişiklik Türkiye'deki laikliğin ortaya çıkma belirtilerini beraberinde getirmektedir.

Bakıldığında tek partili ya da çok partili siyaset denemelerinde dine yüklenen anlamın ne tür olduğu, eğer din tek başına bırakılırsa ne anlam ifade edebilirliği bile net değildir. Bu karışıklık, sonuçta sadece din politikalarını değil bu bağlamda ortaya çıkan eğitim politikalarını da sorunlu hale getirmektedir.

Osmanlının var olmasına dayanak olarak başvurulan din, modern Cumhuriyet'te yeniden ele alınmış ve tanımlanmıştır. Cumhuriyet yöneticileri için din, devletin varlığının onayı için bir araç olarak görülmemektedir. Bunun yanında toplumun birlikteliğinin ve yeni ulus devletin dayanağı olarak dini kayıt altına almak önemlidir. Bu hassasiyet dinde yeni reformlar, din dersleri, imam-hatip okulları vs. gibi konuların Türk laikliğinin temel sorunları arasında var olmasına yol açar (Akşit, 1993: 90-91).

Bir din eğitimi politikasından söz edildiğinde her defada devletin korumaya çalıştığı, taviz vermediği bazı yapı taşlarına bakmak gerekir. Bunların başında dinin keyfiyetine ilişkin yeni algı düzeninin korunması gelmektedir. Buradan yola çıkarak Türkiye'nin sarsıntılı anlarında ortaya çıkan din problemini anlamak ancak mümkün

hale gelecektir. Bu çerçevede radikal din karşıtlığı temasıyla daha kolay eşleştirilebilecek bir ifadeyle var olan durumlarda ortaya çıkan dini eğitim kurumlarını Kemalist çerçevede açıklamak zorlaşmaktadır. Devletin din politikalarını bir zıtlık olarak inşa eden söylemler aslında dini talep arayışını gayrimeşru olarak ilan etme arzusundaydılar (Özdalga, 2006: 30-32).

Bakıldığında, Cumhuriyet dönemi politikalarda dini, devletin kaydının dışında olarak gösteren uygulamalar da mevcuttur. Gerçekten de kurulmuş olmanın heyecanıyla var olan bazı uygulamaların ortaya çıkardığı sarsıntı, dinin gündelik hayattaki göstergelerini yok etmekte mahirdir. Ortaya çıkan aynı kararlılığın nasıl olurda laikliğin belli başlı unsurlarıyla çelişki gibi görülebilen uygulamalara fırsat verdiğini anlamak zordur. Bir devletin mevcut bir din politikası varsa, bu politika var olan çelişkiyle beraber yaşıyor olmalıdır.

Başta Diyanet İşleri Başkanlığı olmak üzere, din derslerinin herkes için zorunlu tutulması vs. gibi hususlar laiklikle din arasındaki tezatları, modern Cumhuriyet'in nasıl dengelediği konusunda açıklayıcı işaretler sunmaktadır (Mardin, 1990: 13-15).

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurumsal ihdası olmak üzere İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakültelerinin kuruluşu, din derslerinin kademeli de olsa belli bir zorunluluk içinde verilmesi gibi konularda sürdürülen ısrarı açıklamaya yetmektedir. Devletin dinle bağdaşık ya da paralel ilişkiler kurmak yerine dini, kontrollü bir şekilde iktidar hizmetine sunma çabasıyla tanımlanabilecek temas arayışları, giderek din alanını güvenlikli bir zemin olarak kabullenme konusundaki beklentilere de imkan vermektedir. Bu çerçevede tek partili siyasal yaşam deneyimleri içindeki din politikaları kadar çok partili siyasal yaşam deneyimlerindeki din politikaları da dini, devletin ideolojik aygıtlarının bir parçası olarak klişe bir sunuma kavuşturmaya yaramıştır (Aktay, 2000: 29-30). Buradan da anlaşılıyor ki; Cumhuriyet dönemi politikaları ya da diğer bir ifadeyle Cumhuriyet dönemi ve sonrası dini eğitim; aslen önceki gelişmelerin doğal sürecinin sonucudur.

Cumhuriyet döneminde din eğitimi ve öğretimi değişik boyutlara ulaşmıştır. Medrese kuruluşlarındaki modern düzenleme bir süre devam etmiş fakat genel eğitim ve din eğitimi 1924 yılında yürürlüğe konulan 430 sayılı "Tevhid-i Tedrisat

Kanunu" ile yeni bir hüviyet kazanmıştır. Medreseler tarih sahnesinden silinirken, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında din eğitimi konusunda köklü bir çözüm aranmıştır. 1920 yılında TBMM'de görüşülen eğitim programında öğrencilere verilecek eğitimin "Dini ve milli" hale getirilmesi gerektiği doğrultusunda karar alınmıştır. 1922 yılında TBMM'de yaptığı konuşmanın eğitimle ilgili bölümünde Atatürk; Cumhuriyet Türkiye'sinde din eğitimine mutlaka yer verileceğini vurgulamıştır. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte eğitim birliği sağlamayı amaçlayan Tevhid-i Tedrisat kanunu ile önemli reformlar gerçekleştirilmiştir.

2.1. TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNU İLE GELEN DİNİ EĞİTİM

2.1.1. Tevhid-i Tedrisat Kanununa Dair Gelişmeler

Türkiye, Osmanlı'dan devraldığı eğitim sistemleri ile birliğini ve beraberliğini devam ettirmeyeceği kanaatindeydi. Eğitim kurumları büyük oranda eğitimin fazlalığı üzerine kurulu olmaları, eğitimde yenilik yapmayı zorunlu kıldı (Sezer, 1999: 150). 16 Temmuz 1921 Cuma günü Sakarya Meydan Muharebesinden kısa bir süre önce Hamdullah Suphi Bey'in öncülüğünde toplanan Maarif Kongresi'nde Mustafa Kemal Atatürk bir konuşma yaptı. Bu konuşmada genel bir durum tespitinde bulunduktan sonra Türk çocuğuna verilmesi gereken eğitimin nasıl olması gerektiği üzerinde durdu (Sungu, 1938: 421-422).

Atatürk, 3 Şubat 1923'te İzmir'e bir ziyarette bulunmuş ve halka yaptığı konuşmasında eğitimde birlik girişimlerinin önündeki güçlüğü şöyle ifade etmiştir: "…Medreseler ne olacak, evkaf ne olacak dediğiniz zaman derhal bir mukavemete maruz kalırsınız" (Sungu, 1938: 423). 1 Mart 1923'te yaptığı meclis açılış konuşmasında Atatürk, eğitim hakkında genel bilgiler verdikten sonra, Tevhid-i Tedrisat'ın gerekli olduğunu şöyle ifade etmektedir:

"Efendiler! Evlad-ı memleketin müştereken ve mütesaviyen iktisaba mecbur oldukları ulum ve fünun vardır. Ali meslek ve ihtisas erbabının tefrik olunabileceği derecatı tahsile kadar terbiye ve tedriste vahdet, hey'et-i ictimaiyetimizin terakki ve tealisi nokta-i nazarından çok mühimdir. Bu sebeple

Şer'iye Vekâleti ile Maarif Vekâletinin bu hususta tevhid-i fikir ve mesai eylemesi temenniye şayandır."(Bingöl, 1970: 50-51).

2.1.2. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Kabul Edilmesi

Atatürk medreseleri, toplumun çağdaşlaşmasında ve ulusal daha çok da bilimsel eğitimin önünde engel olarak görmüştür. Cumhuriyetin kurulması ilkokul sisteminin yeniden düzenlenmesi fikrini ortaya çıkarmıştır. Saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyet'in ilanı arasındaki geçiş döneminde kadınların yüzde 98'i ümmi olmak üzere 12 milyon nüfusun ancak bir milyonu okur-yazardı. 355 bin çocuk ve genç de birbirinden çok farklı eğitim kurumlarına devam edebiliyordu. Görevdeki 12 bin öğretmenin ise ancak üç-dört bini Muallim Mektebi, Sultani, İdadi mezunu, diğerleri ise ilkokul mezunu ya da medreseden yetişmeydi (Bingöl, 1970: 92).

Atatürk büyük oranda eğitim yoluyla insanların düşüncelerinin değiştirilebileceğine inanıyordu. Daha çok göz önünde tutulan birleşmiş ve tek amacı olan eğitim sistemiydi. Bu Türkiye Cumhuriyeti'nin istediği özelliklerde insan yetiştirebilirdi. 1924'te Meclisin birinci dönem ikinci toplantısında "Şer'iye Evkaf ve Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekâleti'nin kaldırılması" ve "Tevhid-i Tedrisat" konularında teklifler sunulmuştu.

İlk iki maddenin kabulünden sonra Tevhid-i Tedrisat Kanunu ele alınmıştır. Saruhan Mebusu Vasıf Bey (Çınar) ve 57 arkadaşının önerdiği Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun gerekçesi özetle şöyleydi:

"Bir devletin genel eğitim siyasetinde, milletin düşünce ve duygu bakımından birliğini sağlamak gereklidir ve bu da öğretim birliğiyle olur. Tanzimat'ın ilan edildiği sıralarda öğretim birliğine geçilmek istenmişse de başarılı olunamamış, bilakis bir ikilik ortaya çıkmıştır. Bu ikilik eğitim ve öğretim birliği bakımından birçok kötü ve sakıncalı sonuçlar doğurmuş, iki türlü eğitimle memlekette iki tip insan yetişmeye başlamıştır. Önerimiz kabul edildiğinde Türkiye Cumhuriyeti dahilindeki bütün eğitim kurumlarının biricik mercii Maarif Vekaleti olacaktır. Böylece bütün eğitim yuvalarında Cumhuriyetin irfan siyaseti, ortak bir eğitim yolu izlenecektir."(Sakaoğlu, 1991: 23).

Atatürk, kanunun TBMM tarafından kabulünden sonra Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun uygulanması yetkisini Başvekalet'e verdi. İsmet İnönü de kanunun kabulü ile ilgili şunları söylemiştir:

Şeriye ve Evkaf Vekaleti ile Erkanı Harbiye-i Umumiye Vekaleti, din ve ordunun siyasi cereyanların ve münakaşaların dışında tutulması gerekçesiyle kaldırıldı. Hilafet kaldırıldı. Ve bu arada, aynı gün başka bir teklifle eğitim birliğini sağlayacak olan "Tevhidi Tedrisat Kanunu" Meclisten geçirildi. Bunların hepsi 3 Mart'ta, bir gün içinde oldu. Laik cumhuriyetin prensiplerini bu şekilde gerçekleştiriyoruz. Hemen arkasından anayasa müzakerelerine geçildi (İnönü, 2006: 452).

Buradan hareketle görülüyor ki; Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun birinci maddesi ile Türkiye'deki bütün bilim ve eğitim-öğretim kurumları Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır. Medreseler, mektepler, yabancı okullar genelde özel vakıflarca kurulup istedikleri şekilde, amaçları doğrultusunda eğitim verebiliyorlardı. Kanunun ikinci maddesi asıl eğitim-öğretim birliğini sağlayan madde olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu maddeye göre Şer'iye ve Evkaf Vekaleti veya özel vakıflar tarafından yönetilen okullar Milli Eğitim Bakanlığına bağlandı.

2.1.3. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Uygulanması

Bu yasa Meclisten çıktıktan sonra, yaşama uygulanıp uygulanmaması ile ilgili olarak Maarif Vekili Vasıf Bey görevlendirildi (Ergün, 1982: 52). Bundan önce ülkede 29 adet Darülhilafe Medresesi vardı. Bakanın ilk yaptığı, dünyanın her yerinde ilköğretimin yalnızca Bakanlık okullarında verildiğini belirterek medreselere başlarken okutulan hazırlık kaldırıldı. Buralarda okuyan öğrenciler yaşlarına uygun olan öğretim programlarına kaydedildi. Kapatılan kurumun yerine amacı sadece imam ve hatip yetiştirmek olan İmam-Hatip Okulları kuruldu. Bu okulların programlarını Bakanlık hazırladı. Her yıl sayıları azalan bu okullar 1929-1930 öğretim yılında tamamen kapatılmıştır. Dini bilgiler üzerine uzman yetiştirmek için İstanbul Darulfünunu'nda açılan İlahiyat Fakültesi de üniversite reformundan sonra kapatıldı (Arı, 2002: 188).

Bunun yanında vilayet, kaza ve köylerde ilköğretim düzeyinde eğitim veren 479 adet Medaris-i İlmiye vardı. Programı, kadrosu ve sınıfı olmayan, resmi denetimleri yapılmayan bu okullar Bakanın 11 Mart 1924'te verdiği emirle kapatılmaya başlandı. Bunların öğrencileri ilkokullara kaydedilecek, müderrislerden gerekli niteliklere sahip olanlar da din dersi öğretmeni olabilecekti (Arı, 2002: 18).

Tevhid-i Tedrisat kanunu ile aşağı yukarı 7.000 yetim çocuğu barındıran Darü'l-eytamlar da Bakanlığa bağlandı. Bunların durumu bakana "Olmasalar, daha iyi olurdu" dedirtecek kadar kötüydü. Bakan, buradakilerin hepsinin demirci veya kunduracı olamayacaklarını, yetenekli olanların sonuna kadar okutulacağını belirtiyordu (Ergün, 1982: 54). Türk hükümeti kendi okullarına uyguladığı bu tutumu ülkedeki yabancı okullara da uyguladı. Yeni Türkiye Cumhuriyeti kendi sınırları içinde hiçbir dinin ve mezhebin propagandasının yapılmasını istemiyordu. Azınlık okullarında tarih, coğrafya, yurt bilgisi ve Türkçe gibi dersler koyularak Milli Eğitim Bakanlığına bağlılıklarının denetlenmesi benimsendi. 1926 Martında da bakanlık bu okulların uyguladıkları bazı gelenekleri kaldırarak bu kurallara uymayan okullar kapatıldı (Arı, 2002: 189).

Yasa çok fazla radikaldi ki, başlangıçta askeri ortaokullar ve liseler bile Maarif Vekaleti'ne bağlandı (Sakaoğlu, 1991: 24). Buradaki öğretmen subaylardan bazılarının da lise öğretmeni olarak istihdamları gerçekleştirildi. Fakat askeri okullar 22 Nisan 1925 tarih ve 637 sayılı bir kanunla tekrar Milli Savunma Bakanlığına bağlandı. Bu kanun öğrenciler arasında ayrım yapılmasını engellemeyi amaçlamıştır. Eğitimde eşitlik alanında çıkarılan bir diğer kanun da 1926'da çıkartılan 822 sayılı kanundur. Bu kanun lise ve ortaokul öğrencilerinin gündüzlü olanlarından ücret alınmaması hakkındadır. Aynı yıl içinde çıkarılan 915 sayılı kanun, paralı yatılı öğrencilerin yarısının parasız yatılı kabul edilmesini ve sınıflarını geçmek şartıyla yatılılıklarının devam etmesini karara bağlamıştır (Öymen, 1965: 25).

Sakaoğlu'na (1991: 26) göre yasanın temel amacı ilk, orta ve lise düzeyindeki yeni kuşaklara ortak bir milli kültür vermek, kuşakları farklı akımların ve görüşlerin, maksatlı yetiştirme ve emellerinden uzak tutmaktı. Bu da ancak, tüm okulların Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanması ile olurdu.

2.1.4. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Din Eğitimi

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan sonra Meclis'te medreselerin kapatılmasıyla ilgili tartışmalar çıkmıştır. Yusuf Akçura gibi düşünürler medreseleri kapatmamayı, adlarını "Hâkimiyet-i Milliye Medreseleri" olarak değiştirmeyi ve fakir öğrencilerin buralarda devrimci birer din adamı olarak yetiştirilmelerini önermiştir. Ancak Mustafa Kemal bu fikri benimsememiş ve medreselerin kapatılması için gerekli emirleri vermiştir (Başgöz, Wilson, 1968: 80-87).

Öğretimin birleştirilmesi yasasının çıkarılmasından bir süre sonra Eğitim Bakanı Vasıf Bey, "Eğitim Bakanlığı'nın elindeki ilkokulların hiçbirinde meslek dersleri okutulamayacağı, bunun öğretimin birleştirilmesi ilkesine aykırı olacağı" gerekçesi ile medreseleri kapatmıştır. 1924'te kapatılan 479 medresede 18.000 medrese öğrencisi bulunuyordu. Bunlardan ancak 6.000'i gerçekten medrese öğrencisiydi. Geri kalanlar kayıtlarını yaptırıp askerlikten kaçtıktan sonra, işlerinde çalışıyorlardı (Başgöz, 1999: 82).

Tevhid-i Tedrisat Kanunu sonrasında medreselerin kapatılması eğitim ve öğretimde bir aksamaya neden olmadı. Çünkü medreselerin görevini mektepler üstlenmişti. Kanunun 4. maddesine dayanılarak İmam- Hatip Okulları ve İlahiyat Fakültesi açıldı, Kur'an Kursları Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olarak varlığını sürdürdü (Gürtaş, 1982: 100-101). Maarif Vekili Vasıf Bey, "medreselerin kapatılmasının yanılgı olduğu ve medreselerin kapatılmasıyla ilgili kişisel tavır takındığı" şeklindeki eleştirilere karşılık olarak medreselerin neden kapatıldığına dair açıklamalar yapmıştır. Vasıf Bey'in beyanatlarına göre yönetmeliği ve kadrosu bulunan 29 Daru'l- Hilafe Medresesi vardı ve bu medreselerdeki öğrencilerin yarıdan fazlası hazırlık kısmında kayıtlı bulunmaktaydı.

Medreselerin kapatılmasıyla buralardaki öğrencilerden yaşları uygun olanlar uygun öğretim yerlerine alınacaktır. Hazırlık sınıflarının yerine İmam ve Hatip Mektepleri açılacaktır. Bunun dışında vilayet, kaza ve köylerde bulunan ve sayıları 479 tane olan Medaris-i İlmiyeler de kapatılacaktır. Bahsi geçen 479 medreseye kayıtlı olanların sadece üçte biri gerçekten öğrenciydi. Geri kalanlar ise kayıt yaptırarak askerlikten kurtuluyorlar ve başka mesleklerle uğraşıyorlardı (Korukçu, 2001: 3-5).

Bu arada Adalet Vekili Necati Bey'in şer'i mahkemeleri kapatması üzerine Vasıf Bey de Mekteb-i Kuzat'ı kapatıyordu (Ergün, 1982: 30). Bakan'ın "medreselerin bir anda ve tamamen kapatılması emri" ülkede hiç vakit kaybedilmeden uygulanmaya başladı. Bu yaşanılanlar basında tartışmalar ortaya çıkarmıştır. Gazetelerde çıkan yorumlarda Bakanın haklı ya da haksızlığı ispatlanmaya çalışılmıştır.

Medreselerin kapatılmasına karşı çıkan kesimin eleştirilerinde şunlar yer almaktadır: "Tevhid-i Tedrisattan gaye yalnızca, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan eğitim ve öğretim kurumlarının Maarif Vekaletine bağlanmasıdır. Maarif Vekilinin yaptığı gibi programlarda mevcut olanın yerine, farklı uygulamaların getirilmesi değildir. Medreselerin kapatıldığı 1924 yılında İmam-Hatip mektepleri açıldı. 1924 Nisan başlarında Adana ve Konya İmam-Hatip okulları öğrencileri, lise ve öğretmen okullarına geçmek istemişler; Bakan da bunların hepsinin liselere alınması için talimat vermiştir." (Ergün, 1982: 52).

2258 öğrenciyle öğretime başlayan İmam-hatip mekteplerinin sayısı, 1925'te 26'ya, 1926'da 20'ye, 1928 yılında 2'ye düşmüştür.1928'de öğrenci sayısı iki okulda toplam 287 kişiydi. Bu okullar 1931'de tamamen kapandı, bu durum 1949 yılına kadar sürdü. İmam- Hatip Okullarının tamamen kapatılmasıyla birlikte İlahiyat Fakültesi dışında din öğretimi yapan kurum kalmadı. Bu durum laiklik karşıtları için bir propaganda aracı olarak kullanıldı (Doğan, 1999: 165). Ancak bu durum çoğunluğu Müslümanların oluşturduğu bir toplumda önemli bir ihtiyacın karşılıksız bırakıldığı anlamına da geliyordu.

Maarif Vekaleti, laik bir ülkenin eğitim ve öğretiminde dini derslerin devletin eliyle okutulmasının laikliğe aykırı olduğunu ifade etmektedir. Bu düşünceden dolayı 1927'de program değişikliği yapılıp Arapça ve Farsça gibi doğu dilleri ortaokulların ve liselerin programından çıkarılmıştır. Sadece köy okullarında inançların boş olmaması düşüncesiyle din dersleri verilmiştir. Köy ilkokullarında yalnızca haftada bir saat din dersi mevcut olmuş, bu derste de Tanrı'nın birliği ve Peygamberin hayatı çocuklara öğretilecekti. Bu konuların dışında çok çalışmak, hayırlı insan olmak, diğer insanlarla iyi geçinmek gibi konular işlenecekti (Başgöz, Wilson, 1968: 83).

Bir taraftan bunlar yapılırken diğer taraftan İlahiyat Fakültesi, 1924 yılında İstanbul Üniversitesi'nde açılmıştır. Açıldığı yıl 224 öğrencisi olan İlahiyat Fakültesi'nin öğrenci sayısı, 1933 yılında 20'ye düştü. O yıl yapılan üniversite reformuyla İlahiyat Fakültesi kapatıldı. Bunun yerine İslam İnceleme Enstitüsü kuruldu. Bu enstitüdeki Şerafettin Efendi Diyanet İşleri Reisliği'ne atandı ve iki hoca da emekliye ayrıldı. Bunun üzerine öğrenci yokluğu da gerekçe gösterilerek, 1936 yılında tamamen kapatıldı. Bu durum, 9 Mayıs 1949'da Ankara Üniversitesi'ne bağlı bir İlahiyat Fakültesi açılıncaya kadar sürdü (Ertan, Küçük, 1976: 44-48).

Bunlara ek olarak 1925 yılında da tekke, türbe ve zaviyelerin kapatılması üzerine Maarif Vekili Hamdullah Suphi, Maarif Müdürlüklerine telgrafla gönderdiği emirde, kapatılan kurumların muhafaza ve yönetimi hakkında yönetmelik gelinceye kadar bütün tekke, zaviye ve türbelere Maarif Müdürlerinin bakmasını istemiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 4. madde dışındaki maddelerinin uygulanmasında çok fazla sorun yaşanmamıştır. Ancak kanunun kabul edilmesiyle birlikte Türkiye'de din eğitimi sorun haline getirilmiştir. Özellikle eski düzeni savunanlar medreseleri ve İmam- Hatip Okullarını siyasal tartışmaların içine çekmişlerdir (Sarpkaya, 2002: 128-129). Ancak din eğitimi konusundaki söz konusu boşluğun kendisi başlı başına bir araştırma konusudur.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu sonrası dini eğitimdeki düzenlemelere bakıldığında İmam-hatip okulları ön plana çıkmaktadır. İmam-hatip Okulları yüksek öğrenim seviyesinde din adamı yetiştiren okulların kaynağıdır. Bu okullar olmadığı takdirde yükseköğrenim seviyesinde din adamı yetiştirecek fakülte ve yüksekokullara kaydolacak öğrenci bulmak imkansız olacaktır. İmam-Hatip okullarının açılış tarihi 1924'ten ziyade 1913 olarak kabul edilirse daha doğru olur. Çünkü 1913 yılında kurulan İmam-Hatip Medreselerinin fonksiyonu aynı idi. İmam-Hatip Medreseleri Camilere imam ve hatip yetiştirme amacıyla açılan okullar olduğundan o dönemde fazla rağbet görmemiştir. Bu nedenle bu okullar Vaizler Medresesi ile birleştirilerek Medresetül-İrşad adını almışlar ve 1924 yılına kadar bu adla eğitim vermeye devam etmişlerdir. Bu okulların rağbet görmeme nedenleri ise o yılların savaş yılları olması ve bu okulların gelecek vaat etmemesidir (Dinçer, 1974: 10-11).

Dar'ül Hilafet-ül Aliyye Medresesi ve Medrese-tül Mütehassısın; İkinci Meşrutiyet döneminin Hukuk Fakültesi Müderrislerinden olan Mustafa Hayri Efendi 1911-1912 yıllarında Evkaf nazırlığında bulunmuş ve 1913 yılında Şeyhülislamlığa atanmıştı. Medreselerin ıslah edilmesi gerektiğini düşünen Mustafa Hayri Efendi, "Islah-ı Medaris Nizamnamesi" adını taşıyan bir proje hazırlayarak hükümete 1 Ekim 1913 tarihinde kabul ettirdi. Bu nizamname ile İstanbul'daki tüm medreseler "Dar'ül Hilafet-ül Aliyye" adı altında birleştirildi. Her bölümde eğitim dört yıl olmak üzere toplam on iki yıldı. Ayrıca bu okulların yüksekokul kısmından mezun olanların devam edeceği Medrese-tül Mütehassısın kurulmuştu. Bu okulun eğitim süresi iki yıldı ve ileri düzeyde din eğitimi veriyordu (Dinçer, 1974: 16).

İstanbul dışındaki tüm medreseler taşra medreseleri adı altında toplanmıştır. Bu okullarda verilecek eğitim için yeni bir program yapılmış ve eğitim süreleri 5 yıl olarak belirlenmişti. Bu yeni program 1914-1915 eğitim-öğretim yılında deneme olarak uygulanmaya başlandı.

Mustafa Hayri Efendi'nin hazırladığı nizamnameye dayanılarak halka dinini anlatabilecek ve vaazlar verebilecek insanlar yetiştirmek amacıyla Medresetül Vaizin isimli eğitim kurumu açılmıştır. Eğitim süresi üç yıl olan bu okullar kısa ömürlü oldu ve daha sonra İmam- Hatip okulları ile birleştirilerek Medrese-tül İrşad adını aldı (Dinçer, 1974: 17). İmam-Hatip yetiştirmek üzere 1913 yılında kurulan Medrese-tül Eimme vel Huteba isimli okullar savaş yılları olması sebebiyle ilgi görmemiş ve kısa süre sonra Medrese-tül Vaizin ile birleştirilmiştir.

Vaizler Medresesi ile İmam-Hatip Medreselerinin birleşmesiyle Medrese-tül İrşad adıyla yeni bir medrese kuruldu. Bu medresenin vaizler şubesinde eğitim üç yıl, imam-hatip şubesinde ise iki yıl olarak kabul edildi. Bu okuldan mezun olanlar, kara ve deniz askeri birliklerinde imamlıklara; vilayet ve kazalarda ise vaizliklere tayin oldular. Bu okullar 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na kadar varlıklarını sürdürdüler. Bu tarihten sonra Medrese-tül İrşad ve Taşra Medreseleri kapatılarak yerlerine İmam-Hatip Okulları kuruldu (Dinçer, 1974: 18-19).

Tevhid-i Tedrisat Kanunu sonrası İmam-Hatip Okulları ise; medreselerden farklı olarak bir meslek okulu olarak kurulmuşlardır. Bu okullarda, dört yıllık eğitim süreleri boyunca ortaokul derslerinin yanı sıra meslek dersleri de okutulmaktadır

(Okutan, 1983: 16). Darü'l- Hilafe Medreseleri öğrencilerinden isteyenler sınava tabi tutuldu ve sınav sonucunda başarı durumlarına göre dört gruba ayrıldı. Bu gruplar 1923-1924 eğitim öğretim yılında İmam-Hatip Okullarına geçerek, bu okulların birer sınıfını oluşturdular. Kanun 1924 yılında çıkarılmasına rağmen bu okullar aynı yıl mezun verdiler (Öcal, 1994: 16). Bölüm içerisinde de değinildiği gibi yapılan reformlar yeni bir din anlayışını, laiklik ile beraber karşımıza getirmektedir.

3. YENİ DİN EĞİTİMİ VE LAİKLİK

Türkiye'de laiklik konusunun Osmanlıdan günümüze kadar uzanan bir geçmişi vardır. Cumhuriyet Türkiye'si Müslüman bir topluma sahip olduğu halde laik bir devlet düzeni kurabilmiş bir ülkedir. Bakıldığında Türk devletinin laikliği benimsemiş olması bir sorun olarak görülmemelidir. Sorun olarak görülmesi gereken, söz konusu laikliğin Türkiye'de gerçek anlamda; din ve devlet işlerini ne kadar birbirinden ayırabildiği, din ve vicdan özgürlüğünü ne kadar sağlayabildiği, dinsel kurumların kendi işlerinde ne kadar özgür davranabildiği, aynı şekilde devletin dini alanı ne kadar özgür bırakabildiği ve toplumun birliği ne kadar benimsediğidir.

Ülkenin; sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan Avrupa toplumları seviyesine yükselebilmesi için Batılılaşmayı gerekli gören bu kadro hareketi, işe, Türk toplumunu geriye götüren ve değişim karşısında direnç gösteren siyasal İslam'ı ehlileştirmeyle başlamıştır. Çünkü reformcu akım, Osmanlı'nın geriliğinden sorumlu olan yapıların başında din olgusunu görmüştür (Mardin, 1992: 97). Ayrıca devlet, dini, kendi haline bırakarak, ona özerklik tanırsa, yani laiklik ilkesini gereği gibi uygularsa, ilerde bunu istismar edecek ve rejimi değiştirilebilecek fundamentalist akımların ortaya çıkabileceğine de inanmıştır. Bundan dolayı modern Türkiye'nin kuruluşundan beri din, laik devletin otoritesine tabi kılınmaya çalışılmıştır. Devlet ayrıca dine, tarihe gömülmüş bir inanç veya çağdışı bir anlayış olarak değil, her şey gibi modernleştirilmesi gereken bir olgu olarak bakmıştır. Şayet din hurafelerden arındırılırsa o zaman toplumsal ahlakı ve vicdanları "tertipleyecek" bir kurum olarak işlev görebileceğine de inanıldı. Nitekim devrimin ilk yıllarında camilere ayakkabı ile girilmesi, oturma sıralarının konulması, org çalınması, ezanın Türkçeleştirilmesi,

dini, seküler bir ideoloji haline getirme ve millileştirme çabalarının bir yansıması olarak görülebilir (Bora, 1999: 118-119).

Cumhuriyetçi elit tarafından, "Anadolu'nun dama tahtasına benzeyen dini yapısı, hiç söz edilmeden reddedildi. Bu ideolojiyle beslenen yeni kuşaklar da yerel, dini ve farklı etnik yapıları gereksiz kalıntılar olarak gördüler. Atatürk, böylelikle "politik harekete geçirme ya da toplumsal yapıya ilişkin köklü değişikliklere girişme aracılığıyla başaramadığı şeyi, ideoloji ile yapmaya çalıştı. Bu ideolojiye aktarılan çok ağır bir yüktü." (Mardin, 2000: 94). Bugün zihni noktada ideolojiyle aktarılan bu rolün yük olarak başarılı olamadığını söylemek mümkündür.

Türkiye'de öğretimin laikleştirilmesi için fikri sahadaki hazırlıklar Cumhuriyet öncesinde yapılmış, ancak Cumhuriyet devrinde gerçek laik öğretim mümkün olmuştur (Eroğlu, 1987: 289). Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimin laikleşmesi süreci hızlanmıştır. Eğitimin laikleşmesi konusunda yapılan yenilikler şunlardır:

1927'de Türkiye'de sadece Müslümanların yaşamadığı, başka dinlerden insanların da bulunduğu gerekçesiyle ilk, orta ve liselerden din dersleri kaldırıldı (Sakaoğlu, 1991: 27). Ayrıca Arapça ve Farsça gibi doğu dilleri de okul programlarından çıkarıldı, ancak köylerde yaşayan halkın boş inançlardan arındırılması için köy ilkokullarındaki din dersleri devam etti (Sarpkaya, 1998: 46).

Şeriata dayalı eski hukuk düzeni yerine çağdaş hukuk düzeni kabul edildi. 1926 yılında İsviçre'den alınan Medeni Kanun ile kadınlar, sosyal yaşamda erkekler ile eşit haklara sahip oldular (Eroğlu, 1987: 302-303).

Yeni Türk alfabesinin 1928 yılında kabul edilmesiyle eğitim alanında önemli bir adım attı. Çünkü eski yazı eski toplumun ve kültürün, dolayısıyla eski siyasal iktidarın da ayrılmaz bir parçasıydı (Kongar, 1972: 68).

Laik eğitime giden yolda önemli bir aşama da karma eğitime geçilmesidir. İlk olarak hukuk ve tıp fakültelerinde başlayan karma eğitim, 1927-1928 öğretim yılında ortaokullarda, 1930'lardan sonra da liselerde uygulanmaya başlandı.

1928 yılında anayasadan "Devletin dini, din'i İslam'dır." maddesi kaldırıldı ve 1937 yılında diğer ilkelerle birlikte laiklik ilkesi anayasaya girdi. Böylece bilimsel eğitimin önündeki önemli bir engel ortadan kaldırıldı (Sarpkaya, 1998: 50).

4. TEK PARTİ DÖNEMİNDE DİN EĞİTİMİ VE TOPLUMSAL YENİLİKLER (1930-1946)

4.1. TEK PARTİ DÖNEMİNDE DİN EĞİTİMİ

Cumhuriyetin kuruluşundan 1946'ya kadar Cumhuriyet Halk Partisinin denetiminde "tek parti yönetimi" egemen olmuştur. 1946'da çok partili rejime geçilmesine rağmen, tek parti dönemi ideolojisi ve devlet kademelerindeki baskısı uzun süre devam etmiştir. Ankara'da 1920'de kurulan Birinci Meclis, toplumun değişik kesimlerinin temsil edildiği nispeten demokratik ve çoğulcu bir yapıya sahipti. Bu yapı savaş bitince yapılan tasfiyelerle giderek bir tek parti yönetime dönüşmüştür. 1 Nisan 1923'de seçimlerin yenilenmesine karar verilmiştir. Müdaafay-ı Hukuk grubu başkanı Mustafa Kemal, seçim dolayısıyla yayımladığı bildiride, TBMM'nin görevini büyük ölçüde yerine getirdiğini ve bu nedenle seçimlerin yenilenmesine karar verdiğini açıklamıştır (Karatepe, 2011: 15).

Seçimlerin yenilenme kararından sonra, hükümetin amacı devletin ve toplumun dini olarak güçlenmesini sağlamak olan değişimler ortaya çıkarmıştır. Bu değişimlerde Tek Parti iktidarının rol aldığı göz önündedir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından değişen bölgesel ve uluslararası dengeler Türkiye'yi zorunlu demokrasiye götürmüştür. Türkiye içinde Tek Parti iktidarına karşı çıkan toplumsal grupların muhalefeti, siyasal anlamda yeni çizgilerin var olmasına ortam hazırlamıştır. Siyaset Tek Parti'nin var olduğu tabandan daha geniş toplumsal tabana yayılmıştır.

CHP'nin iktidarlığı elinde tuttuğu döneme Tek Parti Dönemi denilmektedir. Tek Parti Dönemi, sadece siyasal olarak eski rejimin yerini yeni rejimin alması veya iktidarın değişmesi demek değildir. Bunun yanında kısa ve geçici bir süreci ifade etmez. Bu dönem, iktidarın toplumsal değişimleri kendi eliyle yönlendirdiği rejimin yanında yeni kimliklerin inşa edildiği otoriter süreci de içine alır. Tek Parti'nin

ideolojisi yalnızca iktidarda bulunduğu döneme bağlı kalmamış, Cumhuriyetten sonraki siyasal kültürün de oluşmasına zemin hazırlamıştır. Mete Tunçay'ın da ifade ettiği gibi; CHP'nin tarihi, Cumhuriyet'in genel siyasal tarihinden ayrılamaz (Tunçay, 1983: 2019).

Asker ve sivil bürokratların, kısmen de eşrafın oluşturduğu CHP iktidarı toplumsal dönüşümü tasarlayan, uygulayan ve koruma altına alan politikaların tek uygulayıcısı olmuştur. Bir başka ifade ile halk iradesi yerine seçkinlerin halkı terbiye etme ve toplumu dönüştürme ideolojisi devam etmiştir. İnkılaplarla birlikte günlük hayatın sınırlarına dahil edilen modernleşme projesi sivil muhalefetin doğmasına da fırsat tanımamıştır. Cumhuriyet döneminde de muhalefet hoş karşılanmamış, zaman zaman rejim tehlikesi veya karşı devrim hareketi olarak algılanmıştır. Böylece seçkinci gelenek kendi modernleşme anlayışını tamamıyla gerçekleştirebileceği siyasal zemini oluşturmuştur. Ali Yaşar Sarıbay Tek Parti iktidarının seçkinci tutumunu, "Halka dayandırılmak istenen egemenlik anlayışı devlet seçkinlerinin tanımladığı kesimlere inhisar ettirilmiş, bu da siyaseti dar bir çevrenin işi haline getirmiştir" sözleriyle ifade etmektedir. İşte Tek Parti iktidarı bu dar seçkin çevreyi ifade etmektedir. Sina Akşin'in deyimiyle CHP, yönetenler sınıfının partisidir (Akşin, 1983: 2037). Tek Parti Döneminde siyasi iktidar Cumhuriyet Halk Partisi'nin tekelindedir. CHP kuruluşundan 14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimleri Demokrat Parti'nin kazanmasına kadarki süreçte egemen parti konumunda kalmıştır.

Bünyesinde CHP'li milletvekilleri de taşımasına rağmen CHP'lilerin eleştirilerinden ve ithamlarından kurtulamayan Serbest Cumhuriyet Fırkası kısa süre içinde hiç de küçümsenemeyecek bir toplumsal taban oluşturmayı başarmıştır. Yoksulluk ve ağır bürokratik baskıdan bunalan insanların Serbest Cumhuriyet Fırkası'na olan teveccühü 1930 yılının Ekim ayında yapılan belediye seçimlerinde meyve vermiştir. Bazı yörelerde SCF adaylarının seçimi kazanması CHP'lileri endişelendirmiştir. SCF'nin başarıları karşısında gerek mecliste gerek basında SCF'liler aleyhine eleştiriler ve ithamlar artmaya başlamış, zaman zaman iftiralara kadar uzanmıştır. SCF'nin gelmiş olduğu nokta CHP'liler tarafından yalnızca kendi parti iktidarlarına yönelik bir tehdit olarak değil, doğrudan doğruya rejime yönelik bir tehlike olarak yorumlanmıştır. Bu algılama SCF ve taraftarlarının resmi ağızlarca "mürteci", "serseri", "saltanatçı", "rejim düşmanı", "vatan haini" gibi kavramlarla

tanımlanmasına neden olmuştur (Ağaoğlu, 1994: 226). Basının da SCF aleyhine tavır almasıyla birlikte SCF rejim muhalifi bir parti konumuna düşmüş ve kendi kendini feshetmek zorunda kalmıştır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra CHP'nin parti-devlet bütünleşmesini sağlamaya yönelik politika takip ettiği, parti ilkelerinin giderek devlet ilkeleri haline geldiği görülmektedir. Bu dönemden sonra CHP artık başka bir siyasal örgütlenmenin vücut bulmasına müsaade etmemiştir. Kendisinden farklı düşünen veya kendisine alternatif olabileceğini düşündüğü dernekleri, CHP politikalarını eleştiren basın-yayın organlarını ve CHP çatısı dışında faaliyet gösteren sivil örgütleri kapatma yoluna gitmiştir. Mahmut Goloğlu'nun deyimiyle, çok örgütlü sosyal düzen anlayışının yerine Tek Partiye bağlı, tek örgütlü sosyal düzen anlayışının getirilmesi yoluna gidilmiştir (Goloğlu, 1974: 7).

Tek parti dönemine değindikten sonra, bu dönemin dini eğitim politikalarına bakmak gerekir. Burada hilafet meselesi karşımıza çıkmaktadır. Rauf Orbay, gerek Cumhuriyetin ilanı sırasında ve gerekse hilafetin kaldırılması esnasında gösterdiği muhalefet ile en azından cumhuriyet karşıtı ve hilafetçi bir siyasi kişilik olarak tanımlanmıştır. Ankara Hükümeti, Türklere Kur'an-ın tercümesini okutmaya mecbur bırakmıştır. Bu konu hakkında sorulan suali Orbay şöyle yanıtlamıştır: "Bunda bir zarar görmüyorum, Kur'an-ı Arapça okumayanların tercümesini okumaları memnu olmadığından dolayı Ankara hükümetinin bu yoldaki hareketini tasvip ediyorum." (Koçak, 2011: 25-26).

Dini eğitim politikalarının içerisinde kısaca değinilmesi gereken bir süreç mevcut olmuştur. Bu süreç Atatürk'ün ölümünden sonra "Milli Şef Dönemi" (1938-1945) olarak adlandırılan süreçtir. Bu süreç İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı ve CHP genel başkanlığı görevini yürüttüğü bu dönemin ilk yıllarında siyasette değişen pek bir şey olduğu söylenemez. CHP çatısı dışında politika üretebilmek, muhalefette bulunmak yine mümkün olmamıştır. 26 Aralık 1938 tarihinde gerçekleştirilen CHP tüzük değişikliğiyle "partinin değişmez Genel Başkanı" ilan edilen İsmet İnönü siyasette doğrudan etkili bir role sahipti. İsmet İnönü'nün Milli Şef olduğu bu dönemde Türkiye'nin siyasi durumunu CHP'nin şu sloganı özetlemekteydi: "Tek Parti, tek millet, tek lider." (Kunter, 1942: 13).

Milli Şef Dönemine genel bakıldığında, eğitimin çağdaş ve laik ölçülerde yapılabilmesi için devlet eliyle gerçekleştirilmesini öngören 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na ve Arap harflerinin yerine Latin harflerinin kullanılmasını öngören 1 Kasım 1928 tarihli ve 1353 Sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun'a muhalif hareketler, güvenlik güçlerinin sıkı takibine alınmıştır. Örneğin, 1 Kasım 1935 ve 30 Kasım 1936 tarihleri arasında çeşitli illerde 35 kişi gizli bir surette Arap harfleri ile tedrisat yapmak suçundan yakalanıp adliyeye sevk edilmişlerdir (EGMA, 1937: 368).

Yakın tarihimizde uzun süre tartışmalara neden olmuş, günümüzde bile siyasi tartışmalara kaynaklık eden ve Millî Şef döneminde, halkın güvenlik güçleriyle sıkça karşı karşıya geldiği konuların bir diğeri de Ezanın ve Kur'an'ın Türkçe okunması uygulaması olmuştur. Türkçe ezan-kamet uygulaması daha ilk günlerden itibaren çeşitli direnmelerle karşılaşmıştır. Bu uygulamaya ilk kitlesel tepki 1 Şubat 1933'te Bursa'da görüldü. Bundan sonraki süreçte ezanın Türkçe okunması için çok sıkı tedbirler alınmasına rağmen ülkenin bazı yerlerinde ezan yine Arapça okunmaya devam etti. Bu yeni uygulamanın tüm Türkiye'de tatbiki hayli zaman aldı. Daha doğrusu bunda tam bir başarı sağlanamadı. Ancak Türkçe ezan uygulamasına gösterilen tepkiler incelendiğinde, Bursa olayı dışında dikkate değer bir kitle gösterisi ve toplumsal olay yaşanmadığı ve yasağı çiğneyenlerin bu tepkilerini kişisel eylemlerle gösterdikleri görülmektedir.

Emniyet Genel Müdürlüğü arşiv kayıtlarında ve basın organlarında yasağı çiğneyenler hakkında yapılan işlemlerle ilgili birçok olaya rastlamak mümkündür. İlk uygulamaya geçildiği tarihten itibaren başlayan yasak karşıtı eylemlerin, Atatürk'ün vefatından kısa bir süre önce de devam ettiği ve birçok insan hakkında işlem yapıldığı görülmektedir. Bu konuda emniyet arşivlerinde yer alan olaylardan bir kaçı şöyledir: Isparta'da Uzun oğlu Ahmet Usta'nın evinde okutulan bir mevlit esnasında Arapça tekbir alan Hilmi Alâeddin isimli şahıs adliyeye sevk edilmiştir. Bayburt ilçesi Ulu Cami müezzini hasta olması dolayısıyla 15 Şubat 1938 günü sabah namazına gelen cemaatten mezkûr ilçeden Şükrü Yıldız, Arapça ve Türkçe karışık olarak kamet getirdiğinden dolayı savcılığa şikayet edilmiştir (EGMA, 1938: 47).

Millî Şef döneminde de yasağa rağmen ezanı Arapça okumakta ısrar edenler olduğu görülmektedir. Ancak bu konuda tavizsiz bir politika güdülmüş ve yasak katı bir şekilde uygulanmıştır. Bu çerçevede Arapça ezan yasağına karşı gelen birçok insan tutuklanarak muhtelif cezalara çarptırılmıştır. Örneğin, Silivri kazasının Seymen köyünde ziraat memuru Behçet, Arapça kamet getirmekten 1 gün hapis cezasına çarptırılmıştır. Yozgat'ın Boğazlıyan kazasında Büyük Camii'nde Bayram namazında Arapça tekbir getiren Ali Gence'nin kastı olmayıp yanlışlık neticesi okuduğuna kanaat getirilerek takibat icrasına mahal olmadığına karar verilmiştir (EGMA, 1940: 523).

Ancak tüm yaptırımlara karşın, yasağın çiğnenmesi devam etmiş, özellikle güvenlik güçlerinin ulaşmakta zorluk çektiği yerlerde Arapça ezan okunmaya devam etmiştir. Örneğin 1945 yılında doğu illerinde teftiş yapan bir polis müfettişi, Bingöl'de köylerde hâlâ Arapça ezan okunmaya devam edildiğini söylemektedir (EGMA, 1945: 231).

Millî Şef dönemi, diğer siyasi akımlarda olduğu gibi İslamcı akımlar üzerinde de sıkı bir takibin yaşandığı, örgütlenme yollarının kapatıldığı ve yasaların tavizsiz şekilde uygulandığı bir dönemdir. Zaman zaman halkın dini hislerinden istifadeye kalkan şahıslara şurada burada tesadüf edilse de, bu nevi şahıslar eski yani ihtiyar nesil arasında olduğundan bunları zaman kendiliğinden silip süpürecektir diye düşünenler varsa da, devrim kanunlarına ve laiklik uygulamalarına aykırı faaliyetler güvenlik kuvvetlerince çok sıkı bir şekilde takip edilmiştir (Tunçay, 1978: 1926). Gerek Cumhuriyet'in ilanından itibaren gerekse Millî Şef döneminde sıkı bir şekilde takip edilen bu uygulama ve çağdaşlaşma programı, "toplumun gelenekçi kesimlerini oldukça tedirgin etmiştir." Bu nedenle devrim kanunları ve çağdaşlaşma yolunda atılan adımları korumak amacıyla Millî Şef döneminde yapılan uygulamalar, İslamcı kesim tarafından bir "zulüm ve yıkılış" (Hakikat, 2002: 10-12) hareketi ve bu dönem "mukaddeslerin can çekiştiği" (Meriç, 1994: 101) bir devir olarak algılanmıştır.

Yapılan inkılaplardan etkilenen değer İslam dini olmuştur. İslam dininin geleneksel Osmanlı düzeni ile özdeşleştirilmesi, geçmişe ait bütün olumsuzlukların dine mal edilmesi, modern Türkiye'nin bile halen çözemediği derin bir toplumsal-siyasal problemin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte Tek Parti iktidarı

geçmişi çağrıştıran kurum ve değerleri ortadan kaldırırken ve geri kalmışlık Osmanlılığa bağlanırken, üst değer ve üst kimlik öğesi olan ve tamamıyla bağımsız bir değerler bütünü olan din de Osmanlılılık içinde eritilmiştir. Böylece İslam ve Osmanlılılık aynı imiş gibi bir düşünce yerleşmiş, din inanılmaz bir kolaylıkla Osmanlının başarısızlığının nedeni gibi gösterilmiştir. Tek Parti iktidarı da tasarladığı yeni toplumsal kimliği ve devlet kurumlarını Osmanlılıktan uzaklaştırma iddiasını taşımış ancak dinin toplum üzerindeki değerlerinden uzaklaşmanın da öncülüğünü yapmıştır. Cumhuriyetten sonra resmi ideolojinin tasarladığı yeni Türk kimliğinin öteki imgesi "eski Türkiye, yani Osmanlı"dır. Bu öteki imgesi de dini dünya görüşünün çevrelediği eski medeniyeti ifade etmektedir (Bora, 1996: 168-169).

Ayşe Kadıoğlu, Cumhuriyetin ilk yıllarında geçmişten kopma arzusunun iyice netleşmesini ve geçmişten duyulan kompleksi "Cumhuriyet dönemi aydınları yerel bir oryantalist tavır ile kendi benliklerinden kopmaya, kendilerini sevmemeye ve özellikle de Müslüman kültürden pek hazzetmeyen bir tavır takınmaya başlamışlardır" (Kadıoğlu, 1996: 142) şeklinde ifade ederek, dinin modernleşme sürecinde nasıl ve niçin ihmal edildiğine ve ortaya çıkan yeni aydın tipine de ışık tutmaktadır. Cumhuriyet aydının en büyük handikaplarından birisi Osmanlı'nın kültürünü, siyasi ve ekonomik başarısızlığını "İslam" ile aynı kategoride değerlendirmesi ve İslam'dan uzaklaşmanın öncülüğünü yapmasıdır.

4.2. TEK PARTİ DÖNEMİ TOPLUMSAL YENİLİKLER

Tek parti döneminde din, ciddi entelektüel bir tartışmadan beslenmeyen, aksine politik eğilimlerin kontrolünde gelişen bir duyarlılıkla "dışarıda" bırakılmıştır. Gündelik hayat başta olmak üzere, Cumhuriyet Türkiye'sinde siyasal yönelimlerin eksenini dönüştüren ana güzergahlar, tek partili siyasal hayat deneyiminin açığa çıkardığı tıkanıklıklarla ortaya çıkmaya başlamıştır.

Türk Batılılaşması Cumhuriyet'le birlikte başlamaz ancak onunla başlayan Batılılaşmanın araçsallıktan amaçsallığa dönüşmüş niteliğidir. Bu bağlamda Türkiye'de esaslı bir farklılaşmanın Cumhuriyet'in radikal politikalarıyla başlamış olduğundan tereddüde mahal yoktur (Ahmed, 2012: 60-61). Bu nedenle din

konusundaki kalıcı istikrar vaat etmesi umulan adımların asıl enerjisini Cumhuriyet'in erken dönem politikalarıyla ve bunun günümüze kadar ulaşan dinamizminde aramak gerekir.

Din-siyaset çerçevesinde yapılan yasal düzenlemelere bakıldığında sorunun salt devleti laikleştirmekten ibaret olmadığı görülmektedir. 1924 anayasası "Türkiye devletinin dini İslam'dır" (m.2) ibaresini taşımaktadır. Yapılan köklü değişikliklerin bir kısmı bu madde yürürlükteyken yapılmıştır. Yapılan yasal düzenlemeler şunlardır: 1924'te Hilafetin İlgası; Osmanlı devlet yönetiminde en yüksek dini yetkiye sahip olan ve işlevleri arasında siyasal kararların İslam hukukuna uygunluğunu gözetmek olan şeyhülislamlık makamının 1924'te kaldırılışı. 1924'te Tevhid-i Tedrisat kanununun kabul edilmesi ile medreselerin kapatılması, Şer'iye ve Evkaf Bakanlığı'nın kaldırılarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ihdası. 1925'te Şapka Kanunu ve Miladi Takvimin kabul edilmesi, Tekke ve Zaviyelerin kapatılarak tüm faaliyetlerin yasaklanması. 1926'da İsviçre Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu ile İtalya Ceza Kanunun kabulü. 1928'de Harf inkılabı ve anayasadan "İslam dini" ibaresinin kaldırılarak anayasadaki yemin metinlerinin değiştirilmesi. Bu nedenle yeminle ilgili maddelere "vallahi" ifadesi yerine "namusum üzerine söz veririm" ibaresi konulmuştur. 1929'da Alman Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ve İsviçre İcra İflas Kanunun kabulü. 1930'da İmam-hatip okullarının kapatılması. 1931'de Türk Dil Kurumu'nun kurulması. 1932'de Ezanın ve Kametin Türkçeleştirilmesi. 1934'de Hafız, Ağa, Şeyh, Molla gibi lakap ve unvanlarla beraber bazı kisvelerin yasaklanması. 1935'te hafta tatilinin Cuma gününden Pazar'a çevrilmesi. 1937'de Laiklik kavramının anayasa maddesi haline getirilmesi (Köktaş, 1997: 181). Görüldüğü gibi Tek Parti döneminde toplum için anayasada birçok değişiklik yapılmıştır. Bu yapılanlar Osmanlı-İslam uygarlığının simgelerini yıkıp yerine batıdaki karşılıklarını koymayı amaçlamaktadır.

Genel anlamda Anayasa da bunlar yapılmaya çalışılırken diğer yönden, Cumhuriyet'in kurucu önderlerinin düşüncelerine yön veren problem var olmuştur. Bu problem, bugün Cumhuriyet'in korunması için seferber olan Kemalist seçkinci grupta da aynı duyarlılık içinde işlemektedir. Gerçekten de modern Cumhuriyet'in bir silsile içinde değerlendirilebilecek politik önderlerinin hepsinin din konusunda genellikle aynı paydada buluşacak bir terminolojik hassasiyete sahip oldukları

görülür: Din yücedir, ancak onun sürekli olarak kontrol altında tutulması zorunludur, Böylece her iki kuşak için de ortak olan bu hareket noktası, dinin kendi başına bırakılmaması esası üzerine kurulmuştur. Tek partili siyasal yaşamdan çok partili siyasal yaşama geçiş ya da sık tekrarlanan tüm askeri müdahalelerin hakim teorisine damgasını vuran ciddi makas değiştirme çabalarının hepsinde içkin olan ana tema, din konusundaki kararlılığın korunması yönündedir. Bu ise sonuçta dini, devletin bir parçası olarak tutmaya izin veren bir terminolojiyle takviye edilmektedir. Bu hassasiyet ortamında ilericilik-gericilik, yobazlık, irtica gibi kavramlar sürekli olarak revaçta tutulmak zorundadır (Aktay, 2000: 39-40).

Cumhuriyet'in devlet nezdinde itibar gören din politikaları ağırlıklı olarak laik yapılanmanın gereklilikleri içinde ortaya çıkar. Ancak laikliğin bir anlamda özgül sayılabilecek yeni bir formunun ortaya çıkması Türkiye'nin kendine has koşullarıyla sürekli olarak irtibatlandırılır. Dinin nasıl tanımlanacağı, rejimin dünya tasavvuru içinde dinselliğin ne şekilde biçimlendirileceği hep bu gerilimin içinde sorunsallaştırılır. Dinsel kurumlara karşı gerçekleştirilen uygulamaların ardında belki bir noktaya kadar dinin gündelik gerçeklik dünyasına müdahale edenin yok edilmesi, en azından dini söylemin geleneksel formlarının aşındırılması amaçlanmıştır.

Devletin dinsel hayata ve topyekün anlamda dine ilişkin proje ve uygulamaları 1923-1945 arasındaki koşullar ile pratikler esas alındığında bir hayli radikal sayılabilecek özellikler taşımaktadır, Öncelikli olarak Osmanlı'dan tezahür edilen geleneksel dinsellik bastırılmış ve bu çerçevedeki form ve anlamların kamusal hayatta yer alma niyet ile ısrarı kesin bir dille reddedilmiştir (Jöschke, 1972: 98-140). Laikliğin her zaman tartışmalı geçecek biçimini üreten bu uygulamalar, bir yandan dini hayatın yeniden düzenlenmesini bir yandan da söz konusu hayatın kontrol altına alınmasını sağlamıştır. Gerçekten de başta Atatürk olmak üzere yeni rejimin liderleri için dinsel yaşamın kontrol edilmesi kadar tanzimi de önemliydi. Çünkü din, eski rejimin temel referansı olarak kodlanmakla kalmamış, bunun yanı sıra her karşı çıkış da laik siyaset taleplerinin karşısına, geleneksel-dinsel argümanlarla ilişkilendirilmiş bir muhalefet dilini tedavüle sokmuştur.

Cumhuriyet'in erken dönem politik tasavvurunda muhatap olunan geleneksel dini bakiyenin Kemalizm için harekete geçirilmesinin pek de makbul

karşılanmaması, makuliyet sınırlarının zorlanmasından çok Aydınlanmacı pozitivist kabullerin penceresinden yeni bir din analizine daha çok rağbet edilmesidir. Örneğin; ibadet dilinin değiştirilmesi, bu uygulamadaki sınırların radikal bir şekilde genişletilip kitleselleştirilmesi öncelenerek sağlanmaya çalışılmıştır. Yine ezanın Türkçe okunması da, ısrarlılıkla ancak uygulanabilmiştir. Uygulamadaki katılığa rağmen kitlesel yönelim, ezanın nasıl okunacağı konusundaki resmi devlet tercihini, tek partili hayatla çok partili hayat arasındaki politik yönelimi açığa çıkaracak bir ayrışma noktası olarak kodlamıştır.

Tek partili siyasal hayatın karmaşık ilişkileri ve ulusal-uluslararası sistemin içindeki kabullerle şekillenen din politikaları karşısında, mevcut muhalif oluşumlarının birer iktidar teminatı olarak önemini keşfettikleri dinsel söylem ile arzular, aslında çok partili siyasal rejim denemesinde daha ilk etapta merkez Kemalist elitin kaygılarını haklı çıkarmaya yetici gerginliklere teşne olmuştu.

Tek partili hayatın kendine özgü gereklilikleri içinde dini hayatın sıkıştırılmasıyla belirginleşen politik yönelimler bir dizi inkılapla birlikte başlayan kademeli bir değişim stratejisinin toplumsallaştırılmasıyla sürdürülmüştür. Başta Hilafetin kaldırılması olmak üzere gerçekleştirilen tüm inkılapların arasındaki kurucu retorik, dinin referans düzeyinin yeniden tanımlanması ve yine dinin toplumsal olan hiçbir kategori için bir meşruiyet üretici olmasına izin verilmemesiydi (Zürcher, 1998: 400).

Dini hayatın ve söylemlerin kontrolüyle sınırlı kalmaksızın bu bağlamda açıkça genç rejimin karşıt heyecanlarını da besleyen tazyikler, dinselliğin karşı ataklarından güç geçiren bir süreklilik içinde, artık sistematik bir kaygıyla rejimi besleyen yeni bir gerilim tablosuna dönüşmüştür (Ahmed, 2012: 80-85).

Öyle ki; rejimin temel hassasiyetleri içinde, dinsel olandan duyulan endişeler artık rutinleşmiştir. Öte yandan toplumsal bağlamın ürettiği fiili durum ile gerçeklik de, din konusundaki taleplerin her seferinde yeniden düzenlenmesi konusunda, pragmatik siyaset biçimlenmelerine izin verici bir şekilde gerçekleşmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi, geleneksel tutumundan ödün vermeyi zorunlu kılan bir hesapçılıkla karşı karşıya gelmiştir.

Tek partili siyasal yaşamın son dönemlerinde özellikle 1945'ten sonraki ilk uyarıcı işaretlerin açığa çıkmaya başladığı yıllarda CHP, toplumsal itirazların geç de olsa farkına varmıştı; bu itirazların gücünü kıracak ya da bütün bunların maniple edecek kimi atılımlarda bulunmuştu. Hatta bu bağlamda sınırlı düzeyde ilgiye açık olmak ön koşuluyla imam hatip kursları açılmış, ilkokulun ikinci kademe sınıflarında isteyen öğrencilerin belli bir din bilgisi dersi almaları yönünde de birtakım uygulamalara geçilmişti. Ancak bu yönelimde niyet, pek çokları için hiç de inandırıcı olmamıştır.

Yeni dönemde dinin durumuna ilişkin tartışmalarla birlikte, laiklik ve sekülerleşme politikaları ülkenin temel problemleri arasında yer alır. Aslında Türk modernleşmesinde dinin onun laiklikle ya da sekülerlikle irtibatlı gerçekliği her zaman başat bir tartışma öğesi olarak gündeme gelmiştir. Gelenekten modernliğe savunuluşa bağlı olarak toplumsal alanda oluşan modern farklılaşmalar, dinin gündelik gerçekliğine ilişkin klasik beklentileri de devre dışı bırakmıştır. Toplumsal alanda gerçekleşen devrim niteliğindeki reformlar, dinin geleneksel formlarını dönüştürme amacı gütmüştür. Ancak bütün bu olup bitenlerle birlikte, dinin ortadan kalkması ya da aşındırılması yine de söz konusu değildir (Subaşı, 2005: 50-80).

Yukarıda da değinildiği gibi Cumhuriyet'in ilanından önce TBMM'nin açılmasıyla birlikte eğitim üzerine yapılacak olan değişiklikler söz konusu olmuştur. bu değişiklikler "laik" terimine bağlanmış. Ülkenin laik bir eğitime sahip olması gerektiği defalarca dile getirilmiştir. Yapılan bu reformların kabulü halk tarafından biraz zor olmuştur. Çünkü reformlar köklü değişiklikleri de beraberinde getirmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ DÖNEM VE SONRASI DİN POLİTİKALARI (1946-1960)

1. ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞTE CHP'NİN DİN POLİTİKALARI

1945 yılına kadar fiili tek parti yönetimi olarak devam eden Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı, bu dönem boyunca ülkenin laikleşmesi konusunda adımlar atmış ve bu adımları kararlılıkla izlemiştir. Bir başka anlatımla bu dönemde "militan laiklik" (Erogul, 1990: 81) anlayışı benimsenmiş ve uygulanmıştır. İktidar olmak için halkın oylarına gereksinim duyulmamasının, böyle bir din siyasetinin uygulanmasını kolaylaştırdığı söylenebilir. Ancak çok partili yaşama geçilmesiyle birlikte, iktidar olmak için halkın oylarına gereksinim duyan CHP, benimsediği laiklik anlayışından ayrılmış, daha ödüncü bir din siyaseti izlemeye başlamıştır. Bu yaklaşım, toplumsal yaşam içinde bastırılmış; fakat içten içe yaşamaya devam etmekte olan din düşünceleri ortaya çıkarmıştır (Tunaya, 1991: 177-78).

Bu canlanmadan siyasal partiler de etkilenmiştir. Nitekim 1945 Temmuzundan, 14 Mayıs 1950'ye kadar kurulan yirmi dört siyasal partinin büyük bir kısmı, programlarında din, gelenek ve laiklik konularına yer vermiş; hatta söz konusu partilerin bir kısmı, din savunanların temsilcisi olmuştur. Bu partiler şunlardır: Milli Kalkınma Partisi, Sosyal Adalet Partisi, Çiftçi ve Köylü Partisi, Anma ve Koruma Partisi, Türk Muhafazakar Partisi, Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi (Tunaya, 1995: 638-639).

Bu kadar çok partinin programlarında din konularına yer vermesi, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde dinin önemli seçim malzemelerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durumun farkında olan CHP'de, diğer birçok parti gibi, din politikalarında değişiklikler yapmak zorunda kalmıştır. CHP'yi din politikalarında değişikliğe zorlayan başka bir neden daha bulunmaktadır. Bu neden de; 21 Temmuz 1946'da yapılan ilk çok partili seçimde büyük bir oy kaybına uğramış olmasıdır (Özek, 1968: 164).

Tüm bu partilere rağmen; İsmet İnönü demokratikleşmenin ilk basamağının başlayacağını 19 Mayıs 1945 nutkunda vermiştir (Çandar, 1999: 402). 12 Haziran 1945'te Cumhuriyet Halk Partisinin (CHP) grup toplantısında Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan tarafından imzalanan, tarihe "Dörtlü Takrir" olarak geçen önerge, bir muhalefet partisi kurulmasından çok CHP'de demokratikleşme yolunda reform yapılmasını amaçlıyordu. Bu önerge savaş sonrası dönemde örgütlü muhalefetin sembolü olmuştur (Akandere, 2003: 9-10).

Bütün bu olanlar sonucunda Temmuz 1945'te Nuri Demirağ'ın MKP'nin kurulması için dilekçe vermesiyle Türkiye siyasi alanda çok partili döneme geçiş yapmıştır. İlerleyen süreçte meclisin içinde ve dışında CHP'ye karşı muhalefet oluşturacak partilerin sayısında artış mevcut olmuştur.

Aynı zamanda çok partili siyasi düzene geçilmesiyle birlikte içeride muhalefetten gelen eleştiriler, dışarıda ise özellikle Amerika'nın demokratikleşme yönündeki beklentileri, CHP'yi katı politikalarında yumuşamaya ve restorasyona yöneltmiştir. Bu bağlamda CHP'nin 1946 olağanüstü kurultayı dönüm noktası olmuştur. Söz konusu bu kurultayda fiili olarak tek parti sisteminin sonu ilan edilmiştir. Parti başkanının değişmez olmaktan çıkarılıp seçimle tayin edilmesi, şef deyiminin parti başkanına çevrilmesi için parti tüzüğünde gerekli değişikliklerin yapılması kararlaştırılmıştır. Bütün engellemelere rağmen 1946 seçimlerinde Demokrat Partinin elde ettiği başarı, CHP'yi demokratikleşme yolunda daha ciddi adımlar atmaya zorlamıştır (Özçelik, 2010: 170). Demokrat Partinin özgürlükçü demokrasi ve liberal ekonomi ile ilgili söylemleri karşısında CHP, muhalefete yönelen seçmen oylarının önünü kesmek için Kemalist politikalardan taviz vermek zorunda kalmıştır (Timur, 2003: 67-68).

Çok partili hayatın getirdiği siyasi rekabet, toplumsal taleplere cevap verme zorunluluğunu doğurmuş, laiklik tartışmaları çerçevesinde din eğitimi konusunda adımlar mevcut olmuştur (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2007: 377). Zira tek parti döneminde laik politikalar neticesinde, ilk ve orta eğitimdeki din dersleri tedricen tasfiye edilmiş, yüksek öğretimde ise kalifiye din alimi yetiştirmek için açılan Darülfünun İlahiyat Fakültesi kapatılmıştı. Yine aynı amaçla açılan İmam-Hatip okulları da ilgisizlikten dolayı kapanmak zorunda kalmıştır. Bu süreçte hem kendi içinden hem de muhalefetten gelen din eğitimi ile ilgili talepleri CHP, dikkate almak zorunda kalmış, bu doğrultuda din eğitimi ile ilgili düzenlemeleri başlatmıştır (Şimşek, 2013: 392).

CHP'nin din siyasetinde vicdanın işi olarak görülen inancın gelebilecek taarruz ve müdahaleden korunması gerektiği anlayışı varlığını korumuştur. Meydana gelen değişikliklerin temelinde, muhalefetin dini suistimal etmesine karşı dinin devletin egemenliği ve kontrolü altında kalmasını savunmuşlardır. Benimsenen yeni din politikaları hukuksal alana da taşınmıştır. Bu çerçevede Türk Ceza Kanunu (TCK)'nda 1949'da yapılan değişiklikle, anayasanın laiklik ilkesine aykırı olarak devletin toplumsal, iktisadi, siyasal, hukuksal düzenini kısmen dahi olsa din esaslarına göre değiştirmeyi amaçlayan eylemler suç olarak kabul edilmiştir (Berkes, 1978: 528). Bunun yanında kurultay karşısında CHP, DP ile karşı karşıya geldiğinde yarışabilmek için devletçiliğin yanında laikliğin de liberal olmasını savunmuştur (Tunçay, 1983: 572).

24 Aralık 1946'da TBMM'de yapılan oturumda, CHP'li birçok üye din eğitiminin lehinde konuşmuş, dönemin Başbakanı Recep Peker bunların isteklerini reddetmiştir. Bunun yanında, o zamandaki otoriter Türkiye'de din politikaları ve din eğitimi üzerine yapılan bu tartışma büyük önem arz etmektedir. Çünkü yapılacak olan değişimlerin habercisiydi. Çok uzun zamandır beklenilen değişiklik, 1949 yılında ilkokullara seçmeli din dersinin getirilmesi ile gerçekleşmiştir (Lewis, 1991: 413-14; Parmaksızoglu, 1966: 31).

CHP'nin değişen bir din siyaseti mevcut olmuştur. Bunun sonucu olarak, MEB 1949 yılında TTK'nin 4. maddesini dayanak göstererek, din adamlarının bilgi düzeyini yükseltmek için on ilde kurslar açmıştır (Parmaksızoglu, 1966: 29). Ayrıca,

7 Ocak 1949'da İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Fakültenin açılmasını halk çok istemektedir ve halkın isteğini Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu şöyle anlatmaktadır: "İlahiyat Fakültesi kurulması arzusu memleketçe, muhtelif parti gruplarınca izhar edilmiş, yüksek heyetinizce benimsenmiş bir fikirdir. Bu arzuya uyarak ilk defa Ankara Üniversitesinde bir İlahiyat Fakültesi açmak kararı alınmıştır." (Parmaksızoglu, 1966: 28-29). Dindar kesimin istekleri devam etmiştir. Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılmasıyla ilgili Kanun'un 1. maddesi 1 Mart 1950'de, değiştirilmiş ve bu yasayı dayanak göstererek ortaya çıkan kararname ile 19 türbe açılmıştır (Tunaya, 1991: 202).

Bu arada CHP'nin "liberalleşen" laiklik anlayışına karşıt olarak, ülkede dini anlamda bir hareketlilik başlamış, camiye gidenlerin sayısı artmış; hatta hükümetin döviz vermemesine karşın 1950'de hacca gidenlerin sayısı dokuz bine ulaşmış, cumhuriyet dönemi boyunca gizlice yaşamaya devam eden tarikatlar yeniden canlanmaya başlamıştı. Hedef kitlesi, daha çok köylülerden ve esnaftan oluşan; çoğu gerçek anlamda dindar olmaktan öteye, klerikalist olarak nitelenebilecek dinsel bir basın ortaya çıkarmıştır (Lewis, 1991: 414).

DP'nin liberal politikasına karşılık olarak Recep Peker Hükümeti'nin aşırı devletçi politikaları halkı CHP'den soğutmayı başarmıştır.. İsmet İnönü'nün liberalleşme siyaseti nedeniyle Recep Peker'i sert şekilde eleştiren "12 Temmuz Beyannamesi" sonrasında İnönü ile Recep Peker'in arası açılmıştır. Bu nedenle Peker 26 Ağustos 1947'de CHP grubunda yaptığı güven oylamasında 35'ler diye adlandırılan bir muhalefetle karşılaşmıştır. Bunun sonucunda Peker 9 Eylülde Hükümetten, daha sonra da CHP Genel Kurul Üyeliği'nden istifa etmiştir. Recep Peker'den sonra İnönü'ye tepki olarak Falih Rıfkı Atay da Ulus Gazetesi Başyazarlığı'ndan ayrılmıştır. Ulus Gazetesi'nde yeni Başyazar 35'lerden Nihat Erim olurken Hükümeti de Hasan Saka kurmuştur. Böylece CHP yönetimi DP'den oldukça etkilenerek Peker'in devletçiliğine karşı Saka'nın liberal politikasını tercih etmiştir (Koçak, 1986b: 148). CHP'nin din politikalarında görülen değişikliklerde DP'nin din konusundaki yeni yaklaşım ve açılımları etkili olmuştur. Dolayısıyla CHP'nin bu dönemdeki din politikalarını analiz edebilmek için DP'nin din politikalarına bakmak gerekmektedir.

2. MUHALEFETTEKİ DEMOKRAT PARTİ VE DİN POLİTİKALARI

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan yeni demokratikleşme süreci ortaya çıkmıştır. CHP'nin toprak üzerine reformları ve diğer bütün politikaları karşısında partinin içinde oluşan muhalefet hareketi 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasıyla sonuçlanır. Yapılan seçimde CHP'nin demokratikleşmeye uymayan uygulamalarına rağmen mecliste 458 sandalyeden 61'ini doldurmayı başaran Demokrat Parti ilerleyen dönemlerde ülke tabanında teşkilatlanmayı sağlayacak ve Mayıs 1950 seçimlerinde iktidara gelmiştir. Hatta çok büyük başarı ile iktidar olmuştur. Kuruluşunda demokratikleşme ve fikir hürriyeti konusunda CHP'ye muhalefet etmiştir. Ancak Atatürk'ün milliyetçilik ve laiklik gibi temel ilkelerine sahip çıkmıştır. Demokrat Parti, iktidara geldikten sonra kendilerinden önce katı laiklik politikalarındaki yumuşamayı artırarak devam ettirmiş hatta CHP'yi geçmişe dönük olarak laiklik uygulamalarından dolayı sıklıkla eleştirmiştir (Mardin, 2005: 170).

Demokrat Parti döneminde dini eğitim konusu, CHP iktidarının son döneminde yapılan değişikliklerle devam etmiştir. Demokrat Partiyi iktidar yapan programında, "Dini eğitim konusu ve din adamlarını yetiştirecek kurumların oluşturulması meselesinde uzmanlar tarafından bir program hazırlanacaktır" denilerek bu konudaki liberal yaklaşım gösterilmiştir (Tunaya, 1995: 662-663). Din eğitimi ile ilgili olarak daha önce ilköğretimin 4. ve 5. sınıflara seçmeli din dersleri verilmiş, velilerin dilekçesi karşılığında öğrencilerin bu dersleri alabilecekleri şeklinde bir şart söz konusu olmuştur. Bu şart kamuoyunda uzun süre tartışılmış sonuçta din derslerinin seçmeli olarak verilmesine devam edilmiş ancak önceki düzenlemenin tam tersi olan herkese bu dersler verilecek, muafiyet isteyenler okula dilekçe bırakacak şartı getirilmiştir (Sitembölükbaşı, 1965: 61). Demokrat Partinin din eğitimi konusundaki yeniliklerinden diğeri de; Cumhuriyet'in ilk yıllarında kapatılan medreselerin ortaya çıkardığı boşluğu doldurmak için kurulan fakat sonraki dönemlerde halk tarafından talep görmediği için günden güne sayısı azalan imam-hatip okullarının yeniden gündeme gelip eğitim vermesidir.

DP'nin din ve laiklik açısından CHP'den daha liberal olduğunu ispatlamak amacıyla yürürlüğe koyduğu birtakım yeni düzenlemeler, bazı anti-laik protesto gösterilerine neden olmuştur. Tek parti dönemindeki katı laik politikaların toplumda ortaya koyduğu kargaşa; dini liberaliz ile beraber Atatürk'ün heykel ve resimlerine yapılan saldırılarla göstermiştir. Dini anlamdaki rahatlama, dönemin gazete haberlerinde Atatürk'ün manevi kişiliğine karşı yapılan saldırılara neden olmuştur. DP'nin muhalefet yıllarındaki dini politikaları iktidara gelince de devam etmiştir (Şahin, 2012: 35).

3. İKTİDARDAKİ DEMOKRAT PARTİ VE DİN POLİTİKALARI

3.1. DEMOKRAT PARTİNİN DİN KONUSUNDAKİ YENİLİKLERİ

3.1.1. Politikalardaki İlk Yenilikler

Bayar tarafından başbakanlığa atanan Menderes, hükümet programını okurken, "Atatürk reformlarına ilişkin düşüncelerini, din siyasetlerini seçim beyannamemizde yazıldığı üzere millete mal olmuş inkılaplarımızı mahfuz tutacağız." (Daglıaktürk, 1988: 161) sözleriyle ifade ediyordu. Bir başka söyleyişle başbakana göre, "millete mal olmuş devrimler" korunacak, "millete mal olmamış devrimler" üzerinde ise baskı kurulmayacaktı. Böylece Atatürk devriminin biraz unutulmaya yüz tutmuş olan gerçek amacı üzerinde hiç durulmuyor, devrim olarak adlandırılan değişikliklerin ise parçalanmak amacıyla bir kısmından vazgeçilebileceği ifade edilmiş oluyordu (Özek, 1968: 169). Diğer bir anlatımla, 29 Mayıs 1950'den sonra artık fikir olarak ilkeler ve uygulamalar açısından devrim yok, devrimler vardır.

3.1.2. Ezanın Arapça Okunması Yasağının Kaldırılması

Hükümetin programını okunmasından on sekiz gün sonra, 16 Haziran 1950' de, 5666 sayılı yasa ile 2 Haziran 1941' de çıkarılan 4505 sayılı, ezanın Türkiye'de

Türkçe okunacağını düzenleyen yasa kaldırıldı. Söz konusu yasaya ilişkin tasarı, Menderes Hükümeti'nin TBMM'ye sunduğu ilk tasarı olduğu için çok fazla dikkat çekmektedir. Çünkü DP böylece, önceliğinin ne olduğunu ortaya koymuş oluyordu (Toker, 1990: 49). 1932 yılına kadar ezan Türkiye'de Arapça olarak okunmuştur. Aynı yılda, dönemin değerli hafızlarından oluşan bir grup, ezanın Türkçeye çevrilmiş şeklini yapmıştır ve nasıl okunacağını belirlemiştir. Fakat yukarıda göndermede bulunulan yasanın ilgili maddesi ile ezanın Türkçeden başka bir dilde okunması yasaklanmıştır. Dindar kesim, ezanın Türkçe okunmasını ilk günden itibaren kabullenmemiştir. Onlara göre, ezanın başka dilde okunması dinin elden gittiğini gösteriyordu.

14 Mayıs 1950 seçimleri öncesinde Arapça ezan, seçmenlerce DP'lilere en çok duyurulan istekler arasında yer alıyordu. Bu isteği olumlu karşılanırsa DP'ye çok fazla oy kazanacağını da göz ardı etmiyordu. Bu en çok oy için en önemli seçim vaatlerinden biriydi. Ancak Terakkiperver Cumhuriyet ve Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimleri, DP'lilerin bu konuda açık olarak olumlu tutum göstermelerini engelliyordu. Ezanın Arapça okunur hale getiren süreci, önemli olduğundan dolayı daha derin araştırılmasında yarar bulunmaktadır. Bundan dolayı; Arapça ezanın nasıl gündeme geldiğine ve verilen tepkilere değinelim. Arapça ezan okunması izninin ardından, 5 Haziran 1950 tarihli Zafer'e "Arapça ezana müsaade ediliyor" şeklinde duyurulmuştur. Menderes, Zafer'in başyazarı olan Faik Fenik' e yaptığı açıklamada, Arapça ezana izin vermek suretiyle, taassup zihniyetini kıracaklarını ileri sürüyor; ancak taassup zihniyetiyle neyi kastettiğini söylemiyordu. Bununla birlikte anlaşılması gerekenin "inkılap taassubu" olduğu açıktı.

Devrimlere başlamadan önce Atatürk'ün de taassup zihniyetiyle savaştığını ileri süren başbakan, Arapça ezanın da bu çerçevede yasaklandığını ve taassup zihniyetinin kırılmasında işlevsel olduğunu belirtiyordu. Menderes, Arapça ezanın o tarihte yasaklanmasının zorunlu bir önlem olduğunu; ancak artık gereksiz hale geldiğini, bundan dolayı da ezan üzerindeki Arapça yasağının kaldırılacağını açıklıyordu (Zafer, 5 Haziran 1950: 3). Bu sözleriyle başbakan, bir anlamda, "inkılap taassubunu" kıracaklarının ve gelecekte yapacakları "demokratik açılımların" müjdesini vermiş oluyordu. Bu açıklamanın hemen ardından, Ceza Kanunu'nda ezanla ilgili yapılacak değişiklik kararlaştırılarak DP Grubunca kabul edildi (Zafer,

14 Haziran 1950: 3-4). "Böyle olması doğaldı; çünkü milletvekillerinin çoğu vaktiyle bunun sözünü, bizzat vermiş yerel yöneticilerdi. Şimdi halk kendilerine 'haydi' diyordu (Toker, 1990: 50).

Arapça ezan okunmaması yasağının kaldırılacağına ilişkin haberin, Zafer'de yer alması üzerine, dönemin belli başlı gazetelerinin yazarları değişik tepkiler göstermişlerdir. Ulus yazarlarından Zeki Gençosman, bu demecin Atatürk devrimlerinin bir taraftan didik didik yapılması anlamını taşıdığını ve kendisini ümitsizliğe ittiğini belirtiyordu *(*Ulus, 6 Haziran 1950: 5). Akşam yazarlarından Safa Coşkun, başbakanın açıklamasının kendisini dehşete düşürdüğünü belirtiyor ve Çakmak'ın cenaze töreninde kendisini gösteren tekbirci kitleyi bundan daha çok sevindirebilecek bir vaadin olamayacağını vurguluyordu. Arapça ezanın vicdan özgürlüğü ile bir ilişkisinin bulunmadığını ileri süren yazar, bu kararın kimi zümreleri memnun etmek için alındığını, bunun ise ateşle oynamaktan başka bir şey olmadığını belirtiyordu *(*Akşam Postası, 6 Haziran 1950: 4). Menderes hükümetinin dini icraata Arapça ezana izin vererek başlayacağına dikkat çeken Yavuz Abadan ise, bunun laik zihniyete karşı gelmekten başka bir şey olmadığını yazıyordu *(*Ulus, 7 Haziran 1950: 6). Ali Naci Karacan, ezanın Türkçe okunmasının camilerin daha kalabalık olmasını sağlayacağını ileri sürüyordu *(*Milliyet,7 Haziran 1950: 6). Ahmet Emin Yalman ise, Arapça ezana itirazlarının olmadığını, yalnız "din lisanı" kavramını anlamadığını yazıyor ve bu serbestliğe rağmen kendi ana dilini kullanmayı tercih edenlerin çok olacağını" *(*Vatan, 8 Haziran 1950: 5) iddia ediyordu.

Arapça ezan konusu TBMM gündemine de getirilmiştir. Ezanın Arapça okunmasına izin verecek yasa tasarısı, 15 Haziran 1950'de TBMM'ye sunuldu. Söz konusu tasarılar, TCK'nin 526. maddesinde yer alan ve ezan ile kametin Arapça okunmasını yasaklayan fıkranın kaldırılması öngörülüyordu. Tasarının dayanağında, bu fıkranın hem vicdan özgürlüğüne, hem de Anayasa'nın ikinci maddesinde yer alan laiklik ilkesine aykırı olduğu belirtiliyor ve "Müslüman Türklere sebepsiz yere manevi huzursuzluk veren böyle bir yasağın demokrasi ile idare olunan bir devlet nizamı içinde yer alabilmesi de müstahildir. Fıkranın tayyi Müslüman Türklere muhakkak bir huzur ve vicdan rahatlığı verecektir." *(*Tutanak,D. IX, C.1, 1950: 181) iddiasına yer veriliyordu

15 Haziran 1950'de Adalet Komisyonu'nda oybirliği ile kabul edilen yasa tasarısı, ivedilikle görüşülmek üzere Genel Kurul' a sunuldu. Genel Kurul'da ilk sözü alan Menderes, 14 Haziran 1950'de DP grubunda kabul edilerek basın aracılığıyla kamuoyuna duyurulan yasa tasarısının, ezanın üzerindeki Arapça yasağının kaldırıldığı şeklinde anlaşılmasından ve bunun için bunun dayanak gösterilerek Arapça ezan okuyup suç işlenmesinden endişe duyduğunu, bu tasarının hemen yasal hale gelmesini talep etmektedir (Tutanak,D. IX, C. 1, 1950: 181).

Yasa tasarısı, 16 Haziran 1950'de oy çokluğu ile kabul edilmiştir. Bu yasak kaldırılınca halkta çok büyük bir rahatlama olduğu gözden kaçmamaktadır. "Yüzyılların getirdiği ibadet alışkanlıklarının suç olmaktan çıkması, halkı manen ferahlatıcı bir etki yapmıştır. Yasak kalkar kalkmaz, Türkçe ezanın tamamen terk edilmesi, bu zorlamanın ne kadar yapay olduğunu ispat etmiştir." (Erogul, 1990: 89).

Arapça ezan konusunda CHP'nin yeni tutumu da dikkate değerdir. Daha önce değindiğimiz tasarı; TBMM' de görüşülürken, CHP adına söz alan Cemal Reşit Eyüboğlu şunları söylemektedir: "Memlekette milli devlet ve milli şuur politikası cumhuriyetle kurulmuş ve CHP bu politikayı takip etmiştir. Bu politika icabı olarak ezan meselesi de bir dil meselesi ve milli şuur meselesi telakki edilmiştir. Milli devlet politikası mümkün olan her yerde Türkçe'nin kullanılmasını emreder. Türk vatanında ibadete çağırmanın da öz dilimizle olmasını bu bakımdan daima tercih ettik. Türkçe ezan, Arapça ezan mevzuu üzerinde bir politika münakaşası açmaya taraftar değiliz. Milli şuurun bu konuyu halledeceğine güvenerek, Arapça ezan meselesinin ceza konusu olmaktan çıkarılmasına aleyhte olmayacağız *(*Tutanak,D. IX, C. 1, 1950: 181). Eyüboğlu'nun söylediği bu sözler, CHP'nin ortaya koyduğu tutumuyla örtüşmemektedir.

3.1.3. Radyoda Kur'an Okutulması

Laiklik üzerine hakimiyetini devam ettiren diğer konu ise; radyoda Kur'an okutulması konusudur. DP döneminde dindar çevreleri mutlu edecek olan diğer bir uygulama da radyoda Kur' an okutulmasıdır. Bu uygulama, dindar kesimce büyük bir sevinçle karşılanmış ve "hayırlı başarı" diye isim almıştır. Bu gelişme üzerine Kemalist çevrelerin hayret içinde kaldığını, Atatürk inkılabı elden gidiyor diye

yaygara kopardığını ileri süren Sebiliürreşad, çoğu konuda bunu Atatürk inkılabına bağlamanın yanlış olduğunu ileri sürüyordu. Adı geçen derginin değerlendirmesine göre, ulusun arzu ve istenci her şeyin üstündedir, Atatürk' ün ulusun arzu ve istençlerine aykırı olarak yaptığı şeyler varsa, ulus onları düzeltmeye de kadirdir. Ulusun sağ olanların diktatörlüğüne son verdiğini, ölülerin diktatörlüğünü de yıkacağını ileri süren Sebiliürreşad, artık diktatörlüğün ve istibdadın mezara gömüldüğünü yazıyordu. Din üzerindeki diğer baskıların da TBMM ve hükümet tarafından kaldırılacağından emin olan dergi, halkın yapılanların değerini bilmesi gerektiğini vurguluyordu *(*Sebuiliürreşad, D.IV, C.83: 126-27).

3.1.4. Hacca Gideceklere Döviz Verilmesi

Dinsel konulardaki değişikliklerden biri de; hacca gideceklere döviz tahsis edilmesidir. CHP'nin değişen din siyaseti çerçevesinde, ilk defa 1949 yılında gündeme gelmiş; ancak gerçekleşmemiştir (Tunaya, 1991: 201). Döviz tahsis edilmemesine karşın 1950'de hacca gidenlerin sayısı dokuz bine ulaşmıştı. Zaten gündemde olan bu konuyu Menderes hükümeti, dinci kesimlerin beklentisi doğrultusunda sonuçlandırmıştır. Bu gelişmeyi "Hacılarımıza müjde. Bütün ihtiyaçlarını, istirahatlarını temin edecek tedbirler alınmıştır" şeklinde veren Sebiliürreşad, bir zamanlar hacca gitmenin yasak olduğunu ileri sürerek hükümetin kararını övüyordu *(*Sebilürreşad, D.IV, C.83: 121-22). DP iktidarının ilk yıllarındaki din politikalarının hayata geçirilen ilk icraatlarına kısaca değindik ayrıntılı olarak CHP ve DP yıllarındaki genel tartışmalar da değinilecektir.

3.2. ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE YENİ DİNİ EĞİTİM VE ÖĞRETİM

II. Dünya Savaşı sonrasında dünyadaki dengelerin değişmesi, Avrupa'yı tehdit eden komünizm tehlikesi ve birçok ülkede baş gösteren ahlaki çöküntü Türkiye'yi de etkilemiştir. İşte bu sorunların yaşandığı süreçte Sovyetlerden ve komünizmden korunmada ve ahlaki sorunlarla başa çıkmada etkili silahın 'Din' ve 'dini değerler' olduğunun ileri sürülmesi (Öztürk, 2008: 282), uzun yıllardır iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) 1945 sonrasında demokratikleşmeyi ilke olarak kabul etmesiyle 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti'nin (DP) açıkladığı

ekonomi, din ve din eğitimi politikasının millet nezdinde ilgi görmesi, CHP'nin bu alanda bir takım adımlar atmasını gerekli kılmıştır. (Sitembölükbaşı, 1995: 21).

Genel incelemelere bakıldığında, dini eğitim konusunun CHP içinde ilk kez tartışılmaya başlanması 1946 yılında gerçekleşmiş, CHP'li bazı milletvekilleri mali konuşmaları esnasında din öğretimini yeniden teklif etmiş, yine aynı konuyu CHP grubunda da gündeme getirmişlerdir (Öztürk, 1999: 292) ve gerekçe olarak da gençlerin anne ve babalarına karşı gelmelerini göstermişlerdir (Bilgin, 1980: 56). Yine 1946 yılında din ve ahlak eğitimi konusu, gençlerin ana-babaya kötü davranışlar sergilemesi ahlaki endişeye karşı bir korunma tedbiri olarak da TBMM'nin gündemine gelmiştir (Şanver, 1996: 33). 1946 seçimleriyle birlikte, çok partili demokratik sisteme geçilmesinden sonra konu üzerinde tartışmalar, değişik platformlarda devam etmiş ve bundan sonra millet, din eğitimi ve öğretimi meselesindeki isteklerini Meclis'e ve hükümete aktarma fırsatı bulmuştur (Parmaksızoğlu, 1966: 28). 1946 yılında CHP'nin içinden seçtiği grup din eğitimini incelemek üzere komisyon oluşturmuştur. Zira din adamlarının günden güne azalması hatta ölüleri yıkayacak imamların bile bulunamaması (Banguoğlu, 1984: 97-99), kanunlar ebeveynlerin çocuklarına din eğitimine müsaade etmesine rağmen çocuklarına Kur'an-ı Kerim öğretmek isteyen ailelerin birçok engelle karşılaşması millette çeşitli tepkilerin oluşmasına sebep olmuş ve bu tepkiler çok partili dönemde su yüzüne çıkmaya başlamıştır (Dinçer, 1998: 51). Din ile ilgili konuların basında da tartışılıyor hale gelmesi CHP üzerinde baskı oluşturmaya başlamış ve bunun sonucunda CHP'nin dini öğretim ile ilgili politikalarını yeniden gözden geçirmeye yöneltmiştir (Tunaya, 1995: 201).

1946 yılında Meclis Grubunda din eğitimi sorununu incelemek üzere kurulan komisyon ile başlayan çalışmalar, CHP iktidarının 17 Kasım 1947'de toplanan, VII. Kurultayda din ve din eğitimi alanında yoğun tartışmalarla gündem oluşturmuş ve kurultay sonrası açılımlarla devam etmiştir. Bu kurultay, bazı milletvekillerinin tek partili dönemin din eğitimi politikalarına ve laiklik anlayışına eleştiriler yaptıkları (Ayhan, 1999: 91-93), parti tarihindeki en önemli kurultaylardan biri olmuştur. Bu tartışmaların temelinde halkın din konusundaki isteklerine önem verme, komünizme karşı önlem alma gibi düşüncelerin olduğu ifade edilebilir. Dini eğitim arzusunda ortaya atılan görüşlerden birisi de; din eğitimi konusunda ülkenin manevi bir sıkıntı

durumunda olduğu, toplumda dini, ahlaki ve sosyal problemlerin arttığı ve bunun komünizm tehlikesini artırdığı yönündedir (Tunaya, 1995: 200). CHP'nin, dini öğretim konularını araştırmak için kurduğu komisyonun 19 Şubat 1948 tarihinde yayımlanan raporunda; Batı ülkelerinde olduğu gibi ilkokul talebelerine isteğe bağlı din eğitimi verilmesinin laikliğe aykırı olmadığı sonucuna varılmış; ayrıca imam ve hatip gibi din görevlileri yetiştirmek üzere bir okul açmak, yüksek din bilginleri ve mütefekkirleri yetiştirmek için üniversitede bir 'İslâm İlahiyat Fakültesi' kurmak gibi bazı öneri niteliğinde kararlar alınmıştır (Öcal, 2011: 390).

1948 yılından itibaren ortaya çıkan politikalarla Türkiye'de resmi olarak din eğitimiyle ilgili değişiklikleri Hasan Saka'nın Başbakan, Tahsin Banguoğlu'nun Millî Eğitim Bakanı olduğu hükümet ile Şemsettin Günaltay'ın Başbakan yine Tahsin Banguoğlu'nun Millî Eğitim Bakanı olduğu hükümet yapmıştır (Sitembölükbaşı, 1995: 23; Giorgetti ve Batır 2008: 37-38). CHP bu dönemde hem kendi içerisinden hem de muhalif taraftan gelen din ve din eğitimi ile ilgili istekleri göz ardı edememiş ve gelişen olaylar doğrultusunda din eğitimi ile ilgili düzenlemeleri ve uygulamaları tekrar başlatmıştır.

3.2.1. İlkokullarda ve Ortaokullarda Din Dersleri

İlkokullara Din Bilgisi derslerinin tekrar konması 1946 yılı bütçe konuşmaları sırasında gündeme gelmiş ve yine 1947'de toplanan VII. Kurultayda da delegeler tek parti dönemi din eğitimi politikalarına eleştiriler yönelterek, ilkokullara Din Bilgisi derslerinin konmasını istemişlerdir (Öcal, 2011: 457-458). CHP Meclis Grubu da bu talepleri değerlendirmek ve din eğitimi konularını incelemek üzere bir komisyon kurmuş ve kurulan bu komisyonun yapmış olduğu çalışmalar sonucunda bir rapor hazırlanmıştır.

19 Şubat 1948 tarihinde yayınlanan raporda ilkokullarla ilgili; ilkokul talebelerine isteklerine bağlı din dersi verilmesinin laikliğe karşı olmadığı ve bu düşünce çerçevesinde; çocukların velilerinin onayı olmak koşuluyla ilkokulların son iki sınıflarında okul içerisinde ve ders zamanları dışında din dersi verilmesi, verilecek din dersinin programlarının ve okutulacak kitaplarının Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanması ve bunların Maarif Vekaleti'nin tasvip ve

tasdikinden geçmesi, Din Bilgisi derslerini okutacak ilkokul öğretmenlerinin seçilmesinde Maarif Vekaleti'nin yetkili kılınması, Din Bilgisi dersleri okutan öğretmenlerine verilecek ücretlerinin yardım adı altında devlet tarafından ödenmesi, köy okullarında Din Bilgisi derslerinin okutulabilmesi için Köy Enstitülerinin hazırlık sınıfı öğrencilerine de Din Bilgisi dersinin verilmesi ve ilkokulu bitirmiş olmak koşuluyla bu derslere on altı yaşına kadar çocukların da devam etmesine izin verilmesi ve üç senelik ilkokulların son sınıflarında da yine ihtiyari olarak Din Bilgisi dersi verilmesi oy birliğiyle karar verilmiştir (Daver, 1955: 136).

Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Heyeti'nin 25 Kasım 1948 tarih ve 232 sayılı kararı ile kabul edilen Din Bilgisi dersinde, "Sevgi, Müslümanlık ve Ahlak" konularının dördüncü sınıfta; "iman ve imanın şartları, Allah'a karşı kulluk görevlerimiz" ünitelerinin de beşinci sınıfta okutulmasına karar verilmiştir (Tavukçuoğlu, 1996: 154). Bu dönemdeki Din Bilgisi derslerinin öğretiminde sevgi, ahlak, iman ve kulluk eğitimi esas alınmıştır. 1 Şubat 1949 tarih ve 70/54-26 sayılı genelgeyle 15 Şubat 1949 tarihinden sonra, ilkokulların son iki sınıfında haftalık ikişer saatlik olarak Din Bilgisi dersinin okutulmasını öngören uygulama yürürlüğe konmuş (Tebliğler, 7 Şubat 1949: 153) ve bakanlıkça valiliklere gönderilen genelgede Din Bilgisi derslerinin; haftalık ders programları dışında, öğrenci velisinin onayıyla, cumartesi günleri öğleden sonra verileceği ve öğrencilerin akademik başarı durumları açısından bir üst sınıfa devam etmelerini engelleyecek bir etkisi olmayacağı ifade edilmiştir (Doğan, 1999: 618; Öztemiz, 1997: 55). Ayrıca bu derslerde herhangi bir dine veya mezhebe ait bilgilerin zorunlu okutulmasının söz konusu olmadığı ve isteği olmayan hiçbir öğrenci ve öğretmenin de bu dersi okumak ve okutmak noktasında mecbur tutulmayacağı belirtilmiştir. Yine genelgede çocuğunun bu derse devam etmesini isteyen öğrenci velilerinin ders yılı başında bu taleplerini yazılı olarak okul müdürlüklerine bildirmeleri de istenmiştir.

İlkokulların 4. ve 5. sınıflarında Din Bilgisi dersinin okutulmaya başlanmasını memnuniyetle karşılayan öğrenci velileri, bu derse büyük ilgi göstererek çocuklarının Din Bilgisi dersini almaları doğrultusunda okul müdürlüklerine dilekçeyle başvuruda bulunmuştur. Nitekim 1949-1950 eğitim-öğretim yılında ilkokulların son iki sınıfında okuyan 414.477 talebeden sadece 2.797 Müslim ve 3.002 gayri Müslim olmak üzere toplam 5.799 öğrenci velisi çocuklarının

Din Bilgisi derslerini okuması için dilekçe vermemiştir (Parmaksızoğlu, 1966: 31). Yani çocuklarının Din Bilgisi dersini okuması için başvuruda bulunmayanlar, öğrenci velisi toplam sayısının yaklaşık % 1'ini teşkil etmiştir. Bazı Alevi aileler de çocuklarının Din Bilgisi dersini almaları için okul müdürlüklerine başvurmuş ve çocuklarını Din Bilgisi dersine göndermiştir (Banguoğlu, 1984: 100). Bu durum Din Bilgisi derslerine Türk halkının duyduğu ilgi ve din eğitimine verdiği önemin yansıması olarak değerlendirilebilir.

Halkın dini ihtiyaçlarının karşılanacağını (Sitembölükbaşı, 1995: 26) ve dini değerlere karşı hoşgörülü yaklaşım sergileneceğini (Avcı, 2000: 239-240) açıklayan DP 14 Mayıs 1950 seçimleri ile iktidara gelmiş, partinin lideri Celal Bayar 22 Mayıs 1950'de Cumhurbaşkanlığına seçilmiş (Yeşil, 1988: 162; Vatan Gazetesi, 23 Mayıs 1950; Ulus Gazetesi, 23 Mayıs 1950), DP hükümetinin Başbakanı ise Adnan Menderes olmuştur. Onun 29 Mayıs 1950 tarihinde mecliste hükümet programını okurken din eğitimi ile ilgili beyanı şöyledir: "İrticai tahrike izin vermekle birlikte din ve vicdan bağımsızlığının icablarına uygun davranışlar sergileyeceğiz. Hakiki laikliğin anlamını bizler böyle anlamaktayız. Programımızda da açıkça ifade edildiği gibi hakiki laikliği dinin devlet siyasetiyle ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması şeklinde anlıyoruz. Bundan dolayı gerek din dersleri konusunda gerekse din adamlarını yetiştirecek yüksek kurumların faaliyete geçmesi konusunda icabeden tedbirleri süratle ittihaz etmek kararındayız." (Zafer, 30 Mayıs 1950). DP ilk iktidar döneminde öncelikle vaat ettiği konular üzerinde çalışmalar yapmaya başlamış ve ilkokullara ilişkili olarak din eğitimi konusunda önemli bir gelişme yaşanmıştır. İlkokulların son sınıflarında programın dışında ve isteğe bağlı okutulan Din Bilgisi dersiyle ilgili çalışmalar yapan Diyanet İşleri Reisliği ve İlahiyat Fakültesi temsilcilerinin aralarında bulunduğu İlmi Heyet'in raporlarına dayanılarak, ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında okutulan Din Bilgisi derslerinin program içine alınması ve isteğe bağlı olarak okutulmasının da devam ettirilmesi 4 Kasım 1950 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kararlaştırılmıştır (Okutan 1983: 423; Yıldız 2009: 244).

İlkokullara din derslerinin konulması ve sonrasında program içerisine din derslerinin alınmasından sonra ortaokullara da aynı dersin konulması talepleri gelmeye başlamış, din derslerinin ortaokulları da kapsaması gerekliliği sık sık

gündeme getirilmiştir. Başbakan Adnan Menderes, Konya'da verdiği bir beyanat ile DP'nin laiklik anlayışını ve ortaokullarda din derslerinin okutulmasıyla ilgili düşüncelerini şöyle açıklamıştır: "Laiklik bir yönden din ile siyasetin birbirinden farklılaşması, diğer taraftan ise vicdan hürriyeti anlamına gelir. Din ile siyasetin ayrılması konusunda küçük bir korkuya dahi tahammülümüz yoktur. Vicdan hürriyetine gelince; Türk milleti Müslüman'dır, Müslüman kalacaktır. Evladına, gelecek nesillere dininin aktarılması, dinin temellerini, kaidelerini öğrenmesi, ebediyen Müslüman kalmasının münakaşa götürmez bir şartıdır. Halbuki okullarda din dersi verilmeyince evladına kendi dinini öğretmek ve öğrenmek isteyen vatandaşlar bu imkandan mahrum edilmiş olurlar. Bu mahrumiyet ve imkansızlık vicdan hürriyetine uygundur denemez. Çağdaş milletlerin dahi din ile siyaseti ve dünya işlerini birbirinden ayırdıktan sonra dinlerine ne kadar bağlı kaldıklarını elbette biliyoruz" (Sitembölükbaşı, 1995: 30-31; Vatan, 8 Ocak 1956).

Milli Eğitim Bakanı, Din Bilgisi dersinin ortaokullara verileceğini açıklamıştır (Bilgin, 1980: 62). 13 Ağustos 1956 tarih ve 4-7805 sayılı İcra Vekilleri Heyeti'nin kararıyla ve MEB'in 17 Eylül 1956 tarih ve 921 sayılı genelgesiyle ortaokullar ile dengi okulların 1. ve 2. sınıflarına Din Bilgisi dersleri konmuştur (Tebliğler, 17 Eylül 1956: 147). Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi'nin 19.09.1956 tarih ve 32321–1968-11 sayılı kararı: "Din derslerinin program ve tatbikatıyla ilgili esaslar da şöyle belirlenmiştir: Ailelerin isteğine bırakılacak, çocuklarına din derslerini aldırmak istemeyen veliler, bu taleplerini ders yılının başında okul yöneticilerine yazı ile haber verdikleri zaman bu öğrenciler din dersi almayacaklardır" (Bilgin, 1980: 62). Ortaokulların birinci ve ikinci sınıflarında haftalık ders programındaki serbest çalışma saatlerinden birer tanesi din derslerine tahsis olunacak; din dersleri, bu derslere devam eden öğrenciler için mecburi sayılacak ve sınıf geçmede de etkili olacaktır (Tebliğler, 17 Eylül 1956: 147-148). Verilecek ders programında; iman, ibadet ve ahlak üzerine dini konularla beraber Türklerin İslamiyet'in intişarına, İslam sanatına hizmetleri gibi konularının yer alacağı (Vatan, 9 Eylül 1956), yeni din dersi kitapları yazılıncaya kadar ilkokul din dersi kitaplarından yararlanılacağı ve derslerde okutulan terim ve ifadelerin mümkün olduğu kadar Türkçe olacağı (Vatan, 11 Ekim 1956) açıklanmıştır. 1956-1957 öğretim yılından itibaren Din Bilgisi dersleri ortaokulların 1. ve 2. sınıflarına da

okutulmaya başlanmış ve bu dersleri verecek öğretmenler konusunda istekli olmak göz önünde tutulmuş, fakat çok fazla isteyen öğretmen mevcut olduğunda ise en kıdemli olanın tercih edileceği duyurulmuştur (Başar, 1992: 95).

3.2.2. İlk Öğretmen Okulları'nda Din Dersleri

İlkokullarda din bilgisi derslerinin, diğer dersler gibi sınıf öğretmenlerince okutulması, İlk Öğretmen Okullarına ve Köy Enstitülerine de bu derslerin konması ihtiyacını doğurmuştur. 1949 yılından itibaren ilkokullarda din derslerinin okutulmaya başlanmış olması ve ilkokullarda verilen din eğitimi sorumluluğunun bir genelgeyle (Tebliğler, 1950: 116) sınıf öğretmenlerine verilmiş olması (Özçelik, 2011: 99), sınıf öğretmenlerine din eğitiminin verilmesini zorunlu hale getirmiştir. DP, ilkokullarda verilecek olan din dersleri sebebiyle ilkokul öğretmenlerini de bu derse hazır olması amacıyla 25 Ekim 1951 tarihinde alınan kararla Öğretmen Okullarına ve Köy Enstitülerine de Din Bilgisi derslerini koymuştur (Altaş, 2002: 222). Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri 1952 yılında meclisteki konuşmasında ilkokullardaki din derslerine değinerek şunları ifade etmektedir: "…din dersleri okullarda seneden seneye artış gösteren bir verimlilikle öğretilmektedir. Çocuklarımıza gerektiği kadar din ve Müslümanlık bilgileri öğretilmektedir. Türk öğretmenlerinin, bu konuda büyük bir hassasiyetle çalıştıklarına inanıyorum. Eksik olanların başında bugün öğretmen olarak görev yapan arkadaşlarımızın öğretmen çıkarken din eğitimi almış olması geliyor. Vatandaş inanmıyor, kendisi görmemiş, nasıl okutur? diye bir şüphe içinde bulunmaktadır… Bu konuda alınan önlemler ile geçen seneden beri öğretmen yetiştiren müesseselere din dersi koyduk. Muallim mekteplerinde haftada iki saat din dersi okutmaktayız…" (Tutanak, D.IX, C.17: 220).

DP iktidarı, öğretmen yetiştirme sistemindeki ikiliği ortadan kaldırmak için 1952-1953 eğitim ve öğretim yılından itibaren şehir İlk öğretmen Okullarını ve Köy Enstitülerini 27 Ocak 1954 kabul tarihli ve 04 Şubat 1954 yayın tarihli 6234 sayılı kanunla tek tip İlk Öğretmen Okulu haline getirmiştir (Resmi Gazete, 4 Şubat 1954: 2-3). 6234 sayılı yasanın gerekçesinde, köy ilkokullarına öğretmen yetiştirmek maksadıyla mevcut İlk Öğretmen Okullarından ayrı ve farklı bir görüş ve anlayışla

köy ilkokullarına öğretmen ve köyün ihtiyacı olan çeşitli sanat erbabı yetiştirmek üzere kurulup örgütlendirilmiş olan Köy Enstitülerinin açıldıkları, fakat bu amaçları gerçekleştiremedikleri gibi öğretmenler arasında şehir ve köy öğretmeni ayrılığına yol açtığı, işte bu olumsuzlukları gidermek ve öğretmenler arasında yetişme ve hak birliğini sağlamak üzere bu yasanın hazırlandığı belirtilmiştir (Başar, 1992: 115). Böylece köy ve şehir ilkokullarına farklı kaynaklardan öğretmen yetiştirme uygulamaları sona erdirilmiştir (Dursunoğlu, 2003: 64). 1953'te toplanan V. Milli Eğitim Şurası gündemine din dersi dâhil edilmiş, mezun olacak öğretmen adaylarının din öğretimi konusunda da yeterli olmaları için din eğitimi almalarının önemi vurgulanmış ve yetişecek öğretmenlerin de dinî konularda bilgili olmaları için din eğitimi almaları gerektiği kararı alınmıştır. Şuranın aldığı karara dayanılarak 1953 yılında İlk Öğretmen Okullarının 9. ve 10. sınıflarında haftada bir saat ve zorunlu olarak verilmek üzere Din Bilgisi derslerine yer verilmiştir (Aydın, 2005: 55-56).

3.2.3. İmam Hatip Kursları ve İmam Hatip Okulları

İmam ve Hatip Okullarının kapatılmasıyla din görevlisi yetiştirecek herhangi bir kurumun kalmaması, bu bölümde büyük bir sıkıntı ortaya çıkarmış ve camilerde halka namaz kıldıracak, hutbe okuyacak imam ve hatip bulunamamış, hatta bazı köylerde cenazeyi yıkama, kefenleme ve defnetme gibi dini görevleri yapacak kimselerin bulunmasında zorlanılmış, bundan dolayı da cenazeler günlerce ortada kalmıştır (Doğan, 1999: 280-281). Bu dramatik durum neticesinde dönemin iktidar partisi olan CHP'nin 1947 yılı sonunda düzenlenen VII. Kurultayında bazı milletvekillerinin ve delegelerinin talepleri doğrultusunda din görevlisi ihtiyacını karşılayacak müesseselerin açılması gündeme gelmiştir (Ayhan, 1999: 93). Kurultay sonrasında oluşturulan komisyon 19 Şubat 1948 tarihinde yapmış olduğu çalışmaları ve değerlendirmeleri ifade eden bir rapor yayımlamış ve raporda Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak mekteplerin kurulmasını önermiş, ancak CHP grubundan kurs olarak açılması kararı çıkmıştır (Ayhan, 1999: 158). Dönemin Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu başlangıçta imam ve hatip yetiştirmek üzere açılacak kursların İstanbul, İzmir, Ankara, Seyhan, Erzurum ve Diyarbakır illerinde açılmasını düşünmektedirler (Tutanak, 1948).

Aynı zamanda; halkın imamlık ve hatiplik gibi dini hizmetleri ifa edecek elemanlara da ihtiyaçları olduğu ve bunları yetiştirecek öğretim müesseselerinin kurulması lazım geldiği tespit edilmiş ve 21 Mayıs 1948 tarihinde İmam Hatip Kursları açılması önergesi kabul edilmiş ve kurs programında fıkıh hariç Kur'an-ı Kerim, Akait, İbadet, Ahlak, Hadis ve Tefsir gibi dini derslere hem de Tarih, Coğrafya, Yurt Bilgisi, Sağlık Bilgisi ve Türkçe gibi kültür derslerine de yer verilmiştir (Ayhan, 1999: 160). Milli Eğitim Bakanlığı, daha önce İmam Hatip Kursları açmayı düşündüğü yerlerden öncelikle 15 Ocak 1949 tarihinde İstanbul ve Ankara'da kurslar açmış ardından Afyonkarahisar, İzmir, Isparta, Kayseri, Kastamonu, Adana, Trabzon ve Urfa'da kurslar açılmış böylece kurs merkezi sayısı on olmuştur (Ünsür, 1995: 99; Jaschke, 1972: 77; Parmaksızoğlu, 1966: 29). Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak açılan ve öğretim süresi on ay olan bu kurslara orta ve dengi okul mezunlarından askerliğini yapmış kimseler alınmıştır (Okutan, 1983: 422; Parmaksızoğlu, 1966: 28). Bu kurslar halkın din görevlilerine duyduğu özlemi dindirememiş ve halkın ihtiyaçlarına cevap verememiştir. Nitekim geçirilen bu ilk deneyimler halkın din görevlilerine olan ihtiyacına çare olunamadığını göstermeye yetmiştir. Aradan on yıl geçtikten sonra yani 1959 yılında İmam Hatip Kurslarının sayısının 50'ye ulaşmış (Öcal, 2011: 177- 178), yeni kursların süresi ise 2 yıl olmuş ve bunlara meslek okulları mezunları da kabul edilmiştir (Jaschke, 1972: 77; Ünsür, 1995: 99). Başka bir kaynakta ise 10 ay süreli olarak açılan İmam Hatip Kurslarının, kültürlü din adamı yetiştirmek amacıyla ilkokula dayalı, birinci devresi 4 yıl, birinci devreye dayalı ikinci devresi 3 yıl olmak üzere 7 yıllık İmam-Hatip Okullarına dönüştürüldüğü ifade edilmektedir (Duman, 1996: 155-156).

İmam-Hatip Kurslarının yetersizliğinin anlaşılması, halkın memnuniyetsizliği ve 1950 seçimleri sonrası konunun milletvekilleri tarafından meclis gündemine taşınması ile din görevlilerinin yetiştirileceği okulların açılmasına yönelik çalışmalar hız kazanmaya başlamıştır. Zira DP'nin, seçim öncesinde vaat ettiği İmam Hatip Okullarını, iktidarının ilk yıllarında açma kararlılığını ifade eden açıklamayı dönemin Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri şöyle yapmıştır: "İmam-Hatip Okullarının açılması zaruretine kaniyiz. Çünkü Türk Milletine hitap edecek olgun, kültürlü hatip ve imamların yetiştirilmesini arzu ediyoruz" (Cumhuriyet, 03 Ocak 1951: 2-3). Bu açıklamanın ardından, İmam-Hatip Okullarının açılması ile ilgili hazırlıkları yapmak

ve bu konudaki resmi kararı almak üzere bakanlıkça Müdürler Komisyonu'na görev verilmiş ve yapılan çalışmalar sonunda İmam-Hatip Okullarının açılması kararı benimsenmiştir (Öcal, 2011: 186).

13 Ekim 1951 yılında Müdürler Komisyonu Kararı ile ilkokula dayalı olarak dört yıllık İmam-Hatip Okulları açılmıştır. İmam-Hatip okullarının açılmasıyla, yaklaşık yirmi yıllık bir aradan sonra, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nda yer alan; imamlık ve hatiplik gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesiyle mükellef memurların yetiştirilmesi için mekteplerin açılması (Düstur, III. Tertip, C. 33, 1931: 322) ile ilgili emredici hükmün gereği tekrar yerine getirilmiştir. 17 Ekim 1951 tarihinde yürürlüğe giren kararname ile Adana, Ankara, Isparta, İstanbul, Kayseri, Konya ve Kahramanmaraş olmak üzere yedi ilde İmam-Hatip Okulları açılmıştır (Dinçer, 1998: 97). 1953 yılında ise Antalya, Çorum, Elazığ, Erzurum, İzmir, Tokat, Trabzon, Yozgat'ta İmam Hatip Okulları açılmış ve okul sayısı on beş olmuştur (Öcal, 2011: 206).

Söz konusu okullar 1954-1955 öğretim yılında ilk mezunlarını verince 1955-1956 öğretim yılından itibaren imam hatip okullarının üç yıllık ikinci devreleri (lise kısmı) açılmış (Ayhan, 1999: 166) ve böylece bu okullar dört yılı orta kısım, üç yılı ise lise kısmını kapsamak üzere yedi yıllık bir süreci kapsayan (Kaplan, 1999: 224), orta dereceli bir meslek okulu haline gelmiştir (Şanver, 1996: 342). 1958-1959 öğretim yılına gelindiğinde Balıkesir ve Burdur'da İmam Hatip okullarının açılmasıyla İmam Hatip Okullarının sayısı 19'a ulaşmıştır (Öcal, 2011: 207). İmam-Hatip Okullarının öğrenci sayısı açıldıkları 1951- 1952 öğretim yılında 889 iken bu sayı 1959–1960 öğretim yılında 4.101'e çıkarak yaklaşık dört buçuk kat artış göstermiştir (MEB., 1970: 23).

İmam Hatip Okullarının ilk evreleri, ortaokul programları ile birlikte meslek dersleri, ikinci devrelerinde ise lise programları ile meslek dersleri eklenmiş ve bu okullardaki meslek dersleri ile kültür dersleri arasındaki oran; yüzde 40 meslek dersleri, yüzde 60 kültür dersleri şeklinde düzenlenmiştir (Şanver, 1996: 342). İmam Hatip Okullarının işleyişi ilk olarak Özel Okullar Müdürlüğü'ne daha sonra 20.06.1952 tarihinde Millî Eğitim Bakanlığı'nın 2287 sayılı kanununda değişiklik yapılarak İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne bırakılmıştır (Düstur, III. Tertip, C. 33:

1613-1614). Ayrıca ilahiyat fakültesinden mezun olanların burada öğretmenlik yapacakları açıklanmıştır (Zafer, 13 Temmuz 1953: 2). İmam-Hatip Okullarından mezun olanlara imam ve hatip olarak görev alabilme hakkı tanınmış ve İmam Hatip Okullarını bitirenler, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın herhangi bir teşkilatında istihdam edilmeye başlanmıştır. İmam-Hatip Okullarının açılması, memleketin önemli bir ihtiyacının karşılanması ve milletin arzusunun yerine getirilmesi bakımından halk arasındaki büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır (Şanver, 1996: 342).

İmam-hatip kurslarına ve okullarına, açıldığı günden itibaren, her çevreden tenkitler ileri sürülmüştür. Yıllar sonra, meslek adamı yetiştirmek için başlatılan öğretimin, okul olarak değil de kurs olarak açılmasının, ihtiyaca cevap vermeyeceği, aslında kurslarla mesleği bilen ve görevini yapmakta olanların mesleki bilgilerini yenilemek ve geliştirmek amacının gerçekleşebileceği meclis içinde ve meclis dışında dile getirilmiştir. İmam-hatip okulları, manevi bir boşluğu doldurmak ve ülkede her gün artarak göze çarpan ahlak bozukluklarını ortadan kaldırmak amacıyla kurulmuş olmasına karşın bunu yapabilmesi uzun zaman almıştır.

3.2.4. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Daru'l-Fünun İlahiyat Fakültesi'nin kapatılmasıyla, ülkedeki dini anlayışın ve dini kültürün geliştirilmesine katkı sağlayacak yükseköğretim kurumu kalmamıştır. Bu alanda TTK'nin öngördüğü 'yüksek din görevlileri yetiştirecek' ve dini konularda araştırma yapacak, toplumun dini bilgi ve anlayış kazanmasına katkıda bulunacak bir kuruma ihtiyaç duyulmuştur. CHP Meclis Grubu'nun, delegelerin ve milletvekillerinin din eğitimi ile ilgili isteklerini araştırmak için kurduğu komisyon; İlkokulların son iki sınıfında din derslerinin okutulması, İmam-Hatip Okullarının açılması, Ankara'da bir İlahiyat Fakültesi kurulması ve Türk büyüklerine ait türbelerin ziyarete açılması (Banguoğlu, 1984: 98-99) olmak üzere dört maddede mutabakata varmıştır. Konumuzla ilgili açıklama komisyonun 19 Şubat 1948 tarihinde yayımlanan raporunda şöyle yer almıştır; "…yüksek din bilginleri ve mütefekkirleri yetiştirmek üzere üniversitede bir 'İslâm İlahiyat Fakültesi' kurulması lüzumlu görülmüş ve kabul edilmiştir." (Arvas, 1964: 62-64 akt: Öcal, 2011: 390) Komisyonun bu tavsiyesi daha sonra hükümetçe de benimsenmiştir.

Ankara Üniversitesi Senatosu'nun İlahiyat Fakültesi açılması hakkındaki kararını müteakip, dönemin hükümeti fakültenin, Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak açılmasını kararlaştırmış ve 3 Mayıs 1949'da TBMM'ye getirilen tasarının gerekçesinde, "Din meselelerinin sağlam ve ilmi esaslara göre incelenmesini mümkün kılmak, mesleki bilgisi kuvvetli din adamlarının yetişebilmesi için lüzumlu şartları sağlamak maksadıyla memleketimizde de garptaki örneklerine benzer bir İlâhiyat Fakültesi'nin kurulması…" (Parmaksızoğlu, 1966: 29) görüşü yer almıştır. Toplumda bu fakülteye olan ihtiyaç, fakültenin açılma kararından duyulacak memnuniyet ve fakültenin topluma vereceği hizmetler gibi konular üzerinde yapılan konuşma ve görüşmeler sonunda, söz konusu fakülte ile ilgili tasarı 9 Mayıs 1949 günü TBMM'de kabul edilmiş, 4 Haziran 1949 günü Resmi Gazete'de 5424 sayılı kanun olarak yayınlanarak yürürlüğe girmiş ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi açılmıştır (Cebeci, 1999: 229; Aşıkoğlu, 1994: 86- 87; Öcal, 2011: 391).

21 Kasım 1949 tarihinde öğretime başlayan ve öğrenim süresi dört yıl olan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, sadece genel lise mezunlarını kabul etmişti (Ayhan, 1999: 224; Cebeci, 1999: 195). Fakültenin ilk açılış yıllarındaki programlarında mesleki derslere yeterince yer verilmemiş, Kur'an-ı Kerim dersi ise okutulmamıştır (Koştaş, 1989: 11). 1953-1954 öğretim yılından itibaren öğretim programında; Kur'an-ı Kerim, Arapça, Tefsir, Hadis, Kelam gibi mesleki dersler ile birlikte Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi, Pedagoji, Felsefe ve Tarih dersleri okutulmuştur (Öcal 2011: 398-399). İhtiyaç duyulan din dersi öğretmenleri ile müftü ve vaizleri yetiştirme ve dini alanda bilimsel araştırmalar yapma görevleri verilmiş olan (Cebeci, 1999: 229) Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ilk mezunlarını 1952-1953 öğretim yılı sonunda vermiş (Şanver, 1996: 343-344) ve dönemin din dersi öğretmenleri ve din görevlileri ihtiyacına cevap vermeye çalışmıştır.

3.2.5. İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü

Çok partili siyasi hayata geçişle birlikte, 1951 yılında açılmaya başlayan İmam-Hatip Okullarının sayıları yıllar ilerledikçe artmış 1953 yılında İlk Öğretmen Okullarına Din Bilgisi dersi konulmuş ve 1956 yılında Ortaokullarda Din Bilgisi dersi okutulmaya başlanmıştır. Bununla birlikte bu okullara öğretmen yetiştirilmesi

sorunu ortaya çıkmıştır (Aydın, 2005: 140). Zira 1949 yılında kurulan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi çok az sayıda aldığı öğrencileri ve dolayısıyla mezunları ile tek başına Türkiye genelindeki ilk ve orta dereceli okulların din dersi öğretmeni ihtiyacını ve sayıları hızla artan imam hatip okullarının meslek dersi öğretmeni ihtiyacını karşılayamaz hale gelmiştir (Öcal, 2011: 405). Öte yandan açılan İmam-Hatip Okullarının 1957-1958 öğretim yılından itibaren ilk mezunlarını vermeye başlamasıyla, bu okul mezunlarının gidebileceği bir yükseköğretim kurumunun gerekliliği ortaya çıkmıştır. Zira Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi sadece genel lise mezunlarını alıyor, meslek okulları mezunlarını dolayısıyla İmam-Hatip Okulları mezunlarını da öğrenci olarak kabul etmiyordu (Ayhan, 1999: 224).

Türkiye genelindeki İmam-Hatip Okullarına, Öğretmen Okullarına ve Ortaokullara öğretmen yetiştirmek, İmam Hatip Okulları mezunlarına yüksek din eğitimi imkânı sağlamak, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yüksek tahsilli din görevlisi ihtiyacını karşılamak için Yüksek İslam Enstitüsü kurulması fikri gündeme gelmiştir (Öcal, 2011: 405). Bu konudaki arayışlar, talepler ve tartışmalar devam ederken 29 Ağustos 1958 tarihinde Bakanlık Müdürler Komisyonu yüksek bir din okulu açılması kararı almış, ancak bu kararlar yürürlüğe girmemiş ve aradan yaklaşık on ay geçtikten sonra Yüksek İslam Enstitüsü kurulması 10 Haziran 1959 tarihinde 7344 sayılı kanun olarak TBMM'de kabul edilmiştir (Sitembölükbaşı, 1995: 96; Öcal, 2011: 407). Ortaya çıkan kanuna dayanarak MEB Talim ve Terbiye Heyeti 1959 yılında orta dereceli okullara ihtiyaç olan din dersi hocalarını yetiştirmek için İmam-Hatip Okulu mezunlarını kabul edecek bir Yüksek İslam Enstitüsü'nün 1959–1960 öğretim yılında İstanbul'da açılmasına karar vermiştir (Başar, 1992: 123). Bu durum üzerine 17 Kasım 1959'da Müdürler Komisyonu: "Orta ve muadili okullarımızla Öğretmen Okullarımıza yeter derecede ehliyetli Din Dersleri öğretmeni yetiştirmek, bu arada memleketimizin muhtaç olduğu müspet ve hayati bilgilerle mücehhez din bilginleri yetişmesine zemin hazırlamak, böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce izhar buyrulagelen temennileri gerçekleştirmek gayesiyle ve bugünkü yedi yıllık İmam-Hatip Okulu mezunlarını kabul etmek suretiyle dört yıllık bir Yüksek İslam Enstitüsü'nün 1959-1960 öğretim yılı başında İstanbul'da açılıp faaliyete geçirilmesi" (Öcal, 2011: 408) kararını almıştır.

İlk olarak 19 Kasım 1959 tarihinde İstanbul Fatih'teki İmam-Hatip Okulunun binasında, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak açılan İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nün amacını dönemin Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri şöyle açıklamıştır: "Bugün kurduğumuz bu müessese Ankara İlahiyat Fakültemizin yanında milletimize İslamiyet'i her türlü hurafelerden arınık olarak ve halisiyetiyle telkin edecek, edebilecek kifayette ve liyakatte münevver din adamları yetiştirecektir." (Zafer, 20 Kasım 1959: 3). Yüksek İslam Enstitüsü'nün kuruluş amacı; İslam dininin temellerini değiştirmeden sadık olarak, İslam ilimlerini ve bunlara yardımcı olacak diğer ilimleri öğreterek, İmam- Hatip Okulları ile İlk Öğretmen Okullarının öğretmen ihtiyacını karşılamak, keza Diyanet İşleri Başkanlığı'na müftü, vaiz vb. din görevlileri yetiştirmek, ayrıca Türkiye'de İslâm ilimleri alanında araştırmalar yaparak bu araştırmaların sonuçlarını ilim dünyasıyla paylaşmak olarak ifade edilmiştir (Bilgin, 1980: 63). İmam-Hatip Okulları mezunları arasında yükseköğretime devam etmek isteyen öğrenciler arasından iki aşamalı eleme imtihanlarından başarılı olanlar, Yüksek İslam Enstitüsüne öğrenci olarak kabul edilmiştir. İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü için hazırlanan ders programında, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin ilk programına göre meslek derslerinin ağırlıklı olduğu ifade edilebilir (Öcal, 2011: 412-413).

3.2.6. Diyanet İşleri Başkanlığı

1950 yılında CHP iktidarı, yaklaşık 25 yıllık süreç boyunca edindiği deneyimleri sonucu ve dönemin şartları gereğince Diyanet İşleri Reisliği'nin teşkilat yapısında kapsamlı yasal düzenlemeler yapma yoluna gitmiştir. 23 Mart 1950 tarihinde TBMM'de kabul edilen ve 29 Nisan 1950 tarihinde yürürlüğe giren 5634 sayılı 'Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat ve Vazifeleri Hakkındaki 2800 Sayılı Kanunda Bazı Değişiklikler Yapılmasına Dair Olan 3665 Sayılı Kanuna Ek Kanun' (Düstur, III. Tertip, C. 31: 1950-1957) ile Diyanet İşleri Teşkilatında birçok yenilikler gerçekleştirilmiştir. Bu kanun ile Diyanet İşleri Reisliği ismi Diyanet İşleri Başkanlığı olarak değiştirilmiş 1931 yılında Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne devredilmiş olan camiler ve cami görevlileri tekrar Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlanmış, teşkilatın merkezindeki birçok birimin ismi değiştirilmiş ve yeni birimler

açılmıştır (Kayadibi, 2001: 39-40). DP iktidarı döneminde ise Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilat kanununda köklü değişiklikler yapılmamış, TBMM'de kabul edilen 2 Temmuz 1951 tarihli 5806 sayılı 'Dini Yayınlar Döner Sermayesi Hakkındaki Kanun' (Düstur, III. Tertip, C. 32: 1808-1809) ile 'Dini Yayınlar Döner Sermayesi' kurulmuştur.

Osmanlı modernleşmesi sürecinde dini müesseseler ve ulemanın yetkileri ve etkinliği yeni oluşan bürokrasi ve modern kurumlar tarafından azaltıldıysa da varlığını korumuştur. Devlet tüm Batılı yönelişlerine rağmen Müslüman kalmış ve İslam dünyası ile bağlarını sürdürmüştür (Kara, 2008: 28). Devlet dini kimliğini sürdürse dahi dinin etkinliğini kaybettiği, siyasi otorite karşısında araçsallaştığı ve bilhassa hukuk ve eğitim alanında şer'i olanla modern olan arasında bir ayrımın ortaya çıktığı bir gerçektir. Cumhuriyet dönemi ile laik bir yapıya bürünen devletin dinle kurduğu yeni ilişki tarzı bir yandan bu değişim zemini üzerinde ilerlemiş iken diğer yandan Osmanlı döneminde -resmi alana yansımamış ve pratiğe geçmemiş olmakla birlikte- özellikle Meşrutiyet şartlarında tartışılagelen "din sorunu"nun, Batılılaşma sürecinde nasıl halledileceği yönündeki fikirlerden de istifade etmiştir. Osmanlı'nın son döneminde artan "Türkçülük" ve "Medeniyetçilik" ile İslamlığın nasıl bir ilişkisi olması gerektiği yönündeki tartışmalarda önemli bir yere sahip olan Ziya Gökalp'in dinin etkinlik alanının "diyanet" diye tavsif ettiği sınırlara göre yeniden şekillenmesi yönündeki teklifleri kurumsal dinin durumu ile ilgili tartışma zeminini ortaya koyar (Berkes, 2005: 458-459).

Ziya Gökalp'in merkezi bir din hizmetleri teşkilatının kurulması önerisi, kurulan yeni Cumhuriyet'le birlikte yaşama geçme ortamı ve olanağı bulmuştur. Osmanlı'nın birçok siyaset, ekonomi ve eğitim kurumuyla birlikte, din hizmetleri anlayışı ve örgüt biçimi de Cumhuriyet içerisinde yer bulmamıştır. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin kurulmasının ardından 3 Mart 1924'te çıkarılan 429 sayılı Şer'iye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun ile Şer'iye ve Evkaf Vekâleti kaldırılarak yerine Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Reisliği ve Evkaf Umum Müdürlüğü kuruldu. Milli Mücadele döneminde bakanlık düzeyinde temsil edilen din işleri bu yasayla Başbakanlığa bağlı bir idari kuruma dönüştürüldü. Kanun, Siirt Mebusu Hoca Halil Hulki Efendi ve 50 arkadaşının imzasını taşıyan bir önergenin Mecliste görüşülüp kabul edilmesi sonucu çıkarıldı. Önergede dile

getirilen düşünce şöyledir: “Din ve ordunun politika akımlarıyla ilintili olmasının birçok sakıncası vardır. Bu gerçek, bütün uygar uluslar ve hükümetlerce temel bir ilke olarak kabul edilmiştir.”

Bu bakımdan; “Türkiye Cumhuriyeti’nin anayasal yapısında, zaten hukuksal olan Şer’iye ve Evkaf Bakanlığı ile Genelkurmay Bakanlığı’nın yer alması uygun olmaz. Şer’iye ve Evkaf Bakanlığı’nın kaldırılmasıyla da bütün vakıfların ulusa geçmesi ve ona göre yönetilmesi doğal bir sonuçtur” (Tarhanlı, 1993: 41). Aynı gün çıkarılan 431 sayılı ‘Hilafetin İlgasına ve Hanedanı Osmanlının Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun’ ile devletin dinden bütünüyle ayrılmasının sağlanması ve dini kimlikten çıkması söz konusu olmuştu.Daha sonra yapılan reformlarla medrese, tarikat, tekke ve zaviyeler de kapatılarak,Türk toplumu içerisinde kök salmış ve geleneksel yapının birer parçası olan dini içerikli birçok kurum ortadan kaldırılmıştır.Diyanet İşleri Başkanlığı’nın, Osmanlı’nın döneminde zaten yetkileri ve etkinliği kısıtlanmış olan din kurumunun laik sisteme göre yeniden yapılandığı bu nedenle onun bir uzantısı olarak görülebileceği şeklindeki yaklaşımın gerçekle örtüşmediğini belirten Kara (2000, 38) iki dönemin farkını şöyle açıklamıştır: “Şer’iye ve Evkaf Vekâleti’nin statüsü, görev ve yetkileri şeyhülislamlığa göre sınırlı bir hale gelmiş olmasına rağmen yine de bakanlık düzeyinde bir kurumdur. Dini hizmetler, dini yayınlar, medreseler, tekkeler, vakıflar konusunda birinci derecede yetki ve görevlerle donatılmıştır.”

Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın da izlediği, Diyanet İşleri bütçesi, 23.2.1951 günü görüşülürken, Maraş Merkez Vaizi Zekeriya Güven’in yazdığı bir kitaptan okunan bazı parçalar gergin bir ortam oluşturmuştu. Kitapta “Alevilere misafir olanların (Cumhuriyet, 23 Şubat 1951: 4-5), et pişirmişlerse yemeleri caiz olmadığı” kayıtlıydı. Bir Çorum Milletvekili, bazı dini yayınlardan ikilik yaratıcı örnekler okumuş ve seçmenlerin yüzde 42’sinin Alevilerden oluştuğunu söylemişti.

Eski Hacı Bayram Vaizi Ömer Bilen “dinimizden, diyanetimizden, Allah’ımızdan, peygamberimizden tereddütsüz konuşulabilen bir devre ulaştığından” dolayı ve “cenabı hak bu DP idaresini hak ve adalet yolunda ömürlü kılsın” deyince “amin” sesleri duyulmuştu. Bir milletvekiline göre, “Ecanibden alınma” medeni kanunumuzu, “büyük bir komisyon kurulursa mukayese kavanin neticesinde İslam

hukukunun tefevvuku teslim edilecektir." Hasan Fehmi Ustaoğlu, Diyanetin bütçesi yanında yetkilerinin de arttırılmasını, din adamları yetiştirilmesini, manevi kalkınmanın gerekli olduğunu söylemiş, İlahiyat Fakültesinin Diyanet İşlerine bağlanmasını istemişti.

Kamil Boran'ın bir soru önergesine karşılık Celal Yardımcı cevap vermiş, "…cami inşaası maksadıyla kurulmuş, dernek sayısının 795 olduğu, bunlara 1952'de 32.000 TL küsur 1953'te 587.000 lira yardım yapıldığı, Ankara'da cami sayısının 72'ye çıkarıldığını açıklamıştı (Cumhuriyet, 11 Kasım 1953: 9-10).

24.10.1952 tarihli Hürriyet ve 25.10.1952 tarihli Ulus gazetelerinde, Diyanet İşleri Başkanlığını vilayetlere eski harflerle bir tahmin gönderdiği yazılmıştı. Başkan Hayıroğlu, bir tebliğ yayınlayarak, Vilayetlere eski harfle imzalı tahmin gönderilmediğini, Arap harfleriyle yazılı olan kısmın müşavere kurulunca hazırlanan hutbedeki ayet ve hadis olduğunu, tamimin ise yeni harflerle olduğunu açıklamıştı. Diyanet İşleri Başkanlığının Cumhuriyet kanunlarına ilke ve esaslarına muhalif harekette bulunmasının ihtimali olmadığını, gerçeğe uymayan haberlerin tekzip edildiği bildirilmiştir (Büyük Doğu, 26 Ekim 1954: 1-2).

Bunun yanında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hem Bakanlar Kurulunda yer alması hem de Meclisteki Şer'iye encümeni ile doğrudan bağları sayesinde hukuki düzenlemeler dâhil her konuda görüş bildirmekte ve fikirlerini savunmaktadır. Şer'iye Vekaleti'nin başında bulunan kişiler de Mustafa Fehmi Efendi, Mehmet Vehbi Efendi gibi ilmiye sınıfına mensup İttihat ve Terakki içinde ve Milli Mücadele sırasında aktif ve etkin görevler üstlenmiş milletvekilleridir. Bakanlar Kurulu listelerinde Şer'iye Vekili, Şeyhülislama benzer bir şekilde Meclis Başkanından hemen sonra zikredilmektedir. Şeyhülislamlık ile Şer'iye Evkaf Vekâleti'ne ait bu yetki, sorumluluk ve görev alanlarıyla Diyanet İsleri Başkanlığı'na verilenler ile kıyaslandığında benzerlik ilişkisinden çok farklılık ilişkisinin öne çıkacağı, hatta kıyaslama ve devamlılık ilişkisinin kurulmasını zorlaştıracak bir gerilemenin olduğu söylenebilir.

Bu gerilemenin yanında; dönemin Maarif Vekili Vasıf Çınar 16 Mart 1924 tarihli telgraf emriyle ülke genelinde bulunan bütün medreselerin kapatılması talimatını verdi. Medreseler kapatıldıktan sonra öğretim kurumlarının tümü aynı

düzenleme altına alınarak tek bir bakanlığa, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlandı. Türkiye Cumhuriyeti kurucularının devrim kanunlarından biri olan bu kanun merkeziyetçi, modernist ve ulusal bir eğitim sistemi getirmekteydi. Yasa medreseleri kapatıyor ancak 4. maddesiyle de din görevlisi yetiştirilmesi için de okullar açılmasını öngörüyordu. Aynı yıl İmam Hatip Mektepleri ve İstanbul Darulfününu bünyesinde bir İlahiyat Fakültesi açıldı (Berkes, 2005: 533). Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nda öngörülen "İmam Hatip Mektepleri" 1924 yılında 29merkezde açıldı. Bu okullar İstanbul'daki Medresetü-l İrşad ve İstanbul dışındaki"Taşra Medreseleri"nin yerini aldı. Okulların ilk öğrencilerini yine bu medreselerin öğrencileri oluşturdu. İmam Hatip Mektepleri'nin eğitim süresi dört yıl olarak belirlenmiş ve dört yıllık ortaokul seviyesinde tutulmuştu. İmam Hatip Mektepleri'nin ömrü sadece altı yıl oldu. 1923-1924 yılında 29 okulda 2258 öğrenci öğrenim görürken 1928-1929 yılında sadece 2 okulda 100 öğrenci kaldı.1930 yılındaysa İmam Hatip Mektepleri öğrenci azlığı gerekçe gösterilerek kapatıldı. 31 Temmuz 1933 tarihinde Darulfünun ve bağlı fakültelerin kapatılmasıyla Darulfününun bünyesinde yer alan İlahiyat Fakültesi de kapanmış oldu.

Ayhan'a (1999: 38) göre;"Mekteplerin, öğrenci ilgisi azaldığı için kapatıldığı iddiası bir ölçüde doğruysa da mektebin lise kısmının açılmayışı, yalnız dört yıllık bir orta mektep seviyesinde kalmış olması, mezunlarının istihdam alanlarının olamayışı gibi sebepleri birlikte düşünmek gerekiyor.Mekteplere öğrencinin ilgisiz kalışını, bir taraftan 1928'de yapılan Harf İnkılabı'nın etkisine,diğer taraftan laiklik anlayışı ve uygulamasına bağlamak daha doğru olacaktır."İmam Hatip Mektepleri'nin kapatılmasının ardından 1948 yılına kadar din eğitimi ve öğretimi Diyanet İsleri Başkanlığı bünyesindeki Kuran Kursları tarafından verildi.Bu tarihe kadar Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde din görevlisi yetiştirmeye yönelik orta ve lise okulları seviyesinde herhangi bir okul açılmadı.Böylelikle Osmanlı döneminden miras kalan dini müesseselerle ilga edilmek ya da kontrol altına alınmak suretiyle yeni dönemde hem devlet esasında hem de toplum hayatında köklü değişiklikler yapılmıştır.

Camilerin ve görevlilerinin Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından idaresi 23 Mart 1950'de çıkarılan 5634 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesine kadar 19 yıl süreyle devam etti. Uzun süre, bütçe kanunlarına bağlı cetvellerde gösterilen Diyanet

İsleri Reisliği 22 Haziran 1935 yılında çıkarılan2800 sayılı kanun ile ilk kez teşkilat kanununa kavuştu (Tarhanlı, 1993: 44).Diyanet Teşkilat Kanunu'nun çıkmasından iki yıl sonra 1937 yılında "laik"nitelemesi Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda yerini aldı. Malatya Mebusu İsmet İnönü ve 153 arkadaşının teklifiyle başlayan süreç içindeki meclis görüşmelerinde hükümetin görüşünü Dahiliye Vekili Şükrü Kaya şöyle ifade etmiştir: "… bu memleket kâhinlerin ve gayri mesullerin vicdanlara amil olmasından ve Devlet ve Millet işlerini görmesinden çok zarar görmüştür... Mademki tarihte deterministiz, mademki icraatta pragmatik maddeciyiz, o halde kendi kanunlarımızı kendimiz yapmalıyız. Esasen vicdan hürriyetlerine ve istedikleri dinlere intisabına zerre kadar müdahalemiz yoktur. Herkesin vicdanı hürdür. Bizim istediğimiz hürriyet, laiklikten maksadımız dinin memleket işlerinde müessir ve amil olmamasını temin etmektir. Bizde laikçiliğin çerçevesi ve hududu budur."

Biz diyoruz ki, dinler vicdanlarda ve mabetlerde kalsın, maddi hayat ve dünya islerine karışmasın. Karıştırmıyoruz, karıştırmayacağız (Tarhanlı, 1993: 19). II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçilmesi neticesi vatandaşlara din ve diyanetle ilgili isteklerini hükümet ve partilere daha rahat ulaştırma imkanı doğmuştur. CHP hükümeti de o güne kadarki temel politikasını değiştirerek 1949 yılında İmam-Hatip kurslarını ve Ankara Üniversitesine bağlı İlahiyat Fakültesini açmıştır. CHP iktidarının son günlerinde Diyanet İşleri Başkanlığı'na ilişkin yeni bir düzenlemeye gitti. 29 Mart 1950 tarihinde yürürlüğe giren 5634 sayılı kanun, 25 yıllık Diyanet İşleri Reisliği deneyiminden de yararlanılarak hazırlandığı için, o ana kadar çıkarılmış olan kapsamlı yasal düzenleme olmuştur.

Bu yasal düzenleme ile birlikte; Diyanet İşleri Reisliği ismi Diyanet İşleri Başkanlığı olarak değiştirildi. 1931 yılında Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne devredilmiş olan camiler ve cami görevlileri tekrar Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlandı. Merkezdeki bazı birimlerin isimleri değiştirilip bazı yeni birimler (Hayrat Hademesi ve Yayın Müdürlükleri gibi) açıldı. Başkanlığa 941 yeni kadro tahsis edildi. İlk defa gezici vaizlik kurumu getirildi ve vaizler maaşlı olarak kadroya geçirildi. Köy ve kasabalarda kadrosuz olarak imamlık yapma işi de başkanlık ve müftülerin yazılı iznine bağlandı (Yücel, 1994: 457).

Osmanlı sonrası kurulan laik sistem içinde kısıtlanmış yetki ve imkanları ile varlığını sürdürmüş olan Diyanet İşleri Başkanlığı, "Türkiye'ye has" (Kara, 2008: 57) bir uygulamanın konusu olmuştur. Osmanlı ile mukayese edilişinde dini müessesenin yetki ve hareket alanı oldukça kısıtlanmış olmakla birlikte, temel politikası geçmişten kendini ayırmak suretiyle ulus inşası ve Avrupa'ya intibak hedeflerini tesis etmek olan Cumhuriyet idaresinin, geleneksel-dini birçok müesseseyi kaldırmışken böyle bir kurumun muhafazasını sağladığı tartışma konusudur. Laik rejim dahilinde teorik bazda olmaması beklenen ve pratikte laiklikle çatıştığı düşünülen Diyanet İşleri Başkanlığı gibi bir kurumun varlığının, işlevinin ve sistemdeki konumunun ne olduğu cevaplanması elzem bir sorudur.

Bu hususta ortaya çıkan tartışmalarda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sistem içindeki konum ve işlevi genel hatları ile üç başlık halinde sunulabilir. İlk görüş yeni kurulan devletin toplumsal yapıyı ve o yapı içinde dinin rolünü dikkate almamasının mümkün olmadığını ve bu nedenle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bir kamu hizmeti olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koyar. İkinci bir bakış açısı ise laik bir sisteme geçilmekle birlikte din-devlet ayrımıyla yetinmeyen siyasi iradenin, rejime ve inkılaplara gelebilecek tehditlere karsı dinin ve toplumun denetim altında tutulması için Diyanet İşleri Başkanlığı'nı kullandığı görüşüdür. Üçüncü bir yaklaşım ise, Diyanet'in bir başka işlevini ortaya koyar. Buna göre Diyanet İşleri Başkanlığı, Osmanlı sonrası ulus-devlet inşası sürecinde uygulanan milli projelerin ve ulus inşasının bir parçası olmuştur.

Bunların yanında; Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kamu hizmeti işlevine bakıldığında; Lozan Antlaşması'nda gayrimüslimlerin azınlık hakları çerçevesi dahilinde korumaya alınan ve Osmanlı dönemine dayanan dini örgütlenmeleri ve din eğitimi, din hizmetleri gibi alanlarda devlet-dışı yapılanma tecrübeleri ile mukayese edildiğinde Müslüman halkın geçmişte devlet himayesinde yürüttükleri din islerinin yeni kurulan laik yapı ile nasıl bir hal alacağı ciddi bir problem teşkil eder. Bu noktada dinin devletten ayrılması ile din-devlet ilişkisini de aşan toplumsal bir sorunun ortaya çıkacağı bir gerçektir. Asırlar boyu dini örgütlenme ve hiyerarşi bağlamında doğrudan ve merkezi olarak devlete dayanmasa da Şeyhülislamlık, vakıf kurumları ve tarikatlar vasıtası ile din işlerini ve toplumsal örgütlenmesini sağlamış olan Müslüman toplumun, laik devletin İslam'ın arkasından desteğini çekmesi ile

zafiyet yaşayacağı açıktır. İşte bu yönü ile Osmanlı'dan kalan din örgütlenmesinin kaldırılıp Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması, sadece devleti değil toplumu da etkileyen bir gelişme olarak değerlendirilmelidir.

3 Mart 1924'te çıkarılan 429 sayılı Şer'iye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekaletlerinin İlgasına Dair Kanun ile Diyanet İşleri Reisliği'nin "Türkiye Cumhuriyeti'nde muamelat-ı nasa dair olan ahkamın teşri ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği hükümete ait olup, dini mübin-i İslamın bundan maada itikadat ve ibadata dair ahkam ve mesalihinin tedviri ve müessesat-ı diniyenin idaresi için", kurulduğu belirtilmiştir (Kara, 2008: 64). Bu ifadelere göre İslam dininin bütüncül hayat anlayışından kaynaklanan ve din-dünya ayrımı gözetmeksizin hayatın tamamına yönelik verdiği hükümler ve dini müesseselerin geleneksel yapıda buna göre hareket etmesi yerine din ile devlet arasında bir ayrıma gidilişi ortaya konmuştur.

"Din" ile "Diyanet" kavramları arasında yapılan bu ayrım bir anlamda laik sistem içinde dini yaşantının alanını vicdanlara ve özele indirgenmesi anlamını taşır. Diyanet'in yetki ve sorumluluk alanını çizen bu kanun, kurumun rejim içerisindeki konumu ve işlevini de ortaya koyarak Diyanet'i kuran kanunla ona verilen dini müesseselerin idaresi, burada görev yapanların Başkanlığa başlanması ve halkın dini işlerini tedvir etme mesuliyeti yetki ve görev alanının ortaya konması anlamına gelir. Bu açıdan Tarhanlı (1993: 167) kuruluşu itibariyle diyanetin bir "kamu hizmeti sunma işlevi" yüklenmiş olduğunu belirtir. Diyanet'e bu işlevin yüklenmesinin gerekçesi ise Hıristiyanlıktaki gibi bir kilise örgütünün ve ruhbanlığın bulunmadığı İslam dininin ihmal edilmesinin toplumda huzursuzluğa neden olacağı, bu nedenle devletin dini hizmeti bir kamu hizmeti olarak görmesidir. Dolayısı ile söz konusu olan diğer toplumsal talep ve ihtiyaçlarda olduğu gibi teknik bir hizmeti sunmaktan ibarettir.

Tunaya (1962: 183) laikliğin hiçbir zaman din-devlet ayrılığı olmadığını dinin devlet tarafından amme hizmeti olarak benimsemiş olsa da aslında din işlerinin kontrol altında tutulduğunu belirtmiştir. Özetle Cumhuriyet idaresi din hizmetlerini resmi olarak kamu görevi addetse de bu görevi ihmal etmiştir. Bu dönemde Diyanet'in ibadetle ilgili verdiği hizmet "mushafların incelenmesi" ile sınırlı

kalacaktır. 1927'de Tedkik-i Mesafih Heyeti Reisliği olarak kurulan birimle beraber "bütün matbaalarda tab'dilecek mushafların her türlü sehiv ve hatadan salim olmasını temin için her noktadan icab eden tashihleri yapmak ve basıldıktan sonra sehiv ve hatadan salim olduğunu resmi mühürle tasdik etmek" görevi yerine getirilmiştir (Tarhanlı, 1993: 73).

Diyanet'in verdiği diğer dini hizmet ise dini konularda toplumu aydınlatma görevidir. 1937 tarih ve 7647 sayılı Diyanet İşleri Reisliği Teşkilatının Vazifelerini Gösterir Nizamname ile somut olarak kendisine sorulan soruları cevaplama diğer yandan ise yayın faaliyetlerinde bulunma vazifeleri ortaya konmuştur. Bu hususlarda da yetişmiş eleman eksikliğinden dolayı Diyanet'in hizmetini yapamadığını toplumda hurafelerin ve cehaletin önüne geçilemediğini belirtir. Din-devlet ilişkileri bağlamında Türkiye'nin laikliği, dinin devlet hayatında siyasi bir fonksiyon ifa etmesine kesin olarak son vermesi şeklinde tecelli etmiştir. Buna mukabil devlet, inkılapların icap ettirdiği fevkalade bir zabıta tedbiri olarak din işlerini kamu hizmeti saymakta devam etmiştir (Otacı, 2004: 349).

Bahsedilen hususlar dikkate alındığında Diyanet'in Müslüman toplumun din hizmetleri ile ilgili taleplerini karşılamak üzere laik sistem içinde muhafaza edildiği yönündeki düşüncenin, kurumun bu işlevi için gereken somut desteğe sahip olmamasından dolayı tek başına yeterli bir açıklama olmadığı açıktır. Bu açıklama daha ziyade laik bir sistemde devlet eliyle bir dinin öncelenmesinden kaynaklanan hukuki zıtlığın toplumsal ve konjonktürel bir dayanakla açıklanmasına imkân verir.

Bunlara ek olarak; Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kontrol İşlevi de bulunmaktadır. Cumhuriyet'e geçişle kurulan sistemde laikliğin din ile devlet arasında bir "ayrılık" olduğu yönündeki resmi söylemin aksine Türkiye'nin laiklik tecrübesi Avrupa'daki din-devlet ayrımından farklı tezahür etmiştir. Din, Osmanlı döneminde Avrupa'da Kilise-Devlet ikililiğine neden olacak şekilde özerk ve kendine yeter bir güce sahip olmamıştır. Devletle dinin kurduğu ilişki, Osmanlı döneminde dahi devletin öncelendiği bir hal arz eder. Dolayısıyla bağımsız bir dini kurumun olmadığı Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinin (Batı laikliğindeki Kilise-Devlet ayrımı göz önünde bulundurulursa) Batılı bir sekülerleşme olmadığı açıktır. Türkiye laikliği bir çatışmanın ürünü değildir (Berkes, 2005: 535).

Cumhuriyet dönemine Diyanet açısından bakıldığında; din-devlet ilişkisi bir "ayrılma"dan ziyade kökleri Osmanlı'ya dayanan bir otorite ilişkisidir. Osmanlı'da devlet-egemen olan ilişki iktidarın İstanbul'dan Ankara'ya geçmesi ile devam etmiş değişen ise egemen olan devletin kendini nasıl tanımladığı ve dine bakışı olmuştur (Davison, 2006: 225). Kurumsal bazda daha da zayıflamış olsa da dini örgütlenme ve din adamları devletin çizdiği sınırlı alanda hareket etmeye devam etmiştir. Yeni oluşan devletin kendini yeniden tanımlaması, dine ve dini kurumlara karşı geleneksel tavırdan vazgeçip Avrupai bir ayrılığa yönelmesi ile neticelenmemiştir. Hatta Kara (2008: 77)'ya göre Cumhuriyet ideolojisi için Batılı manada bir din devlet ayrılığı kendisi için tehlikeli ve tehditkar bir husus olarak telakki edilmektedir. Cumhuriyet döneminde gerçekleşen "devletin dine tahakkümü"dür.

Bu açıdan Diyanet İşleri Bakanlığı'nın laikleşme adımlarında görülen radikal değişimlerle kaldırılan diğer dini müesseselerden farklı olarak devlet içinde bir örgütlenme olarak muhafaza edilmiş olması, devletin din üzerindeki tahakküm ve denetimi açısından bir kontrol aracı işlevi gördüğünün göstergesidir. Cumhuriyet idaresi, din adına söz söyleme ve dini faaliyetlere yön verme hususunda resmi olan yegane kurum olarak Diyanet'i tanımış ve muhafaza etmiştir. Lewis (2004: 405) Diyanet'in ulema sınıfından müteşekkil bir kurumun yerine kurulduğu göz önünde bulundurulursa, Cumhuriyet'in ulema sınıfına karşı laikleştirici tutum sergilemiş olmasına rağmen, ulemanın Osmanlı'dan gelen devlet otoritesi ile birlikte var olma alışkanlığı nedeni ile reformlara karşı bir tutuma girişmediğini reformlara asıl tepkinin tarikatlardan geldiğini belirtir. Nitekim Diyanet Kurum'u devlet otoritesi altında bulundurularak, dini muhalefetin bir tehdit unsuru oluşturmasını engelleyici bir vasıta haline gelmiştir. Dinin yeni rejimle uyumlu bir tahayyülü ve fiili hali söz konusu ise o da Diyanet İşleri Başkanlığı'nda tecessüm eden haldir.

Dini personelin denetim altında tutulması ve toplumun dini yönelimlerinin devletin sınırları içinde belirlenmesi ile laikliğe yönelecek tehditlerin engellenmesi hedeflenmiştir (Tarhanlı, 1993: 167). İslamiyet'in bütüncül dünya tasavvuru ve hayatın bütün alanlarına yönelik hükümleri göz önünde bulundurulursa, Müslüman bir toplumda dinin siyaset ve toplum alanlarındaki fonksiyonları ve iddiaları laik rejim için tehdit olarak algılanması anlamlandırılabilir. Böyle bir toplum yapısında sadece din-devlet ayrımı ile yetinilmemesi, dinin iddialarından arındırılması ya da

gözetim altında bulundurulması Diyanet İşleri Başkanlığı'nın laik sistemdeki varlığını anlamlı hale getirmektedir. Bu açıdan Diyanetin bu işlevi onu Müslüman halkın din işlerine değil "Devletin din işlerine bakan" bir kurum olarak görülmesine neden olmuştur (Kara, 2008: 78).

Aynı zamanda Diyanet İşleri Başkanlığı devletin "ideolojik aygıtı" olarak görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti din politikalarında kendine özgü bir laiklik anlayışı benimsemiştir. Pratikte din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması üzerinde yoğun bir vurgu olmuş ve laiklik, dinin devlete devletin de dine karışmaması şeklinde bir resmi tanıma bağlanmışsa da devlet iradesi dini alanı hiçbir zaman özerk bırakmamıştır. Cumhuriyet'in kurucu ideolojisinin merkezi kavşağını dini bir toplumdan seküler bir topluma geçiş oluşturmuş, bu nedenle din olgusu ön planda olmuştur (Aktay, 2000: 43).

Dini olgu çerçevesinde inkılap hareketleri; devletin laik yapısı ile uyumlu bir toplum inşa etme hedefinde gerçekleşmiştir. Bunun nedeni ise hayatın her alanında söz sahibi olan ve her konuda etkin olan dinin merkezde olduğu toplumsal bir düzende laik bir devletin sürdürülebilmesinin mümkün olmadığı görüşüdür. Üstelik kurulmaya çalışılan devletin ulus-devlet niteliğini besleyecek bir ulustan yoksun olması da vakıadır. Bu minvalde ulus inşa sürecinde izlenen merkezileştirici, modernleştirici ve homojenleştirici politikalarda devletten ayrılmış ve vicdanlara itilmiş dinin tamamen göz ardı edilmemesi söz konusudur. Aktay (2000: 43)'a göre bunun iki sebebi vardır; dinin toplumsal katmandaki yıkılamaz mevcudiyeti ve yeni ulusun kimlik harcında dinden daha elverişli bir vasıtanın olmamasıdır.

Karpat'a (2005: 777) göre dinin milli kimlikle bütünleşmesi kökleri Abdülhamit'e dayanan bir süreçtir. Milliyetçilik ile İslam'ın Milli Mücadele sürecinde bir bütün haline gelmesi ile gelişen bu süreç, artık bir ulus inşası söz konusu olduğunda vazgeçilmez bir unsur halini almıştır. Osmanlı'nın modernleşmesi ile beraber İslam milli kültürün bir parçası haline dönüşmüştür. Cumhuriyet'in temel hedefi olan modern dünyanın bir parçası olma yolunda dinin yok edilmesinden ziyade onun da modernleştirilmesi ve oluşturulan milli kimliğe faydalı hale getirilmesi dahi söz konusudur. Bu noktada dinin modernleşme ile çatışacak unsurlarının değil modernleşme ile uzlaşacak unsurlarının faydalı görüldüğü açıktır.

İşe yarar bir din arayışı Cumhuriyet döneminde "Dinde Reform" teşebbüsünde kendini göstermiştir (Kara, 2008: 78). Bu yönde gerçekleşen reform adımı 1928 yılının Haziran ayında atılmıştır. Darülfünun İlahiyat Fakültesi bünyesinde, edebiyat tarihçisi M. Fuat Köprülü başkanlığında oluşturulan komisyonun "din hayatı aynen ahlaki ve iktisadi hayat gibi ilmi usullerle ve aklın yardımıyla ıslah edilmesi"nin belirtildiği raporunda, dinin içtimai bir müessese olarak hayatın zorunluluklarına uyup tekamül etmesi gerektiği söylenmiştir (Vergin, 1994: 12). Komisyon dört başlık altında reform tavsiyelerinde bulunmuştur. "İbadet şekli"nden, "ibadet dili"nden, "ibadetin niteliği"nden ve "ibadetin düşünce yanı"ndan bahsedilen tavsiyelerdeki din tasavvuru tamamıyla modernleşmiş bir tahayyülün eseridir (Lewis, 2004: 410).

Diyanet İşleri Başkanlığı'na başka bir yönden bakılırsa; Tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla birlikte halkın dini beslenme kaynağı olarak yalnızca Diyanet'in bırakılması onu kuşkusuz daha da önemli kılmaktadır. Diyanet'in bu yapısı "tek devlet, tek millet, tek dil, tek parti" ritminde giden yeni ulus devletin tekçi yapısının ruhuna da çok uygundu. Hatta bu tekçilik Türk Milletine yaraşır bir dinin ne olduğuna karar verme konusunda da kurucu iradeyi iyice cesaretlendirmiştir." Dinin merkeziyetçi politikalara aracı kılınması Osmanlı dönemine dayanan bir geçmişe sahiptir. Abdülhamit'in ritüeller üzerinden toplumda Hanefiliği sağlamlaştırdığı, hanedanlığın kurucularını yücelttiği yeni bir toplum ve devlet anlayışına dayanan millet oluşturma çabası vakidir (Karpat, 2005: 421-422). Cumhuriyet döneminde izlenen homojenleştirme politikasında da tercih Hanefi-Sünni-Maturidi esaslardan yanadır. Zira bu mezhep "akla uygunluk" esasına yatkın kabul edilmiştir. Din eğitiminin dışında bilhassa dini yayıncılıkta da bu esasa göre hareket edilmiştir (Kara, 1985: 154). Devletin dini güçlü bir denetime tabi tutması, gerektiğinde dini hizmetine alması ve özellikle de Diyanet İşleri Başkanlığı gibi dini bir kurumla din işlerini, devletin dinle ilişkilerini yürütmesi dinin araçsallaştırılmasının bir göstergesidir.

Devletin dini hayatla ilgili politikalarının meşrulaştırıcı bir aracı olan Diyanet, çoğunlukla devletle uyumlu olmuş ve sistemin işleyişinde ciddi bir sorun teşkil etmemiştir. Özetle, Diyanet İşleri Başkanlığı sadece "kamu hizmeti" gören yahut devletin endişelerine binaen "kontrol aracı" olan bir konuma sahip değildir. Yeni kurulan devletin laik yapısıyla uyumlu bir toplumsal yapı oluşturulmasında,

modernleşme sürecinde yararlı olabilecek uyumlu ve modern bir din anlayışının oluşmasında, milli birlik, milli kimlik ve milli hissiyatın oluşturulmasında vb. izlenebildiği şekilde Diyanet İşleri Başkanlığı devletin gerektiğinde "ideolojik bir aygıtı" konumunda olmuştur.

Özetle Diyanet İşleri Başkanlığı dindar kitlelerin benimsediği ve topluma mal olan bir kurum olamamıştır. Bunun yanında dini yenilikler yapılmaya devam etmiş, ortaya çıkan bütün bu yenilik tartışmalarının en önemli konusu laiklik olmuştur. Bu laiklik konusundaki tartışmaları ayrıntılı olarak belirtmek gerekir.

4. DİN EĞİTİMİ-ÖĞRETİMİ VE LAİKLİK TARTIŞMALARI

4.1. CHP DÖNEMİ VE LAİKLİK

Din eğitiminin kurumlardan olduğu gibi kaldırılmasıyla birçok problemler ortaya çıkmıştır. Bu problemlerden biri, gençlerdeki dini eğitim tam verilmemesinden doğan ruhi boşluk yabancı fikir akımlarının tehlikesine girmiştir. Bu ortada olan tehlikeler, sosyal hayatın içinde gençlerin davranışlarında ortaya çıkan ahlaki karışıklık kendinin var olduğunu hissettirmeye başlamıştır. Bundan dolayı 1943 yılında II. Milli Eğitim Şurası'nın gündeminde "okullarda verilecek olan ahlaki eğitimin geliştirilmesi ve ilkokullarda bunların gerçekleştirilmesini sağlayacak önlemlerin düşünülerek programa dahil edilmesi" hususuna yer verilmiştir (Şanver, 1990: 8).

Din görevlilerinin gün geçtikçe azalması, özellikle aileler evlerde çocuklarına dini eğitimi vermesine Medeni Kanun izin verdiği halde evlerinde çocuklarına Kur'an öğreten aileler birçok engelle karşılaşmış ve bundan dolayı yeni neslin dini eğitim görmemiş olması halk içinde büyük bir sıkıntı ortaya çıkarmış ve 1946 yılında bu sıkıntılar çok partili dönem ile birlikte ortaya çıkmıştır. 1946 yılındaki seçimler ile birlikte halkın arzuları meclise taşınmış ve sonuçta din ve ahlaki eğitim konusu ikili gerekçeler ile birlikte meclisin gündemine getirilmiştir (Şanver, 1990: 9).

Mecliste Milli Eğitimin gider harcamaları görüşülürken Tanrıöver söz alarak Millet şuurunun güçlü olması için dini takviyenin gerekli olduğunu söylemiştir.

Tanrıöver'e göre; Milli Eğitim Bakanı, ailesinin elinden tutarak okula bıraktığı çocuklara temel dini eğitimi vermek zorundadır. Aynı seviyede konuşan Pars ise; çocukların din eğitimi konusunda boş bırakılması halinde zararlı olan akımlarla doldurulacağının altını çizmiştir. Bir dini eğitim talebi anlamına da gelmektedir. Dönemin Başbakanı, Recep Peker, zararlı akımlardan biri olan komünizmden korunabilmek için en azından onun kadar zehirli olan başka zehri tedavi diye sunmak olarak değerlendirir (Vatan, 25 Aralık 1949: 15). Ancak Peker'in bu söylediklerine rağmen, dini eğitim konusu CHP'nin gündeminde bir numaralı konu halini almıştır. Dönemin milletvekili olan Banguoğlu'nun da ifade ettiği gibi; CHP 1946 seçimlerinden sonra panik halini almış ve dini eğitim meselesinde bir şey yapılmadığı halde bir daha seçim olduğunda oy alamayacağını anlamış. Bundan dolayı konular Halk Partisi'ne götürülmüştür. Fakat, gündemde olan sual 'dini eğitimi laiklik ile nasıl telif ederiz?' sualiydi (Banguoğlu, 1984: 97-99). Bu sual sadece CHP'nin kendi içerisinde değil basında da uzun zaman sürecek büyük tartışmalara neden olmuştur. Bu konuda atılan her adım basında büyük yankı uyandırmıştır. Halk Partisi Divanında dini konular üzerinde durulmuş ve imam-hatip eğitimi için önlemler etrafında konuşulmuştur. Bunun yanında hiçbir karara varılamamış (Vatan, 19 Ocak 1947: 17-18).

Ertesi gün; Divan'da Tanrıöver ve üç arkadaşı, "partinin politikalarında laiklik konusunda çalışılarak en iyi yerlerde bile ahlakı temin eden dini ihmal edilmesinden kurtarmak, dini boş inançlardan arındırılmış ileri bir kültür konusunda ele alınması üzerine durmuşlardır (Vatan, 20 Ocak 1947: 19). Bir gün sonra Parti Divanı 21 Ocak'ta çalışmalarını bitirip, manevi çerçevede birçok konu görüşülmüştür. İmam Hatip Okullarının açılmasına kesin olarak bakanlar gün geçtikçe artmakta iken dini tedrisat konusu var olan kanunlara karşı olduğu için bu konuda bir karar alınamamıştır (Vatan, 22 Ocak 1947: 20). Ancak birkaç gün geçtikten sonra kararlarda değişiklik olduğu görülmektedir. Divan çalışmalarına 27 Ocak'a kadar devam etmiş ve şu sonuçları elde etmiştir: Gizlice yapılan öğretim veya Arapça öğretim yasakları, hiç değişmeden devam edecektir. Laikliği zedeleyecek en küçük anlayıştan uzak kalmak konusunda görüş birliği sağlanmıştır. İhtiyari olarak ve okulun binalarının dışında kalacak şekilde diğer tüm bakımdan

devlet kontrolü ile MEB'den izin alınarak Türkçe harfler ile din eğitimi düzenlenecek ve hükümet bu işi yerine getirecektir (Ulus, 28 Ocak 1947: 21).

Bakıldığında Divan bu konuya nasıl varmıştır? Dini eğitim konusu partinin divanına geldiğinde başlıca meselesi yukarıda bahsedildiği gibi, "dini eğitimi laiklik konusunda nasıl telif ederiz?" suali olduğunu dile getiren Banguoğlu, sualin çözümünü şu şekilde ifade etmektedir: "Ben de ifade etmeye çalıştım ve söyledim ki, bizim içinde diyanetin verdiği hizmetler Diyanet'in kendinde kalacaktır, sonuçta da kalmıştır. Din eğitimleri de bu hizmetlerin içindedir. Alına bakıldığında laiklik için yapılan tatbikat yanlıştır. Divan bu konuda sadık kaldı ve din eğitimi konusuna Parti Meclis Grubunca yön verilmesini uygun bulmuştur." (Banguoğlu, 1984: 97-99). Devlet din eğitiminin laiklikle mümkün olacağı sonucuna varmış ancak bu eğitimin devlet kontrolünde olacağının uygun olduğunu görülmüştür. Divan din dersleri eğitiminin bir komisyon tarafından verileceğine karar vermiştir (Vatan, 29 Ocak 1947: 22). Buradan anlaşıldığı üzere, devlet din eğitimi konusunda önemli kararını almıştır.

Yukarıdaki bilgilerden görülüyor ki, Divan; laiklik konusu üzerinde durmuş ve sonuçta eğitimin özel ya da devletin kontrolünde olmasının prensipleri yıkamayacağı sonucuna ulaşmıştır. Devletin aldığı bu karar, din ve ahlak konusundaki endişelerin ortadan kalkmasına yetmemiş bu konu 1947'de bütçenin görüşülmesi esnasında tekrar gündeme getirilmiştir. Milli eğitimin bütçe görüşmeleri sırasında, Trabzon Milletvekili Reşit Tarakçıoğlu, toplumun temelinde din ve ahlaki eğitimin olmadığını dile getirerek, bunun zaruretini şöyle anlatmaktadır: " Çocukların anne ve babaya karşı saygı, kardeşlerin arasındaki ilişkileri, komşulara karşı muhabbeti ve hülasa ahlak başlığının altında topladığımız konuların derece fark etmeksizin ilk, orta liselerde çok fazla verilmesi gerekir" (Şanver, 1990: 9-10).

Görüşmelerde ahlaki terbiye konusuyla başbakan Peker, devletimizin temel yapı taşı olarak görülen laikliğe değinerek, hükümetin yalnızca vicdan bağımsızlığına izin vermekle kalmayarak onu değişikliklerin önemli yapıtı olarak kabul edip ve ülkemizde hiç kimsenin inanç ve ibadetlerine müdahale edilmediğini dile getirmiştir (Ulus, 5 Şubat 1947: 189). Tarakçıoğlu'nun bu isteği laiklik dairesinde karşılık bulmuştur.

Din eğitimiyle çocuklara Allah'a inanmanın ve doğru ibadet şeklinin hangi dinde olabileceği anlatılacaktır. Tabi ki bu meselede devletin açacağı değişik seviyelerdeki din öğretmen okulları ile dinin nasıl öğretilmesi gerektiğini kontrol altına alacak ve böylelikle okullarda çoğunlukta olan din öğretilecektir. Bu durumdan sonra ortaya çıkan diğer karışıklık da şu olmuştur, farklı dinlerin olduğu okullarda farklı mezhepler ortaya çıkacaktır. Peki bu durum nasıl halledilecek? Hangi dine özgü mezhep öğretilecektir? Bundan sonra da resmiyette öğretilmeyen dinler kaybolmaya yüz tutacaklardır. Bu durumda sıkıntılar ortaya çıkaracaktır. Bunun üstüne verilen din terbiyesi öğrencileri daha da terbiyeli hale getirmeyecektir (Ulus, 5 Şubat 1947: 189).

Görülüyor ki herhangi bir milletvekilinin okullarda dini terbiye meselesi; laikliği, vicdanın bağımsızlığı olarak anlayanlar tarafından bu bağımsızlığa karşı bulunmuştur. Dönemin Milli Eğitim Bakanı görüşmelerde, okullarda dini öğretim konusuna değinerek; din ve devletin ayrı tutulmasının Türk inkılabı için değiştirilmez bir ülküsü olduğunu söyledikten sonra rejimin temellerine göre vatandaşların dini bir sembolü taşımakla zorunlu tutulmadıkları için dinin temsili sembollerinin okul tarafından kazandırılması, mecburi bilgiler arasında olmadığını sadece isteyenlerin okulun dışında çocuklarına dini eğitim vermek istemelerindeki şartları devletin belirlemesi gerektiğini açıklamıştır (Vatan, 8 Şubat 1947: 23).

Yalnızca gelişmelere bakıldığında Bakan düşüncesinde değişiklik yapmış, dini eğitimle ilgili olarak meclisin içinde ve CHP'de ortaya çıkan tartışmaların hemen arkasından MEB bu konu üzerine araştırmalar yapmış ve kanun tasarısı hazırlamıştır. Bu tasarı da din eğitimi üç bölümde düşünülmüştür. İlki, ilkokul dönemindeki çocuklara; ikincisi, orta ve lise öğrenimi görmüş gençlere öğretmenlik yapacakların yetiştirilmesi ve bu dönemdeki gençlerin ders alacakları okulların yapılması ve yüksek seviyedeki din görevlileri oluşturacak kurumların oluşturulmasıdır. Bütün laik ülkelerdeki din eğitimi göz önüne alınarak oluşturulan tasarıda; okulların kuruluş ve çalışma yöntemleri, okul hocalarının eğitim tarzı belirlenmiştir (Vatan, 30 Nisan 1947: 25).

Bir taraftan bunlar ortaya çıkarken diğer taraftan; Türkiye'deki Kemalist İhtilal dini hissiyatlara hürmet gösteren bir ihtilal olmuş halkın dini arzularına cevap

verecek olan en yetkili kurum olarak Diyanet İşleri'ni milletin bütçelerinde muhafaza etmiştir. Bu şekilde dinsiz bir devlet olmadığını ancak din işleri ile dünya işlerini birbirinden ayırdığını ifade etmiştir. Gökay'a göre; din kutsal sayılan önemli ihtiyaçtır. İlk insandan itibaren bugüne kadar herkes buna ihtiyaç duymuştur. Nitekim, dini halk için vazgeçilmez kabul eden II. Dünya İhtilali de halkın ihtiyaçları karşısında gerçekleri kabul etmiştir. Gökay, mezheplerin bu konularda birkaç eksiklik yapıp yapmayacağını düşüncesini gereksiz bulmuştur. Bütün bu açıklamalardan sonra dini terbiye hususunda ki fikirlerini şöyle ifade etmektedir: "Çocuklara verilecek olan dini terbiyeler, inanmak ve dinin temel taşı olan iyilik esaslarını taşımaktadır. Bu zorunluluk yerine getirilmekle milletin yapısında çok temel bir ihtiyacın karşılanacağı kanaatindeyim. İmam Hatip Okulları açmak, burada orta derece okul mezunu gençleri ülke ve millet sevgisiyle ilim ve fennin açık olarak bulunan temelleri ile yetiştirmek amacıyla manevi hayatın en önemli çevresini tamamlamış olacağız." (Cumhuriyet, 1 Temmuz 1947: 8; Selamet, D. 8, C.1, 1947: 3-16).

Birkaç gün geçtikten sonra bu konu üzerine yazar Burhan Felek, bakanlığın din için dershane açılmasına izin verilmesi kararını doğru bularak önceden bulunan laiklik anlayışına değinmiş, dindarlığın doğru anlaşılmaması ve yanlış anlayışa kurban gitmeye maruz kalması gibi laikliğin de hemen hemen buna benzer nitelikler gösterdiğini ifade etmiştir. Yazar'a göre; "İlim anlamında laiklik devletin vicdan işlerine ve dinin devlet işlerine karışmaması, yani ülkeyi yöneten güçler yazısında bir dini kurum bulunmamasıdır." Felek, alınan karardan memnundur fakat biraz eksik olduğunu düşünmektedir.

Ona göre bu öğretimin okul programlarına dahil edilmesi daha doğru olur. Bu şekilde tehlikeli ve gizli amaçlar yok edilmiş olur. Yazar daha sonra yaptığı açıklamalarda konunun farklı bir noktasına değinerek şunları ifade etmiştir; "Bugün bu izin üstüne özel din dershanesi açacakların bunu hiç karşılık almadan yapmayacakları bellidir. Bu halde belli bir ücret verilerek din eğitimi alabilecek şartları sağlayanların çocukları dini terbiyeyi öğrenecek, asıl önemli olan büyük kütlenin -yani ücret vererek ders aldırma gücü olmayanlar- çocukları dini terbiyeden yoksun kalacaklardır. Bu ise kurul için büyük bir kayıptır." Yazar sözlerine şu şekilde devam etmektedir: "Tüm olanlardan dolayı devlet bu işi hiçbir araç

kullanmadan eline almalıdır ve zorunluluklar onu görülen yola takibe sürüklemektedir. Bu şekildeki bir hareketin -yukarıda bahsettiğim- laiklikle uzaktan yakından bir alakası bulunmamaktadır. Yalnızca memleketin içine dağılmış şekilde bulunan yerleri bilinmeyen çok fazla şahsa ait din dershanesini kontrol etmektense bunu devletin yapması daha uygundur. Okullarda resim ve müzik gibi derslerin yanında bir de din terbiyesi kursları açmakta hiç fark yoktur kanaatindeyim." (Selamet, D.10, C.1, 1947: 2-3). Buradan anlaşılıyor ki din eğitiminin devlet okullarında verilmesinin laikliğe aykırılık içermemektedir.

Bakıldığında aynı dönemlerde devlet daha önceden almış olduğu bir kararı uygulanabilir hale getirmek için özel olarak açılan din dershanelerinde okutulacak olan kitapları hazırlamıştır. Kitapları hazırlama görevini Ö.Rıza Doğrul, Nurettin Artam ve Nurettin Toprak almışlardır. Bu kitapların haricinde dinin öğretimi için dini okuma kitapları hazırlanacak ve bu kitaplarda Kur'an'dan seçilmiş ayetler yer alacaktır. Bunların yanında Mevlana'dan, Yunus'tan seçme parçalar da bulunacaktır (Ulus, 4 Ekim 1947: 12; Vatan, 4 Ekim 1947: 25).

Bunlara ek olarak 1948 yılında milletvekillerinden İbrahim Arvas ve Fatin Gökmen, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından İmam-hatip ve vaiz okullarının açılmasını ve üniversitede İlahiyat adına fakültelerin kurulması hakkındaki kanun teklifini meclise sunmuşlardır. Arvas kurulacak olan okulların orta-lise ve yüksek derecelerden oluşmasını, bu okullardan mezun olanların devlet memurları gibi bareme bağlanmasını istemektedir (Ulus, 5 Şubat 1948: 16). Bu teklif okullara din dersini de içine almaktadır. Bunun yanında bu istek dolayısıyla teklifin sahipler, eskiden olduğu gibi medrese hayatını istemek ve laikliği unutmakla itham edilmişler (Sebiliürreşad, D.24, C.1, 1948: 379). Fakat, Gökmen ve yanında yer alan on altı arkadaşının sunduğu bu teklifin temel amacı; yirmi beş yıldır kapalı olan din eğitimini geri getirmek ve din eğitimi yapan, din alimlerini yetiştiren kurumlar kurulmasını sağlamak ve aynı zamanda bütün bu işleri en etkili ve yetkili kurum olan Diyanet'e bağlamaktır (Selamet, D.41, C.2, 1948: 5-6). Verilen bu tekliften sonra, konu 10 Şubat'ta toplanan CHP'nin Meclis Grubu'nda gündeme geliyor ve dönemin Başbakanı Hasan Saka bu konuda bir komisyon kurulmasını istiyordu (Cumhuriyet, 11 Şubat 1948: 23). "Ders programları ve saatleri dışında, ilkokul öğrencilerine dini bilgilerin verilmesi, imam-hatip ve önemli hafızlar yetiştirmek üzere okullar açılması

meselesini araştırmak üzere CHP Meclis Grubu'nda oluşturulması kararlaştırılan komisyon" 12 Şubat günü oluşturulmuş ve 13 Şubat günü çalışmalarına başlamıştır (Cumhuriyet, 13 Şubat 1948: 25).

Görülüyor ki; CHP'nin daha önceleri hiç üzerinde durmadığı dinin öğretilmesi ile ilgili kararları hızlandırması laiklik konusunda gerginliklere neden olmaktadır. Fakat yapılan son toplantıda bu konular konuşulmuş, neticede ilkokullara seçmeli din dersi verilmesinin laikliğe ters olmadığına karar verilmiştir. Orada bulunanların da dikkatini çeken, CHP Meclis Grubu'nda verilen kararlarda bulunan diğer partilerin ve yüksek oranda seçim kaygısının etkisi bulunmaktadır. Alınan kararlar partinin kendi içinde ve basında farklı görüşlerin çarpışmasına yol açmıştır.

Dönemin Ulus gazetesi yazarlarından Peyami Safa; yazısında din eğitimi aşamasında alınan yolu başka açıdan değerlendirmektedir. Safa, yazısında Türkiye rejiminin laik okulu eğitimin birleştirilmesi olarak kabul edilen Tevhid-i Tedrisatla bir hamlede kurduğunu bu meselenin başka ülkelerde ülkemizdeki kadar kolay olmadığını söylemektedir. Ona göre; Avrupa'nın ülkeleri arasında laik olarak okul, 1806 yılında Hollanda ülkesinde kurulmuş ve din eğitimi resmi olarak uygulanan program saatleri dışında verilmiştir. Yazar'a göre Avrupa'da laik okul ilkelerinin halk tarafından zor kabul edilmesinin sebebi ahlak konusundaki endişelerdir. Laiklik orta tabakanın tarifine göre anlaşılırsa; öğretim dini öğretimle karışmayarak, kilisenin himayesinden kurtarılmıştır. Bir okula mezhep ve din fark etmeksizin her öğrenci eğitim için girebilir. "Ancak din hususunda taraf tutmayan ve sessiz kalan bir öğretim ahlaken neye dayandırılacaktır?" Fransa bu konuyu tartışma gündemine getirdiğinde Milli Eğitim Bakanı "anne ve baba ahlakına" dayandırarak bir çözüm bulmuştur. "Ancak babalarından Fransız Milli Eğitim Bakanına kalan ahlak; tüm görev inceliğiyle iyiyi ve kötüyü seçme derecesiyle, inanma şekilleriyle ortaya çıkan bir din ahlakıydı." Tartışmanın hiçbir yerde sonlanmadığını, din ve devleti birbirinden ayırma ilkelerini okullarda dini öğretime hiç izin vermemeye götüren tek memleketin Sovyetler Birliği olduğunu söyleyen Safa, cümlelerine şöyle devam etmektedir: "Türk inkılapları dinsiz değil, din hususunda objektif olduğuna göre, irtica korkusunu üzerinden attığı zaman, vicdan hürriyetine karşı koruduğu saygıyı gösterecektir. Şimdi göstermektedir." (Ulus, 28 Şubat 1948: 2). Safa, burada laiklik

kavramını vicdan hürriyeti olarak yorumlamakta ve bu hürriyetin gerekliliği olarak din eğitiminin, irtica yüzünden ortaya çıkarılamadığını söylemektedir.

Sebiliürrreşad sahibi Eşref Edip, İmam-Hatip okullarının kurslara dönüşmesini CHP'nin içinde bulunan 'müfrit zümre' olarak adlandırılan grubun kazandığı zaferi olarak değerlendirmekte, belli şartlardaki kişilerin birkaç ayın sonundaki kursla Kur'an okumasını ve din bilgilerini öğrenemeyecekleri üzerinde durmaktadır. Edip'e göre: "Kursların açılması işi komisyona gitmekten farksızdır. İmam ve hatip yetişmeyecektir daha doğrusu yetiştirilmeyecektir. Bunun Diyanete, Diyanetin medreselerde yetişmiş kişiler yetiştireceği dolayısıyla bırakılmaması düşüncesine öfkeyle karşı çıkan yazar, asıl çekinilen şeyin; Diyanetin bu vazifeyi iyi yaparak imanlı din görevlileri yetiştirecek olması olduğunu söylüyor.

Bütün bu olanların yanında CHP'nin geçmişteki uygulamaları ile şimdiki değişiklikleri arasında farklar bulunmaktadır. Parti şu anki durumu kendi içerisinde laiklik ilkeleri bakımından açıkladığını düşünse de, ortadaki oluşan durum dışarıya laiklikle ilgili zıtlıkların var olduğu biçiminde aksediyordu. Nitekim, Sebiliürreşad'da bir başka yazı ortadaki durumu ispat edercesine şöyle diyordu: "Açılacak olan imam-hatip okullarıyla Maarifin ne alakası var? Maarif, Diyanet'in işlerini de üstleniyorsa o taktirde Diyanet Risayetine ne gerek var? Hem laikliği savunup laik olduklarını söylüyorlar hem de din işlerine karışıyorlar" (Sebiliürreşad, D.18, C.1, 1948: 286).

Dinin eğitimi ve öğretimi konusunda önemli kararların alındığı 1948 yılının sonlarına doğru yapılanlar bakımından; İmam-hatip kursu verilecek altı il belirlenmiş, bu kursların müfredatları Diyanet tarafından hazırlanmaya başlanmıştır (Ulus, 22 Eylül 1948: 19). Bunların yanında ayrıca, ilkokulların son iki sınıflarında okutulmak için ihtiyari din derslerine özgü müfredat programı MEB tarafından tasdiklenerek Diyanet İşlerine gönderilmiş, bu plana göre Ahmet Hamdi Akseki tarafından ders kitabı hazırlanmıştır (Ulus, 12 Aralık 1948: 22). Şubat ayının sonunda gündeme yeni tartışmalar çıkmıştır. Bu tartışmalar; "Türkçe Kur'an". Meclis içerisinde ortaya çıkan görüşmelerde, daha önce bahsettiğimiz Diyanet'in yayına sunduğu kitap hususunda bir soru sorulmuş Başbakan ise; kitaba göz attığını

ve olumsuz bir etki yapacağı kanaatine vardığı için dağıtımını engellediğini belirtmiştir.

Bu görüşmelerin devamında, Diyanet'te çalışan elemanlarının maaşlarında artış olması istenmiştir. Başbakan yardımcısı Nihat Erim, hükümetin laik olduğunu ve bünyesinde yer alan bütün dinlere aynı uzaklıkta olduğunu, bütün sosyal olaylarla olduğu gibi din ile ilgilenirken de toplumun düzeni için ilgilendiğini fakat laik olmaktan geri adım atmadığını ifade etmiştir. Erim, büyük çoğunluğunun inançlı olduğundan Diyanet ile ilgilenmenin, gerekli olan yardımın yapılacağı hususunda hatta bunun devletin görevi olduğu konusunda söz vermiştir. Erim'den sonra söz alarak konuşmasına başlayan, Ahmet Hamit Selgil, madem memleketin büyük çoğunluğu Müslüman ise ve dilleri Türkçe ise neden hala Kur'an'ın Türkçe olarak okunmadığını sormuş, Kur'an'ın Türkçe okunmasını Diyanet İşleri Başkanından istemiştir. Selgil'in bu isteği, Arvas ile arasının açılmasına neden olmuştur. Arvas, Kur'an'ın Tükçe olarak okunamayacağını buna zaten İmam Hanefi'nin de cevaz vermediğini söylemiştir. Meclisteki karışıklığı kürsüye gelen Başbakan Günaltay şu şekilde bitirmiştir: "Laik olan devletin hiçbir kimsenin buna benzer konuşmalar yapmaya hakkı bulunmamaktadır. Bizler din konusunda tartışmalar ortaya çıkaracak konumda değiliz. Her dinin temelleri üzerine konuşmak din alimlerine mahsustur." (Vatan, 24 Şubat 1949: 13; Ulus, 24 Şubat 1949: 1-3; Yeni Sabah, 24 Şubat 1949: 1-5).

CHP Kurultayı'na illeri temsilen gelen delegeler laikliğin düzeltilmesi konusunda tekrar kez tartışmışlardır. Laikliğin faydalı yanlarının olduğunu, ancak aynı zamanda dinin karşısında özellikleri olduğundan şüphelere sebebiyet vermiştir. Delegelere göre laiklik, manevi anlamda gerilikler ortaya çıkarmıştır. Toplumun ahlak yönünden güç kazanması için çekinmeden dini eğitim ve öğretimin serbest bırakılması gereklidir. 1945 yılından sonra muhalif olarak siyasal partilerin meydana çıkması, ilk olarak dine rakip olan adayların isteklerini değiştirerek din ile ilgili istekler eklemişlerdir. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki; CHP'nin de laiklik politikalarında büyük oranda yumuşamalar olmuştur.

4.2. DEMOKRAT PARTİ VE LAİKLİK

İktidar değişikliğine sebep olacak ve iktidarın yanında sosyal, siyasal tartışmaların da yılı olacak olan 1950 yılı, tezimizin gidişatı yönünden de önem arz etmektedir. Dinin öğretimine dair gelişmelerin günden güne artarak ilerlediğini göreceğimiz bu yılda hemen karşımıza konumuza uygun talep çıkmaktadır. Milli Eğitim bütçesinin görüşülmesinde Milletvekillerinden Osman Ocak ve Salih İnankur, ortaokul ve liselerde ahlakın öğretilmesinde etki ortaya çıkaracak şekilde dini öğretimin yapılmasını talep etmişlerdir (Ulus, 19 Şubat 1950: 4).

Hükümet nisan ayından itibaren iki tane önem arz eden karar almıştır. Bunlardan ilki; Fen-Edebiyat'a bağlı İslami İlimler Araştırma Enstitüsü ile Hukuk'a bağlı bir İslam Hukuku Enstitüsü oluşturulmasının uygun bulunmasıdır (Vatan, 6 Nisan 1950: 5). İkincisi ise; 1949'da ortaya çıkan imam-hatip kurslarının önümüzdeki senenin ders yılından itibaren temeli ortaokula dayanan iki yıllık meslek okulu olarak değiştirilmesine karar verilmesidir (Ulus, 11 Nisan 1950: 3).

Nisan ayının gündemde olan ilk konusunu ele aldıktan sonra diğer gündemde olan konuya geçilebilir. Bu ayın gündemini oluşturan diğer konu da bir ay sonra yapılacak olan seçimlerdir. Bu durum, önceki iktidarın politikalarının bir muhasebesinin yapılmasını da beraberinde getirmektedir. Bu konuya Sebiliürreşad, CHP'nin din eğitimi ve laiklik siyasetine değinerek önemli eleştirilerde bulunmaktadır. Laikliğe bakıldığında bir idare şekli olduğunu ve kişiler ile halk arasında söz konusu bile olamayacağını yazıyordu. CHP'nin, laiklik konusunda, okullarda var olan din derslerini kaldırdığı, özel olarak din eğitimine yer vermediğini ve dini eğitim verilen kurumları kapattığını yazıyordu. Ancak ilerleyen zamanlarda, demokrasinin de varlığı kabul edildiğinde; Halk Partisi, daha önceden laikliğe ters olarak gördüğü, okullarda dini eğitim verilmesi ve din alimleri yetiştiren kurumların açılması gibi konuları kabul edip uygulamaya koymuştur. Halk Partisi, bunu yaparken diğer partilerin söylemlerinden yola çıkmıştır (Sebiliürreşad, D.76, C:4, 1949: 3-6). Bunların yanında Halk Partisi, Ezanı Türkçeye çevirerek, dini cemaat

kurulmasını engellemiştir. Bu da laikliğe ve dini bağımsızlığa aykırı bulunmuştur (Sebiliürreşad, D.78, C.4, 1950: 36).

1950 yılındaki seçimleri DP'nin kazanması pek çok alanda olduğu gibi dini alanda da yeni tartışmaların gündeme gelmesine sebep olmuştur. 30 Mayıs'ta hükümetin programını okuyan Adnan Menderes şunları söylemektedir: "…..irticai tahrike asla izin vermemekle birlikte din ve vicdan bağımsızlığının gerekliliklerine uyacağız. Laikliğin gerçek anlamını biz böyle anlamaktayız. Gerçek laiklik, dinin devlet ve siyaset ile hiçbir ilişkisi olmaması ve hiçbir dini düşüncenin kanunların kabulü ve uygulanması aşamasında etkili olmaması şeklinde anlamaktayız. Bunlardan dolayı gerek dini dersler konusunda gerekse dini alimleri yetiştirecek yüksek kurumların faaliyete geçebilmesi noktasında gerekli olan tedbirleri hızlı şekilde almak kararındayız." (Vatan, 30 Mayıs 1950: 6). Buradan ortaya çıkan iktidara gelen hükümetin ilk yapacağı faaliyet ezanın tekrar Arapça okunmasıdır.

Menderes bu konuya dair açıklamalarında, ezanın Türkçe olarak okunmasının bir zorunluluk sonucu ortaya çıktığını ifade etmektedir. Ezanın Türkçe okunmasına karşın cami içerisindeki yapılan ibadetlerin din dilinde olmasının bir zıtlık oluşturduğuna değinen Menderes, zamanında gerekli olan bu uygulamaya artık ihtiyacın kalmamasından bu konu üzerinde ısrarlı davranışların bir önemi olmadığını söylüyor. Konunun laiklik ve vicdan bakımından hallolmasına sıra geldiğini söylüyordu (Cumhuriyet, 5 Haziran 1950: 3; Vatan, 5 Haziran 1950: 1-2).

Laiklik konusundaki tartışmalar 1951 yılına taşmıştır. İktidarda olan partinin milletvekilleri, ilkokullardaki zorunlu din derslerinin getirdiği sesler dinmeden bu derslerin ortaokulları ve liseleri de içine alacak şekilde geniş tutulmasını istemektedirler. Bu konudaki ilk teklifi sunan Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan'dır. Gürkan sunduğu soru önergesinde; Milli Eğitimin, ilköğretimde kabul gören din derslerinin orta eğitimde velilerin izni ile mümkün olup olmayacağı, İlahiyat Fakültelerine giderek din adamları olarak çıkmak isteyen talebeler için hazırlık amacıyla liselerin kurulması hatta Arapçanın da orta ve liselerin programlara dahil edilmesi hususundaki görüşlerini sözlü bir şekilde açıklamasını istiyordu (Sebiliürreşad, D.91, C.4, 1950: 255-256).

Bunlarla birlikte 1953 yılındaki din eğitimi ve laiklik ilişkisine dair, dönemlerin dışındaki aktarılan bilgilere burada son vererek, aynı dönemin laiklik konusundaki tartışmalar ile gelen din eğitimine ait manzarasına bakalım. 1954 ve 1955 yılları diğer yıllara göre daha sessiz ve sakindir. Fakat, 1956 yılında Menderes'in Konya ilinde söylediği sözler sanki bütün tartışmaları en başa götürmektedir. Konya söylemlerinde Menderes iktidarda olan partinin laiklik anlayışını ve olay ortaya çıkaracak düşüncesini şu şekilde ifade etmektedir: "Laiklik bir yönden din ile siyasetin birbirinden farklılaşması diğer yönden ise vicdan hürriyeti anlamına gelir. Din ile siyasetin farklılaşması konusunda çok küçük bir tereddüte dahi dayanamayız. Vicdan hürriyetine gelince; Türk milleti Müslüman'dır, Müslüman kalacaktır. Evlatlarına, yeni nesillere dinini aktarması, onun ilkelerini, prensiplerini öğrenmesi, sonsuza kadar Müslüman olarak kalmasının tartışmasız bir koşuludur. Oysaki okullarda dini eğitim verilmeyince evlatlarına kendi dinini aktarmak ve öğrenmek isteyenler bu imkandan faydalanamamış olurlar. Bu mahrum olunan konu bakıldığında vicdanen uygun değildir. Bu hususiyetle ortaokullarda dini eğitim için din dersleri vermek yerinde olacaktır." (Vatan, 8 Ocak 1956:3; Zafer, 8 Ocak 1956: 1; Sebiliürreşad, D.212, C.9, 1956: 179).

Bu sözlerin hemen ardından Vatan Gazetesi Menderes'i eleştiri yağmuruna tutmuştur. Yalman'a göre; Menderes, temel oluşturan ilkelerden keyfiyet için tavizler verme işini yalnızca idari alanla sınırlı tutmamıştır. Buna ek olarak dini açıkça geçici politikalarına araç olarak görmüşlerdir. Ortaokullarda dini eğitime girmek gibi keyfi karar vermiş ve bunu genel kurul, var olan parti meclis grubuna söyleme gereği duymadan ilan etmiştir: "Türk rejiminin esas yapılarından biri laikliktir. Politikalarının hesaplarıyla bunlardan taviz verilmesine başlanırsa bu işin nereye gideceğini kimse bilmemektedir." diyen yazar Menderes'in söylediklerini birden laikliğe aykırılık olarak kabul etmezken, bu konularda endişe duyduğunu ifade etmiştir (Vatan, 9 Ocak 1956: 1).

Ortaokul programına din dersinin eklenmesi fikri ile laiklik arasındaki bağlantı konusunda Vatan Gazetesi başka bir değerlendirme yapmamaktadır. Onun yerine Cumhuriyet Gazetesindeki bu konuyla alakalı makaleyi aktarmakla yetinmiştir. Menderes'in sözleri, muhalefet olarak adlandırılan yayın organlarınca

ölümüne eleştirilirken başka gruplarca şiddetli şekilde savunulmaktadır. Bu savunan yayın organlarının başında iktidarın yanında yer alan, "Zafer Gazetesi" gelmektedir

Bu gazeteye göre; Menderes, laiklik kavramının vicdan bağımsızlığı ile ilişkisini, vatandaşların çocuklarına inandıkları dinin prensiplerini öğretme hakkının bulunduğunu ve dünyanın en gelişmiş ülkelerinde bile, siyasetten ayrı olmasına rağmen, dinin daha fazla ilgi gören konu olduğunu söylemekten başka bir şey yapmamıştır. Muhalefet grubunun, Demokrat Parti'nin yaşadığı sıkıntılar nedeniyle dine yöneldiği iddiası yanlıştır. Çünkü Menderes'in din hususundaki fikirleri hep aynıdır. Buna göre; din ile siyaset ayrı kavramlardır, fakat her memlekette olduğu gibi, Müslüman Türklerin de inandıkları dinlerinin prensiplerini yerine getirmelerine ve bunu evlatlarına öğretmelerinde hiç engel bulunmamaktadır. Bu anayasa ile güvence altına alınmış vicdan bağımsızlığının bir sonucu olarak görülmektedir. Bir gerçek daha vardır ki; Türk Milletinin komünizm saldırılarına karşı dirençli olmasında büyük rol oynayan dindir (Zafer, 10 Ocak 1956: 1-2).

Başka bir yayın organı olan Yeni Sabah Başbakan'ın söylemlerine başka bir açıdan bakmaktadır. Devlet din derslerini laikliğe karşı olduğu gerekçesi ile okullarda okutmaz ve kişilerin bu doğrultudaki çabalarına engel oluşturursa –ki daha önce çocuklarına evlerinde din eğitimi vermek isteyenler irtica faaliyeti yapmakla suçlanmıştır- halk Müslümanlığı nasıl öğrenecektir? Bunun yanında asıl önemli olan Menderes'in sözlerinde samimi olup olmadığıdır. Çünkü önceleri Müslümanlıkla oluşturulan olumlu söylemler bir takım olaylardan sonra baskıya neden olmuştur (Sebiliürreşad, D.212, C.9, 1956: 182-183; Yeni Sabah, 11 Ocak 1956:2). Yapılan itirazlara rağmen geriye adım atılmamıştır.

DP hükümetinin program olarak ortaokullara din dersi koyması, bu hususstaki istekleri sona erdirmemiştir. 1957 yılının başında; Diyanet İşlerinin mali bütçesi görüşülürken vekiller, açılan İlahiyatların gerekli olan ihtiyaca cevap verememesinden şikayet edip, "din derslerinin liselere de yerleştirilmesini istemişler", bu amaçla "çocukların dini yönden iyi yetiştirilmesini sağlanması" hatta liselerden çıkanların İlahiyat Fakültesine direk girmesini istemişlerdir. Muğla Milletvekili Natık Poyrazoğlu böyle bir kararın alınmadıkça Müslümanlar için istenilen düzeye ulaştırılamayacağını ifade ederek; "Bu konu anayasa ile mi, yoksa

başka yollardan mı mümkün ise o yoldan yapılmalıdır." demiştir. Zonguldak Milletvekili Sebati Ataman ise, "Din alimleri mi yetiştirelim, yoksa halka dinin kültürünü mü verelim? Dinin kültürünü yükseltmek amacıyla bu görevi halkımız üzerinde aksettirecek bir araç mı hazırlayalım? Bana göre ortaokula konulmuş olan din dersini liselere de koymak şartıyla halkın dini bilgilerini kuvvetlendirmemiz daha doğru bir hareket olur." Bu sözlerle din kültürü konusunda fark ettiği problemin kısa yoldan çözüm yolunu belirtiyordu. Bütçe görüşmelerinde bazı vekiller ise, ordunun içerisinde tabur imamı ve alay müftüsü olmamasından şikayetçi olmuşlardır (Ulus, 4 Ocak 1957: 172).

Yukarıda değinilenlerden de görülüyor ki, hangi parti iktidarda olursa olsun dini politikalarında "laiklik" hep tartışılan kavram halindedir. Bunların sonuç bulması da dönemler boyunca meçhuldür. Tezin devamında partilerin laiklik politikalarındaki değişikliklere kısaca değinmekte fayda vardır.

5. CHP VE DP'NİN LAİKLİK POLİTİKALARINDAKİ YUMUŞAMALAR

Laiklik politikalarındaki yumuşamalar konusuna geçerken Türkiye'nin bulunduğu konuma bir bakalım. II. Dünya Savaşının bitmesiyle birlikte girilen soğuk savaş döneminde Amerika ile Sovyetler Birliği arasında başta ideolojik olmak üzere siyasi ve ekonomik alanlarda çatışma başlamıştı. İki yönlü bir dünyanın ortaya çıkmaya başladığı bu dönemde Türkiye'nin de yaşanan uluslar arası gelişmelerden etkilenmemiş olması imkansızdı. Savaşın sonunda ortaya yeni bir düzen çıkmıştır. Ve bu düzende, Türkiye, Sovyetler Birliği'nin tehditkar istekleri karşısında, Amerika'nın önderliğindeki Batı bloğunda yer almak için gayret göstermiştir (Karpat, 1996: 125-127).

Sovyetlerden kaynaklanan bu tehdit algısı karşısında Batı bloğuna yakınlaşan Türkiye, diktatoryal rejimlerden büyük zarar görmüş Amerika ve Avrupa'nın demokratikleşme konusundaki beklentilerini karşılama hususunda adımlar atmaya başlamıştır (Toker, 1990: 192). Cumhurbaşkanı İnönü, 25 Nisan 1945'te San Francisco Konferansı'na gönderilen heyetten Türkiye'nin pek yakın bir zamanda çok partili demokratik bir sisteme geçiş hususunda kararlı olduğunu, Amerikalılara

bildirmesini istemiştir (Avşar, Kaya, 2012: 115). Savaş sonrası dönemde Batılı devletlerin telkinleri yanında içerde de savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılar ve tek partinin katı politikaları karşısında muhalif söylemlerin yükselmesi neticesinde demokratikleşme yolunda girişimler başlatılmıştır

Demokratikleşme hareketlerinin devamında; çok partili hayatın başlamasıyla birlikte muhalefetin de üzerinde durduğu konuların başında, tek parti iktidarı boyunca uygulanan katı laiklik siyasetinin halk üzerinde bıraktığı olumsuz tesirler geliyordu. Diğer taraftan da bu dönemde kurulan siyasi partilerin çoğunun programında İslami referanslar yer almaya başlamıştı. Siyasi hayatın kızıştığı bir ortamda dini özgürlükler noktasında toplumdan gelen beklentilere CHP de kayıtsız kalamazdı. Bu konuyla ilgili 1947'de toplanan CHP'nin yedinci kurultayında laiklik prensibinin tatbiki ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın işlevi gündeme gelmiş ve tartışılmıştır. Özellikle muhalefetin laiklik uygulamalarına yönelttiği eleştiriler karşısında CHP'nin oy kaybettiğini düşünen ılımlılar, partinin laiklik ve din eğitimi konusundaki katı tavrında yumuşamaya gidilmesini istemişlerdir. Gelen bu talepler doğrultusunda din eğitiminin başlatılacağı yönünde ilk sinyaller kurultayda verilmiştir. Bundan sonraki süreçte CHP, laiklik prensibinin dinsizlik olmadığını anlatabilmek için yoğun bir gayret sarf etmiştir. Parti tüzüğünün laiklik kısmına "Hiçbir vatandaşa kanunların menetmediği ibadet ve ayinlerden dolayı karışılamaz" eklemesi yapılmıştır (Bozkurt, 2010: 218).

Bu dönemde yaşanılan gelişmeler arasında tekke ve zaviyeler ile ilgili düzenlemeler de bulunmaktadır. Yapılan düzenlemeyle "Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla büyük sanat değeri bulunanlar, Milli Eğitim Bakanlığınca umuma açılabilir." şeklinde ilgili kanuna bir fıkra eklenerek 19 türbenin açılmasına imkan tanınmıştır (Şener, 2006: 90-91). İlk olarak Osmanlı'da batılılaşma hareketinin öncüsü Mustafa Reşit Paşa'nın türbesi İstanbul Valisi'nin de katıldığı devlet erkanı tarafından açılmıştır.

Sonuç olarak; II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan demokratikleşme hareketlerinde İslami hareket güç kaybetmiştir. Bu hareket büyük oranda merkez-sağ partilerin yanında yer almıştır. Bunların temelinde, CHP'nin elinde olan gücünü kullanarak daha güçlü bir muhalefet ortaya çıkarmak ve bu cepheden gelen katkılar

karşılığında dini hayata verilebilecek özgürlükleri genişletmektir. Ortaya çıkabilecek özgürlükleri getirmek ve rahatça yaşatabilmek için çok partili hayata geçiş denemeleri yaşanmıştır. Ancak halk yapılan reformların ardından çok fazla hazır değildir. DP iktidara gelmesiyle beraber yapılan yeniliklerle bir nebze olsun rahata kavuşma yolunda adım atılmıştır. Halkın isteği yapılan birçok reformun yeniden düzenlenmesidir. DP iktidarı bunlar için olumlu tavırlar sergilemiştir. CHP hükümetinde de laiklik karşısında yumuşamaları mevcut olmuştur. DP ve CHP'nin çok partili hayat ile beraber din politikalarında esnemeler ve değişiklikler mevcuttur. Bu değişikliklerin tabi ki halka yansımaları da olmuştur. Dindar çevre din ile ilgili politikalara ılımlı iken, din karşıtı olanlar ise yapılan politikaların laikliğe engel oluşturacağını belirtmektedir. Hükümetlerin din politikalarının, hayata geçirilmiş şeklini anlamak için topluma bakmak gerekmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1923-1960 ARASI DİN POLİTİKALARI VE TOPLUMSAL TEPKİLER

1. CUMHURİYET DÖNEMİNİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte tüm reformlar hızlanmıştır. Türkiye'nin reformlara ayak uydurması biraz zaman almıştır. Hatta bazı yeniliklere uyum sağlanamamış halk ayaklanma çıkartmıştır. Yapılanlara kabul fazlaymış gibi görünse de tepkiler de büyüktür.

Cumhuriyet dönemi din-devlet ilişkilerine yönelik bir incelemede, bu ilişkinin temelini ve arka planını teşkil eden Osmanlı ile yapılan mukayeseden ve değişim unsurlarının ortaya konmasından sonra atılması gereken adım Cumhuriyet dönemi din-devlet ilişkisinin oluştuğu zeminin anlaşılmasıdır. Bu zemin, Cumhuriyet'in kurulmasıyla başlayan ve yeni düzenin şekillenmesini sağlayan inkılap hareketi ile oluşturmuştur. Devletin hukuki yapısının, siyasi-idari şeklinin ve toplumsal yaşantının yeni düzene göre değiştirilmesi inkılap hareketinin amacını teşkil ettiği gibi din-devlet ilişkisinin de bu dönüşüme göre yeniden şekillenmesini sağlamıştır. Osmanlı, yüzyıllar boyu tebaası konumunda bulunan milletler üzerinde hâkimiyetini devam ettirme, devletin varlığını sürdürebilme, yeni uluslararası düzenin kabul edilen bir parçası olma hedeflerine Batılılaşma politikası izleyerek ulaşmayı umuyordu. İzlenen bu politikanın içeriye ve dışarıya yönelik iki yüzü bulunmakla birlikte temel endişe eldeki toprakları muhafaza etme ve ne şekilde olursa olsun düzeni ve devletin varlığını sürdürebilme şeklinde kendini göstermektedir. Hukuk, eğitim ve idare alanlarında yapılan reformlar Hıristiyan tebaa

kadar Avrupa devletlerinin tatmin edilmesini hedeflemişti. Bu yönü ile Osmanlı Batılılaşması sağlam bir ideolojiye dayanan idealist bir hareketten çok getirileri göz önünde bulundurularak izlenmiş pragmatist politikalar olarak değerlendirilmiştir (Otacı, 2004: 195).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurtuluş mücadelesinde "var olma" savaşı, bağımsızlıktan sonra "varlığın yeni düzende sürdürülmesi" mücadelesine dönüşmüştür. İşte Cumhuriyet döneminde din politikaları bir yönü ile Osmanlı mirası üzerinde yükselmiş ve bir anlamda Osmanlı modernleşmesinin tamamlayıcısı olmuşken, diğer yönü ile geleneksel düzenden kendini ayırma, yeni bir ulus ve devlet inşa etme ve mevcut düzenin bir parçası olma çabasının taşıyıcısı olmuştur. Yeni durumda izlenen politikaların temelinde olan "Türk milleti", ne genel iradenin ne de milli bir kimliğin kaynağı olarak vardı (Mardin, 1991: 62).

Cumhuriyet'in içte ve dışta "milli birlik" ve "ulus inşası", "tanınma" ve "intibak" temel hedefleri doğrultusunda ortaya koyduğu inkılapların devletin kuruluşunun başından itibaren planlı bir şekilde gerçekleştiği söylenemez. Hedeflerin temini için gerekli görülen düzenlemeler zamanla ve ihtiyaç görüldükçe ortaya konmuştur. İnkılaplardan bir kısmının yaşanan toplumsal olaylardan sonra ivedilikle gerçekleştirilmesi, bir kısmının da düşünülüp sonradan vazgeçilmiş yahut geri adım atılmış olması, inkılapların idealizmden ziyade bahsedilen temel hedeflerin temini için pragmatizm ile gerçekleştirildiği düşüncesini pekiştirir. Ortaya konulan inkılapların neredeyse tamamının dinle ilgili olması iki şekilde değerlendirilmiştir. İlk yaklaşıma göre inkılâplar dinin yerine laik bir düzen kurmak amacıyla ve dine karşı gerçekleştirilmiş olarak görülmektedir. Bu görüşü savunanlar temelde teokratik bir düzenden laik düzene doğru bir evrimin hatta teokratik düzene karşı bir devrimin söz konusu olduğunu belirtmişler (Arsel, 1993; Daver, 1955).

Bu yaklaşıma karşı geliştirilen eleştiri ise iki noktada özetlenebilir: Öncelikle Osmanlı düzeninin Batıdaki örneklerde olduğu gibi bir teokrasi olmadığı gibi dinin Kilise benzeri bir kuruma ve otoriteye sahip olmaması söz konusudur (Karatepe, 1999: 157). Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte dine karşı ve onunla çatışarak laikliğe ulaşıldığı düşüncesi Avrupa'da yaşanan ruhbanlığa karşı gerçekleşen laik devrim modelinden Türk toplumunda bahsedilemeyeceği eleştirisi ile reddedilmiştir

(Türköne, 2006: 215). Osmanlı modernleşmesinin bir uzantısı olarak görülen Cumhuriyet dönemi din ile girişilmiş bir mücadele neticesi doğmadığı gibi Batılılaşma hareketinin tekmilini sağlamıştır. Nitekim Osmanlı'nın son döneminde tartışılmış olan hususların gerçekleştirilmesi, Cumhuriyet dönemi ile olmuştur. Bu noktada verilecek iki örnekte Cumhuriyet dönemi inkılaplarının fikri temelleri izlenebilir.

Bunlardan birincisi 1912'de Abdullah Cevdet'in çıkardığı İçtihat dergisinde yayınlanan Kılıçzade Hakkı'nın "Timsal-i emel" müstearıyla yazdığı (Kara, 2008, 25) iki makalenin içeriğinde görülen Batılılaşmanın geleceğidir: "Sultanın bir karısı olacak ve hiçbir cariyesi olmayacaktı, şehzadeler harem ağalarının ve hizmetçilerinin bakımından uzaklaştırılacak ve askerlik hizmeti de dâhil olmak üzere tam bir eğitimden geçeceklerdi. Fes kaldırılacak ve yerine yeni bir başlık kabul edilecekti. (…) kadınlar israfa kaçmamak üzere diledikleri gibi giyinecekler ve bu konuda softa, polis ve külhanbeylerin müdahalesinden masun olacaklardı. Tekke ve zaviyeler kaldırılarak gelirleri eğitim bütçesine eklenecekti. Bütün medreseler kapatılacak ve yeni modern edebi ve teknik kurumlar kurulacaktı. Sarık cübbe vs. giymek hakkı yalnız şahadetnameli din adamlarına verilecek ve diğerlerine yasaklanacaktı. Evliyaya adak ve hediyeler yasaklanacak ve bundan tasarruf edilen para milli savunmaya tahsis edilecekti. (…) Ahalinin şer'i şerife aykırı inançları düzeltilecekti. Yaşlılar için ameli okullar açılacaktı. Dilcilerden ve ediplerden kurulu bir heyet tarafından sağlam ve arılaştırılmış bir Osmanlıca Türkçesi sözlüğü ve grameri yapılacaktı. Osmanlılar, hükümetlerinden ve yabancılardan hiçbir şey beklemeksizin yollarını, köprülerini, limanlarını, demiryollarını, kanallarını vapurlarını ve fabrikalarını kendi teşebbüs ve çabalarıyla vücuda getireceklerdi. Arazi ve Evkaf kanunlarından başlanarak bütün kanunlar ıslah edilecekti" (Lewis, 2004: 235-236).

İkinci örnek ise II. Meşrutiyet tartışmalarından olan, modernleşme ile geleneksel kurumlar arasındaki uyuşmazlığın ve çatışmanın oluşturduğu sorun üzerine din ve din adamlarını "diyanet" terimi ile adlandırılan alanla sınırlandırmayı teklif eden bir "muhtıra" hazırlayan Ziya Gökalp'tir. "Bunun gerektireceği değişiklik şeyhülislamı politika dışına çıkarmak, şeriat mahkemelerini ve bütün okulları Şeyhülislamlığın yetkisinden ayırmaktı (Berkes, 2005: 458-459). Bu iki örnek, Cumhuriyet döneminde hem kurumsal dine hem de toplumsal hayattaki dinin

etkinliğine karşı izlenen politikaların fikri temellerinin Cumhuriyet öncesine dayandığını gösterir.

Kara'ya (2008, 24) göre; "(…) sadece düşünce ve tartışmalar değil, meclis, adalet, ordu ve eğitim kurumları başta olmak üzere Cumhuriyeti bugüne taşıyan müesseseler ve kurucu kişiler de Osmanlı bakiyesidir. Bu sebeple Cumhuriyet modernleşmesinin Osmanlı batılılaşmasının bir tür uzantısı olduğu rahatlıkla söylenebilir." Osmanlı'dan itibaren izlenebilen bu süreklilik unsuru ile beraber Cumhuriyet dönemi İnkılâp hareketi din ile kurduğu ilişki, yeni oluşan düzende dinin konumu ve hareket sahasına yönelik yaklaşımı yönünden Osmanlı dönemi ile farklılık arz eder. Zira Osmanlı modernleşmesinin temel hedefi devletin bekasını temin etmek iken Batılılaşma bunun aracı olmuş, din ise bu değişimi kolaylaştırıcı bir unsur olmuş ya da yeni durumun dini referanslarla açıklanması suretiyle meşrulaştırma vazifesi görmüştür. Devletin bekasını temin için zorunlu olan modernleşme ile dinin ihyası da sağlanmış olacaktı. Bu durum modernleşme ile dinin uzlaştırılması teşebbüsü olarak görülmektedir (Kara, 2008: 27).

Cumhuriyet dönemi ile birlikte kırılmaya uğrayan husus din ile modernleşme siyaseti arasında izlenen bu dengenin/uzlaştırmanın korunması siyasetidir. Diğer bir açıdan Osmanlı tüm Batılılaşma çabasıyla birlikte nihayetinde meşruiyetini temelde dinden sağlamakta iken (Köktaş, 1997: 180) Cumhuriyet yeni oluşturduğu kimlik ve sistemde dini referans almamıştır. İnkılaplarda ve devlet-toplum tahayyülünde dine ancak vicdani bir mesele olma ve dünyevi alanın dışında var olma hakkı tanınmıştır (Tunçay, 2005: 213).

İnkılaplarda ve devlet-toplum tahayyülünde var olan din politikalarının değişmeyen bir çizgi üzerinde devam ettiği söylenemez. Başlangıçta bahsedilmiş olan temel hedefler göz önünde bulundurularak devrin şartlarına göre şekillenen din politikalarını üç dönem halinde incelemek mümkündür. İlk dönem gerek din politikaları gerekse kullanılan söylemler itibarı ile Osmanlı modernleşmesinin bir devamı niteliğinde olan Milli Mücadele dönemidir. Hilafetin ve İslam memleketinin düşman işgalinden kurtarılmasını hedefleyen, dini hissiyatın ve dini söylemin ön plana çıkarıldığı bu dönem, Lozan Antlaşması ile yeni kurulan devletin tanınması süreci ile sonra ermiştir. İkinci dönem Lozan sonrası devlet, hukuk, eğitim ve

kültürde Batılılaşma ve ulus devletin inşası yönünde izlenen laik vurgulu ve dine karsı mesafeli, hatta onu kısıtlayan ve dönüştüren inkılâpların olduğu dönemdir. Dini hizmetlerin ihmal edildiği, dini eğitimin asgari düzeye indirildiği, dinin Türkleştirme politikalarına dahil edildiği, hatta bir takım uygulamaların baskı ve zorla hayata geçtiği ve dinin devlet ve toplum hayatında etkinliğinin azaldığı bu dönem II. Dünya Savaşı sonrasına kadar sürmüştür. Üçüncü dönem ise II. Dünya Savası sonrası oluşan şartların ve dönemin uluslar arası konjonktürünün zorlaması ile çok partili hayata ve demokratik uygulamalara geçilen dönemdir. Tek partili yıllarda izlenen ve laisizme varan politikalar bu dönemde yumuşamaya başlamış (Keyder, 1990: 74), din politikaları da bu minvalde değişikliğe uğramıştır. Tek parti iktidarının sonra erdiği 1950 senesine kadar süren bu dönemde ihmal edilen dini hizmetler ve din eğitimi ile ilgili adımlar atılmıştır. Bu dönemlerde toplum yapılan inkılapları hızlı bir şekilde kabul etmemiştir. Bunun yanında tepkilerini isyanlarla göstermiştir. Tezin devamında ortaya çıkan isyanlara değinmekte fayda olacaktır.

1.1. ŞEYH SAİT İSYANI VE MENEMEN OLAYI

Atatürk döneminde laikliğe geçiş aşamasında Türkiye'de laikliği doğrudan hedef alan iki büyük isyan ortaya çıkmıştı. Birincisi 1925'te Doğu'daki Şeyh Sait İsyanıydı. Diğeri ise 1930 yılında Batı Anadolu'daki Menemen İsyanıydı. Bu isyanlar birbirinden tamamen farklı karakterler taşıyan bölgelerin ve toplumsal yapıların bir ürünüydü. Doğu'da Şeyh Sait Ayaklanması; Sünni Kürtlerin örgütlediği bir ayaklanmaydı. Halifeliğin kaldırılması bu isyanın temel gerekçesi olarak görülüyordu. Feodalite ve geleneksel şeyhlik kurumunun etkisiyle güçlenen bu isyanın etkisi de büyük olmuştu. "İsyan 13 Şubat 1925'te Genç (Bingöl) ilinin Piran Köyü'nde patlak vermiştir. Şeyh Sait İsyanı sürekli olarak hilafetin kaldırılması üzerine dinsel itmelerle gerçekleşen bir başkaldırı olarak tarihe geçmiştir. Elazığ İstiklal Mahkemesinde, Şeyh Sait, isyanın nedenlerini şöylece açıklamıştır: 'Hilafet kaldırılmıştır. Zamanın İmamı kalmamıştır. Halbuki zamanın İmamına biat etmeden ölen Müslüman Peygamberin şefaatinden mahrum kalır… Dinin dünya işlerinden ayrılması caiz değildir" demekteydi (Özek, 1968: 84).

Bu isyandan hemen sonra Fethi Bey hükümeti düşmüş, yerine tekrar İnönü hükümeti kurulmuştu. İsyanı bastırmak için hemen Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmış ve İstiklal Mahkemeleri kurulmuştu. Yeni hükümet olağanüstü hal ilan ederek çok sert yöntemlerle bu isyanı bastırmayı başarmıştı. Fakat Takrir-i Sükûn Kanunu ile tüm muhalif gazeteler kapatılmış ve sadece hükümet yanlısı basın serbest bırakılmıştı. İki yıllığına kabul edilen kanun ile hükümet, kamu düzenini bozucu örgüt, yayın ve faaliyetleri kapatma yetkisini eline almış oluyordu. Bu yetkiyle isyana destek olduğu gerekçesiyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının yöneticilerini İstiklal Mahkemesinde yargılamıştı. Yargılama sonucunda; isyanda TCF'nin etkileri olduğu gerekçesiyle cumhuriyetin ilk muhalefet partisi kapatılmıştı. "Ankara ve Diyarbakır İstiklal Mahkemelerinde yapılan tahkikat sonucunda, fırka sorumlularının, 'Fırkanın programında mevcut efkar ve itikadatı diniyeye hürmetkar olmak esasını tevsili efkara tahrikatı irticakaraneye vesile ittihaz ettikleri sabit olmuş' bulunduğu ileri sürülmekte ve bu konuda kesin yargı kararları bulunduğu belirtilmektedir" (Özek, 1968: 87).

Bu yargı kararlarının yanında; partinin dindar kesimi desteklediği, Nutuk'ta da benzer şekilde dile getirilmiştir. Onun için bu suçlamalarda iktidarın etkili olmadığını söylemek biraz zordur. Muhalefetin ilk partisi kapatıldıktan sonra doğal olarak toplumun muhalefetini sergileyeceği bir siyasal alan bırakılmamıştır. Bu durum tek parti yönetimlerinin bir gereği gibi olsa da sosyolojik olarak tehlikeli bir durum arz edebilir ve düzene muhalif olanların intibak sürecini uzatabilir ya da onları kopuşa götürebilirdi.

İkinci büyük isyan ülkenin batısında kendini gösterdi. Bu bölgede geleneksel yapı ve din önemli bir etken olmasına rağmen, doğudaki kadar bir feodal yapı yoktu. Hatta diğer bölgelere nazaran çok daha çağdaştı. Ayrıca Batı Anadolu Atatürk'ün karizmasının etkin olduğu bir bölgeydi.

Derviş Mehmet'in önderliğindeki Menemen İsyanı'nda yine halifeliğin kaldırılması temel sebep olarak öne sürülmüştü. Bu isyanda yine Şeyh Sait İsyanındaki gibi Nakşibendi tarikatı etkindi. "Derviş Mehmet hükümet konağı önünde kendisini Mehdi ilan ederek, halkı kendisiyle beraber zikre davet etmiştir. Kendisine müdahale eden askeri birliğin başı Kubilay, Derviş Mehmet'in emriyle

‘Şamdan Mehmet’ tarafından öldürülmüş, Kubilay’ın koparılan başı bayrağın ucuna geçirilmiştir” (Özek, 1968: 158–159).

İsyan yine hükümet tarafından bastırılmış ve isyanın liderleri İstiklal Mahkemesinde idamla yargılanmış ve çoğu da idam edilmişti. Bu olaydaki vahşetin boyutu toplumun din istismarcıları tarafından nasıl kullanıldığını göstermeye yetmektedir. “Tek başına bu olay önemsenmeyebilirdi. Ancak rejim için büyük bir sorun haline geldi. Anadolu’nun içlerinde değil, en ileri vilayetlerin birinde meydana gelmişti. ‘Bu olay bütün cumhuriyetçiler ve yurt severler için utanç vericidir’ diye yazıyordu Mustafa Kemal, Genelkurmay Başkanı’na: Çünkü Menemen halkının bir kısmı gericilerin bu vahşetini alkışladılar ve teşvik ettiler.’ diye yakınıyordu” (Ahmad, 2008: 78). Bu isyandan sonra toplumun bilinçlendirilmesi sorununun aciliyet arz edecek düzeyde olduğu algılanmıştı. Bu noktada 1932’de Halkevleri ve Halkodaları devreye sokulmuştu. Bu örgütler, CHP’nin taşra örgütü gibi çalışıyor ve sıkı denetim altında tutuluyorlardı. Amaç CHP’nin ilkelerini kısa sürede halka kabul ettirebilmekti. Çünkü Menemen İsyanı’ndan sonra tek parti iktidarı, devrimlerin halka mal edilemediğini daha net bir şekilde görmüş ve o dönemdeki entelektüellerin eleştirilerini dikkate almıştır.

Menemen İsyanı, sonucu itibariyle yine bir partinin kapatılmasına sebep olmuştur. Fakat burada parti isyandan sonra değil, isyandan hemen önce bu durum öngörüldüğü için kapatılmıştır. Atatürk tarafından Fethi Okyar’a kurdurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, TCF gibi doğal bir muhalefet olmayıp, yapay şekilde oluşturulmuş bir partidir. Bu parti yine de yeni bir düzenin ve siyasal anlayışın yerleşmesi açısından işlevsel olabilirdi. Çünkü bu yapay muhalefetin devrimlerle bir zıtlığı yoktur. Kontrollü ve bilinçli bir muhalefet partisi, devrime karşı olanları demokratik sınırların içine çekebilir ya da muhalefeti meşru zeminde tutabilir. Fakat CHP’nin ileri gelenlerinin karşı çıkışları ve Atatürk’ün de bu partinin sınırı aştığına kanaat getirmesi neticesinde parti, isyandan önce özellikle İzmir olayları ve CHP’yi eleştirmesi gibi etkenlerden ötürü kapatılmıştır. Yeni bir düzenin ve köklü bir devrim anlayışının toplumu muhalefetten mahrum bırakması, devrimin sosyolojisi açısından doğru değildir. Geçiş sürecinde belli bir dönem için muhalefetin sindirilmesi doğru kabul edilebilecekken, her türlü muhalefetin uzun bir süre yok edilmesi doğru bir yaklaşım olarak gözükmemektedir. Çünkü Kemalist devrimin halka inmede istenilen

düzeye gelemediği Kemalist yazarlar tarafından bile dile getiriliyordur. Kemalist yazar ve diplomat Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Menemen olayının parti çevrelerinde yol açtığı öfke ve şaşkınlığa tanık olmuştur.

Büyük bir öfkeyle şöyle yazmıştır: **"**Sanki bu ülkede yıllarca hiçbir şey olmadı, sanki… Radikal reformlarımızla ilgili herhangi bir düşünce bu ülkede herhangi bir şeyi değiştirmedi." "…Bu trajedinin pasif, sessiz gözlemcileri kimdi? Bu laik, çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin yurttaşları. Asıl felaket işte budur." (Ahmad, 2008: 78).

Yakup Kadri'nin eleştirileri CHP'liler tarafından da kabul ediliyordu. Çünkü Cumhuriyetin laik kurumları, halk tarafından yeterince anlaşılamamış ve eski kurumların boşluğunu dolduramamıştı. Devrim, kırsaldaki insana manevi ve düşünsel yapılara dair kurumlar sunarken, maddi anlamda yapısal değişimler sunmamıştı. Yapılar arasındaki boşluk, devrimlerin halk nezdinde bütünsel anlamda algılanmasını güçleştirmişti. Son olarak bu isyanlardan sonra muhalefetin gerek parti düzeyinde gerekse basın düzeyinde engellenmiş olması, ülkedeki muhalefet sorununun başlangıcı olmuştur denebilir. Çünkü Cumhuriyet döneminden beri ister sağcı ister liberal isterse solcu olsun iktidarı elde tutanlar her zaman laiklik, milletin menfaati, vatanın bütünlüğü, istikrar gibi kaygılarla muhalefetin engellenmesini hep gerekli göreceklerdir.

2. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ DİN POLİTİKALARI VE LAİKLİK

Osmanlı'nın Hilafet ve İslam kardeşliği etrafında meşrulaştırmaya çalıştığı I. Dünya Savaşı'na müteakip işgal edilmiş toprakların kurtarılması yolunda verilen Milli Mücadele'nin ve sonrasında kurulmaya çalışılan yeni devletin lider kadrosu böyle bir süreçte takip ettiği Milliyetçi-Türkçü siyasetin dinden ayrılamayacağının farkındadır (Kara, 2008: 21). Osmanlı modernleşmesinin dinle dengeli bir şekilde izlediği Batılılaşma hareketinin bir uzantısı olarak görünen bu dönemde Milli Mücadelenin kendisi de dini bir karakter taşımaktadır. Amaçları "memalik-i İslamiye"yi ve "İslam nüfusu"nu yabancı boyunduruğundan kurtarmaktır ve bildirileri "Müslüman vatandaşlar"a hitap edmektedir (Lewis, 2004: 398). Milli mücadele Osmanlı Hanedanı'na ve mevcut düzene karşı ulusal bir devrim hareketi

değildir (Rustow,1995: 59). Esasında Milli Mücadele döneminde bir "Türk ulusu'ndan ve onun kurtulma savaşından söz etmek mümkün değildir. Kurtuluş sorunu hala ve yalnız saltanat ve hilafetin kurtuluşu sorunu olarak görülmektedir (Berkes, 1978: 475). Milli mücadelenin dinen meşruiyetini sağlama ve ona İslami bir temel kazandırma noktasında mücadeleye destek veren din adamlarının, müftülerin, tarikat mensuplarının fetva, hutbe ve halka yaptıkları telkinlerden istifade edilmesi bu dönemde dinin milli mücadelenin kaynaklarından biri olduğunu gösterir. Bu dönemle ilgili Safa (2006, 86) "milli heyecana dini heyecanın da karıştığına şüphe edilemez. Din fertleri birbirine bağlayan bütün alakaların kuvvetlendirilmesi şart olan bir mücadele devresinde milli duyguyu perçinleyen bir bağdı" ifadesini kullanır. İlk Büyük Millet Meclisi'nin beşte birinin müftü, tarikat liderleri, medrese hocalarından müteşekkil din âlimlerinden oluşması hareketin dine karşı bir tavra sahip olmadığının göstergesidir (Rustow, 1995: 60).

Dinin sadece hissiyatta değil idari sahada da önemini koruduğu bu dönem dahilinde yeni Türk devletinin kurulmasından sonra Osmanlı'dan tevarüs edilen hukuk anlayışı içinde laik olarak değerlendirilebilecek unsurlar da bulundurmakla birlikte esasen dini-milli bir mahiyet arz ediyordu (Otacı, 2004: 299). 23 Nisan 1920'de kurulan Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği 1921 tarihli "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu"nun 20. Maddesinde din ve şeriata özel bir yer verilmiş, Büyük Millet Meclisi'nin görevleri arasında "ahkâm-ı şer'iyenin tenfizi" yer almış ve Meclis'in yapacağı kanun, tüzük ve yönetmeliklerde zamanın ihtiyaçlarına en uygun "ahkam-ı fıkhıyye"nin esas tutulması gerektiği açıklanmıştır (Fıglalı, 1997: 603). Yeni kurulan devletin hukuki yapısının belirlenmesi ve gerekli kanunların hazırlanması amacıyla çeşitli komisyonlar kurulmuş, komisyonların çalışma esasını belirlemek amacıyla bir talimatname hazırlanmıştır. Buna göre komisyonlar "Muamelat-ı nasa ve bilhassa memleketin terakkiyat-ı iktisadiyesinin inkişafına hadim ahkâm vaz'ına sarf-ı mesai edecek ve husul-i maksat için gerek ahkâm-ı fıkhiyye ve gerek milel-i sairece kabul edilmiş esasattan istifade edilecektir" (Aydın, 1985: 299). Yeni kurulan devletin esasını belirlerken Batıya intibakla beraber milli hasletlerin de korunması ve dini esasların da dikkate alınması bir sentez denemesi olarak görülebilir. Ancak devletin hukuki-idari yapısını belirleyecek olan bu eğilim, Lozan Barış görüşmeleri ile sekteye uğramış ve bu türde bir çabadan vazgeçilmiştir.

Bu noktada Kara'nın (2008: 22) Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının "vatanını, milletini, hürriyetini kazanmak için dini kimliğinden vazgeçme alışverişi" olarak değerlendirdiği ve din-devlet ilişkilerinde kırılma noktası olarak gördüğü Lozan Barış görüşmeleri üzerinde durmakta fayda vardır. 20 Kasım 1922'de başlayan Lozan görüşmelerinde azınlıkların geçmişte kapitülasyonların sağladığı adli imtiyazları ve gayrimüslimlerin hukuki statüleri önemli bir tartışma konusu olmuştur. Azınlıkların haklarının korunması ve gayrimüslimlerin İslam hukukuna göre yargılanmalarına karşı yerli-yabancı hâkimlerin katılacağı karma mahkemelerin kurulması gibi hususlar ön plana çıkarılmış, Türk heyeti ise adli imtiyazlara ve yabancı mahkemelere karşı çıkmıştır (Bozkurt, 1996: 176). Batılıların Medeni Kanun'da ve Ticaret Kanunu'nda istedikleri değişiklikler Tanzimat sonrası Osmanlı'da çıkan durumu ve dış baskıyı hatırlatmaktadır (Otacı, 2004: 300).

Türk heyeti bu baskılara karşı Türk Medeni Kanunu olan Mecelle'nin yeterliliğini savunmuşsa da (Aydın, 1985: 302), azınlıkların ve Türkiye'de ticaret yapan yabancıların hukuki ve adli durumları bahane edilerek yabancı müdahalesine zemin teşkil edeceği endişesi söz konusu olmuştur. Bu endişenin ifade edilmesi neticesi Adli kapitülasyonun kaldırılması karşılığında yabancı hukuk müşavirlerinin istihdamı ve hukuk reformlarının hazırlanmasında bunlardan yararlanılması fikri gündeme gelmiştir. Buna göre bazı şehirlerdeki mahkemelerde ve Yargıtay'a beş yıl süreyle hukuk danışmanlarının atanmasını ve bu danışmanların da bulunduğu komisyonlar vasıtası ile reform tasarıları hazırlanacaktı. Bu tasarı yabancı uzmanları ıslahat memuru olarak gördüklerini bildiren Türk heyeti tarafından kabul edilmemiş ve 4 Şubat 1923'te görüşmeler askıya alınmıştır (Otacı, 2004: 30).

Batılıların başlangıçta çok hukuklu yapıyı teşvik ederek, azınlıkların ve yabancıların haklarını bahane ederek Türkiye'nin içişlerine karışmak için bir kapı açma çabaları karşısında Milli Mücadele'nin ve Misak-ı Milli'nin en temel hedeflerinden olan istiklal-i tamilkesinin ve milli egemenliğin zedeleneceğini düşünen ve Osmanlı kapitülasyonlarının neden olduğu baskı ortamını tecrübe etmiş olan Cumhuriyet idaresinin kadroları bu noktada hayati bir tercih yapmak durumunda kalmıştır. Ankara hükümeti artık İslam Hukukuna bağlı kalmanın barışın ve kendilerinin yükselen konumlarının önünde bir engel olduğunu düşünmektedir (Otacı, 2004: 302).

Nitekim 17 Ocak 1923'te bu konu hakkında gazetecilere yaptığı konuşmada Mustafa Kemal şöyle demiştir: "Biz bu mecliste içtihat itibariyle namütenahi fedakarlıklar yaptık ve belki yapmak lüzumlu idi. Bundan dolayı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun maddelerine hiç de lüzumu olmayan maddeler girdi. Belki bundan dolayıdır ki adli kapitülasyonları lağvettirmek hususunda müşkülat çekiyoruz. Konuşanlar diyor ki; sizin yapacağınız kanunlar, fıkıh kitabı vesairedir. Bugün Lozan Konferansında ve cihanda, Yeni Türkiye'nin bir kredisi varsa o da şekl-i sabıkı ilgadan, imhadan neş'et etmektedir. Bizim inkılâbımız Meşrutiyet inkılâbı ve ondan evvel yapılan inkılâplar gibi olsaydı, kimse ehemmiyet atfetmezdi" (Aydın, 1985: 304).

Bu konudaki sıkıntı, 23 Nisan 1923'te Lozan'da tekrar bir araya gelindiğinde adli kapitülasyonların ve hukuki imtiyazların kaldırılması karşılığında Türkiye'nin Batılı hukukçular yardımı ile hukuk reformları yapmayı kabul etmesi ile neticelenmiştir (Bozkurt, 1996, 179). Adliyenin yeniden düzenlenmesi için Türkiye'de Adalet Bakanlığına bağlı memur statüsünde bulunan bu uzmanlar ilgili makamlara rapor hazırlamakla birlikte hükümet bu uzmanların önerilerini kabul etmek zorunda olmayacaktı (Turan, 2003: 216). Lozan görüşmeleri diğer mali, iktisadi hükümler ile sağlık, ulaşım, sınırlar, boğazlar gibi konuların ele alınması ile devam etmiş ve 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması imzalanmıştır. Lozan Antlaşması ile birlikte tam bağımsızlığı ve milli egemenliği zedelemeden uluslararası sistem tarafından tanınma ve ona intibak etme amacı dâhilinde İslami kimlikten ve İslam Hukukuna dayalı bir sistemden vazgeçilmiştir. Lozan öncesi kurulan komisyonların "ahkâm-ı fıkhiyye ve milel-i sairece kabul edilmiş esasattan istifade" esasına dayalı olarak hazırlayacağı yeni kanunların yerine Lozan'da kapitülasyonların kaldırılması karşılığında yüklenilen hukuk reformu sorumluluğunun ivedilikle halledilmesi için Avrupa'dan tercüme edilen kanunlar külli resepsiyon ile kabul edilmiştir. Böylelikle hukuk reformu degil hukuk resepsiyonu ile mevzu kökünden halledilmiş oluyordu (Otacı, 2004: 318-319).

Lozan'daki bu gelişmelerin din-devlet ilişkileri açısından bir kırılma olarak görülmesinin nedeni ise böylesine külli bir değişimin, hele ki Osmanlı Batılılaşmasında dahi varlığını korumuş olan Medeni Hukuk'un laik esasa göre şekillenmesi fikrinin Lozan öncesinde düşünülmüyor olmasıdır. Bu kırılma sadece

iki sene içinde atılan adımlarda ve verilen beyanatlarda kendini göstermiştir. Nitekim 1 Mart 1922'de Millet Meclisinin üçüncü toplantı yılını açarken Atatürk "Bizim medeni kanunumuz Mecelle'dir" diyorken iki yıl sonra 1 Mart 1924'te yine Meclis açılış konuşmasında şöyle hitap etmiştir: "Mühim olan nokta adli telakkimizi, adli kanunlarımızı, adli teşkilatımızı, bizi şimdiye kadar şuur-i gayr-ı şuuri tesir altında bulunduran, asrın icabatına gayr-ı mutabık revabıttan bir an evvel kurtarmaktır.

Millet her mütemeddin memlekette olan terakki-i adliyenin memleketin ihtiyacına tevakuf eden esasatını istiyor. Milletin arzu ve ihtiyacına tâbi olarak adliyemizde her guna tesirattan silkinmek ve şeri terakkiyata atılmak da asla tereddüt olunmamak lazımdır. Hukuk-ı medeniyete, hukuk-ı ailede takip edeceğimiz yol ancak medeniyet yolu olacaktır. Hukukta idare-i maslahat ve hurafelere merbutiyet milletleri uyandırmaktan men eden en ağır bir kabustur. Türk Milleti üzerinde kâbus bulundurulamaz" (Otacı, 2004: 310). Lozan Antlaşmasından sonra dinin konumunun etki alanında yaşanan bu değişimi inkılap hareketinin din politikalarının, sadece hukuk düzeninde ve devletin yapılanmasında değil aynı zamanda, sosyo-kültürel hayata yansımaları olarak politik zeminini oluşturmuştur.

3. TEK PARTİ DÖNEMİ DİN POLİTİKALARI VE LAİKLİK

Osmanlı sonrası kurulan yeni devletin milli egemenliğini temin etmek ve Avrupa'ya intibak etmek amaçlarına ulaşmak için izlediği politikaların dolaylı veya doğrudan dinle bağlantılı olduğu görülür (Kara, 2008: 31). Lewis'e (2004: 408) göre inkılapların dinle ilgili kurumlarda, toplumsal yapıda ve dini nitelikte simgelerde değişiklik yapması ise doğrudan bir dinsizlik olarak değerlendirilmemelidir. Ona göre din politikalarının temelinde yatan laikliğin hedefi İslam'ı yıkmak değil, onu devletten, siyasetten ayırmak, toplumsal ve kültürel işlerde dinin ve dini otoritelerin etkinliğini kısıtlamak, böylelikle dini inanç ve ibadet konularına haşretmek dolayısı ile dini sadece vicdani bir mesele haline getirmek idi. Böylece İslam, Batılı ulus devlet oluşumlarındaki dinin rolüne indirgenmiş oluyordu. Nitekim milli mücadele döneminde dinle birlikte anılan millet kavramı da 1935 programında "ulus; dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı yurttaşlardan meydana gelen siyasal ve sosyal bir bütündür" seklinde ifade edildiği üzere dini özelliklerinden arındırılmıştır (Köker,

1993: 151). Ancak bu politikaların "ayrılma"dan ibaret olmadığı ve din politikalarının, devlet üzerindeki etkinliği kırılmış dinin siyasi otorite tarafından "kontrol" altına alındığı da söylenmiştir.

Buna ek olarak; Türkiye'de devlet kurumunun laikleşmesi, Osmanlı'da bağımsız bir din kurumunun olmaması nedeni ile Batıdaki kilise-devlet ayrımındakine benzerlik göstermemektedir. Türkiye'deki laiklik dinin devletten ve kamusal alandan ayrılıp özel hayata ait bir mesele haline gelmesinin ötesine geçmiş ve din kurumsallaşmış iktidar ilişkileri ile denetim altında tutulmuştur (Davison, 2006: 254). Laikliğin, devletin din karşısında tarafsız hatta bigane bir tutum olduğunu, Türkiye'deki durumun ise Fransız Cumhuriyet geleneğinin dine karşı militan anlayışı olan laisizme benzediğini belirten Vergin (1994: 14) "yeni devlet – yeni toplum" anlayışının bir uzantısı olarak önce Türkiye'ye has bir din için ıslahat çalışıldığını söyler. Bunun mümkün olmadığı noktada din iptidai olmakla suçlanmış ve laikçi bir tutumla hedef tahtasına konmuştur. Bütün bu farklı yaklaşımları göz önünde bulundurarak tek parti döneminde izlenen ve Osmanlı modernleşmesindeki din ile reform arasında gözetilen dengeden vazgeçilip daha radikal sayılabilecek inkılâp hareketinin ortaya konan faaliyetlere göre üç farklı noktada incelenmesi mümkündür. Bunlardan ilki devlet, hukuk, eğitim gibi dinin kurumsallaşmış geleneksel etki alanlarına ve Osmanlı'da önemli bir konumu olan ulema sınıfına karşı izlenmiş olan politikalardır. İkinci alan ise Batı uygarlığı ile bütünleşmek ve gelenekten kendini ayırmak hedefiyle dini niteliğe sahip simgelerin Avrupalılaştırılması ve toplumsal hayatın dönüştürülmesi politikalarıdır. Son alan ise doğrudan dinin dönüştürülmesi, ulusallaştırılması, medenileştirilmesi, yeni sisteme uygun hale getirilmesi amacıyla izlenen din reformu politikasıdır.

Kurumsal yapının dönüştürülmesine yönelik politikalar; Milli Mücadele sonrası barış şartlarının görüşülmesi amacıyla Mudanya Mütarekesi'nin ardından 27 Ekim 1922'de hem İstanbul hem de Ankara hükümetleri Lozan'a davet edilmiştir. Sadrazam Ahmed Paşa Ankara'ya birlikte hareket etmeyi teklif etse de müttefiklerin bu ikiliği kullanmaya devam edeceği endişesi ve Türkiye'nin bağımsızlığına ve milli egemenliğe zarar vereceği düşüncesi ile Meclis'te saltanatın hilafetten ayrılması ve kaldırılması yönünde bir önerge verilmiştir. Meclise bir gün önce getirilen önerge 1 Kasım 1922'de görüşülerek karara başlanmıştır (Turan, 2003: 214). Meclisteki

tartışmalarda ise İstanbul Hükümetinin tutumu sert bir şekilde eleştirilmiş, yasama ve yürütme yetkilerinin Meclise ait bulunduğu ve hiç kimseye terk edilemeyeceği belirtilmiştir. Tartışmalar sonucunda; Osmanlı İmparatorluğu'nun artık bittiği, Türkiye'de yeni bir devlet kurulduğu, Millet Meclisi Hükümetinin padişahın yerini aldığı, yeni anayasa ile egemenlik hakkının ulusa verildiği, İstanbul ve çevresinin de yeni devletin yönetimi altında olduğu ilkeleri benimsenmiştir (Çeçen, 1998: 214).

Atatürk bu konuyla ilgili komisyonda yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: "Egemenlik ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye ilim gereğidir diye, görüşme ile tartışma ile verilmez. Egemenlik ve saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları zorla Türk Ulusunun egemenlik ve saltanatına el koymuşlardı. Bu durumu altı yüz yıldan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi de Türk ulusu, bu saldırganlara hadlerini bildirecek ve egemenlik ile saltanatını, ayaklanarak kendi eline almış bulunuyor. Bahis konusu olan "Ulusa saltanatını, egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız?" meselesi değildir. Mesele zaten olup bitmiş bir gerçeğin ifadesinden ibarettir. Bu mutlaka olacaktır burada toplananlar, meclis ve herkes meseleyi tabii görürse fikrimce uygun olur. Aksi takdirde, yine gerçek usulüne uygun biçimde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir" (Mumcu, 1996: 104).

Saltanatın kaldırılması ile ilgili kararın 1. maddesinde anayasayla egemenlik haklarının millete geçtiğini padişahlığın kaldırıldığını, 2. maddesinde ise Halifeliğin Osmanlı hanedanına ait olduğu, Millet Meclisinin bu makama hanedandan en uygun kişiyi seçeceği ifade edilmektedir (Uluğ, 1975: 221). 17 Kasım 1922'de halifelik unvanını henüz üstünde taşıyan Sultan Vahdettin, İngiliz işgal kuvvetleri komutanı General Harrington'a yazıyla başvurarak bir İngiliz savaş gemisine sığındı ve İstanbul'dan ayrıldı (Feyzioglu, 1981: 196). 18 Kasım 1922'de Vahdettin'in hareketinin İslamiyet adına utanç verici olduğunu belirten Şer'iye Vekili Vehbi Efendi, "Vahdettin'in halifelikten hal'i ile yerine yeni bir halife seçilmesi" gerektiğini TBMM'ye açıkladı, bu yolda bir fetva verdi. O günkü toplantıyı yöneten TBMM ikinci başkanı Dr. Adnan Bey Vahdettin'in hal' edilmiş olduğunu ve yeni bir halife seçileceğini bildirdi. Bunun üzerine meclisten, Vahdettin'in halifelikten düşürülmesinin oya sunulmasını isteyen sesler yükseldi. Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey, Şer'iye Vekili Vehbi Efendinin fetvasının milli iradeden yüksek olduğunu

ileri sürerek: “Fetva-yı Şerif bizim reyimizden yüksektir. Mademki Vahdettin hakkında fetva verilmiştir. O kişi hal’ edilmiştir. Kanunun meclisçe onaylanmasına ihtiyaç yoktur. Fetva onaylatılmaz.” dedi. Bu görüşe M. Kemal karşı çıkmış ve: “Yüce meclisin oyuna sunulmalıdır.” demiştir. Yapılan oylama ile halife hal’ edilmiştir (Feyzioglu, 1981: 196). 15 Nisan 1923’te çıkarılan bir kanun ile egemenliğin vazgeçilemez ve devredilemez bir şekilde Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edildiği esasına ve saltanatın kaldırılmasına karşı söz, yazı ve fiili olarak direnen veya kargaşa çıkartan vatan haini olarak kabul edilmiştir. Bu kararla da saltanatın geri getirilmesine karşı bir önlem alınmıştır.

Yeni kurulacak düzenin radikal bir şekilde Batılılaştırılması yönündeki tutum, Lozan Antlaşmasından sonra belirgin hale gelmişse de dinin kurumsal etkinliğinin devlet idaresinde zayıflaması saltanatın kaldırılması ile başlamıştır. Çünkü Osmanlı devlet düzeninde Sultan ve Halife unvanlarını haiz olan padişah hem siyasi hem de dini otoritenin temsilini yüklenmekte iken saltanatın kaldırılması din-dünya şeklinde iki otorite alanının kısa bir süre de olsa ortaya konmasına neden olmuştur. Bu yönü ile kurumsallaşmış dine yönelik ilk adımı saltanatın kaldırılmasında görebiliriz. Saltanatın kaldırılması ile de devlet başkanı resmen ortadan kaldırılmış oluyordu. Böylece yeni bir devlet başkanı gerekliliği ortaya çıkmıştır. 27-28 Ekim 1923 tarihinde mecliste bir hükümet oluşturulamadı. Mustafa Kemal 21 Anayasasında geçen Meclis Hükümeti sisteminden dolayı hükümetin kurulamadığını, artık meclis hükümeti sistemi yerine kabine sistemine geçilmesinin zorunlu olduğunu ve idare sisteminin de cumhuriyet olmasının gerektiğini ortaya koymuştur. 29 Ekim 1923 tarihinde de 21 anayasasında konuyla ilgili bazı değişiklikler yapılarak cumhuriyet ilan edildi. Cumhuriyet ilan edildikten sonra Atatürk oy birliği ile Cumhurbaşkanı seçildi. Cumhuriyetin ilanı aynı gece yurdun her yerine bildirildi. Ertesi gün Atatürk, İsmet İnönü’yü başkanlıkla görevlendirilmiştir (Mumcu, 1996: 109).

Saltanatın kaldırılması ile birlikte görevleri ve otorite alanı tam belirgin olmayan Hilafet makamı ile yeni düzende devletin başı konumunda olan Cumhurbaşkanlığı makamı arasında otorite ve temsil açısından sıkıntılar doğmuştur. Halifelik makamı ve Osmanlı Hanedanı hem yöneticiler hem de halk arasında hala saygı ile karşılanıyor ve Müslümanların lideri konumu itibariyle çeşitli sıkıntılarla ilgili görüşmeleri kabul ediyordu. Halifenin statüsü ile ilgili yurt dışından hükümet

üyelerine yazılan mektupların basında yer almaya başlaması hükümette bir huzursuzluk doğurmuştur. Hükümet açısından bardağı taşıran damla ise, Agah Han ve Hintli Emir Ali'nin İsmet Paşa'ya gönderdikleri mektubun başında yer alması olmuştur. 5–6 Aralık 1923 günü mektubu Tanin, İkdam ve Tevhid-i Efkar'ın yayınlaması üzerine, 8 Aralık'ta İstanbul bölgesinde görev yapmak üzere bir istiklal mahkemesi kurulmuş ve 20 Ocak 1924'te beraat etmişlerdir (Kabacalı, 1987: 111-112).

Saltanatın kaldırılması ile boşlukta kalan ancak geçen sürede yönetimde iki başlılık görüntüsü vererek halk egemenliğine dayalı sistemin sağlıklı işlemesini güçleştireceği şeklinde bir endişe uyandıran halifelik makamının kaldırılması gündeme gelmiştir. 3 Mart 1924 tarih ve 431 sayılı, "Hilafetin ilgasına ve Hanedan-ı Osmaniye'nin Türkiye Cumhuriyeti memaliki hariciyesinde çıkarılmasına dair kanun"da; "Halife hal'edilmiştir. Hilafet, hükümet ve cumhuriyet mana ve mefhumlarında mündemiç olduğundan hilafet makamı mülgadır" hükmü ile Halifelik kaldırılmıştır (Turan, 2006: 321). Halifeliğin kaldırılmasını müteakip 7 Mart 1924'ten itibaren camilerde okunan hutbeler "Halife-i Müslimin" adına değil, "Cumhuriyet Hükümeti ve İslam milleti adına okunmaya başlanmıştır (Ceylan, 1990a, 218). 3 Mart'ta sadece halifelik kaldırılmamış, bu kanunla birlikte eğitimin birleştirilmesi ve din kurumunun hükümetin bir parçası olmaktan çıkarılması adımları ile dinin yeni devletin esasındaki ve idaresindeki rolü ve temsili ortadan kaldırılmıştır. 3 Mart 1924'te çıkarılan 429 sayılı kanunla, Şer'iye Evkaf Vekâleti kaldırılmış; din işleri itikat, ibadet hükümleri ve bu işler için başbakanlığa bağlı bir Diyanet İsleri Reisliği kurulmuştur. Böylece devletin ana yapısında din ve siyaset ile uğraşan iki bakanlık "Şer'iye Vekâleti" ve "Evkaf Vekâleti" ortadan kaldırılmış yalnız yönetim görevleri ile uğraşmak üzere kurulan iki genel müdürlük, Başbakanlığa bağlanmış, böylece devletin laikleştirilmesi yolunda önemli bir adım atılmıştır (Mumcu, 1996: 129).

430 sayılı yasa ile mektep-medrese ikiliği kaldırılarak "Tevhid-i Tedrisat" esası getirilmiş; 429 sayılı yasa ile lağvedilen Şer'iye ve Evkaf Nezareti'nin denetimindeki okullar, Maarif Vekâleti'ne devredilmiştir. Cumhuriyet yöneticileri Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu sadece mektep-medrese ikiliğini ortadan kaldırmak için kullanmamışlar, bundan aynı zamanda yabancı okulları ve cemaat okullarını denetim

altına alma yönünden de yararlanmışlardır (Tekeli, 1985: 660). Devletin laik bir yapı teşkil etmesini sağlayan bu adımlar diğer yandan Osmanlı idaresinin önemli bir parçası olan ulemanın devlet yönetimindeki etkisini ortadan kaldırmış ve dinin kurumsallaşmış halinin ifadesi olan kurumlar ilga edilmiştir. Zira Halifelik makamı dini temsilin en üst düzeyinde yer alırken, medreseler ulemanın ve din hizmeti verenlerin yetişmesini temin ediyordu. Şeyhülislamlık makamının yetkiler bakımından daha güçsüz hali olsa da bakanlık düzeyinde devlet yönetiminin bir parçası olan Şer'iye ve Evkaf Nezareti dinin devlet çatısı altında kurumsal yapısını muhafaza etmesini sağlamaktaydı. Lewis (2004: 264) 3 Mart ile birlikte reformlara karsı engel olacakları için ulemanın tasfiye edildiğini belirtir. 8 Nisan 1924 tarihinde "devletin daha asri esaslara uygun olarak yeniden tanzimi lazım geldiği bir sırada bu nam ve unvanları haiz mahkemelerin idamesinin yargı birliği esasına külliyen mugayir olduğu" gerekçesi ile Şer'i mahkemeler de kaldırılmıştır (Bozkurt, 1996: 184).

Özetle Cumhuriyet dönemi inkılaplarının siyasal değişim amacı ile dinin kurumsallaşmış ve devlet idaresinde etkili olmasını sağlayan yapılarına yönelik politikaları saltanat ve hilafetin kaldırılması, bakanlık düzeyinde dini temsil ve söz hakkının ortadan kaldırılması, medreselerin kapatılması ve şer'i mahkemelerin kaldırılması ile izlenebilmektedir. Böylelikle dinin kurumsal etkinliği ortadan kaldırılarak hem laik bir sistem oluşturulmasına zemin hazırlanmış hem de eski düzenin tekrar canlanması ya da inkılâplara engel teşkil etmesi engellenmiştir.

Toplumsal hayatın batılılaştırılmasına yönelik politikalara bakıldığında; inkılâp hareketinin bir diğer ayağı, siyasal sistem ve hukuk alanında yapılan değişikliklerle birlikte toplum hayatında ve simgelerde Batılı usullere uygunluğun ya da eski düzenden ayrılmanın sağlanması amacıyla yeniliğe gidilmesidir. Bu noktada atılan adamların hepsi doğrudan dine yönelik olmasa da dinile kaynaşmış geleneğin Osmanlı'yı kendine has kılan ve özellikle Batı'dan farklıkılan yansımaları, şekilleşmiş ve simgeleşmiş görünümlerine yöneliktir. Bu yönde gerçekleştirilen inkılâplar ve çıkarılan kanunlar ise şöyledir:"Şapka İktisası Hakkında Kanun"(1925), "Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Şekline ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unsurların Men ve İlgasına Dair Kanun" (1925),"Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkında Kanun"(1928), "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun"(1928),

“Efendi, Bey, Paşa Gibi Lakap ve Unvanların Kaldırıldığına Dair Kanun”(1934), “Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun”(1934), “Soyadına Dair Kanun”(1934), “Ağırlık Ve Uzunluk Ölçülerine Dair Kanun”(1931), “Kadınların Belediye Meclislerine Üye Olabilmelerine Dair Kanun”(1930), “Kadınların Milletvekili Olabilmelerine Dair Kanun” (1934)(Dursun, 1995: 43). Bunların dışında hafta tatilinin Cumadan Pazara alınması,alafranga saatin kabulü (1925), takvim değişikliği (1926), Ayasofya’nın müzeye çevrilmesi ve başkentin Ankara olması da zikredilebilir.

2 Eylül 1925’te toplanan Bakanlar Kurulunda “Tekke ve Zaviyelerinin Kapatılması, Türbedarlıklarla Bir Takım Unvanların Kaldırılması, Dinsel Giysilerin Yasaklanması ve Devlet Memurlarının Şapka Giymesine Dair” üç kararname çıkarıldı. Bu inkılâp politikalarından en çok tartışmaya neden olan ve en sert biçimde uygulanmaya konan “Şapka İktisası Hakkında Kanun”dur. 1925 senesinde yürürlüğe giren bu kanunla Osmanlı’nın son döneminde giyilmeye başlanılan fesin yerine Batılı bir giysi olarak şapkanın giyilmesi zorunlu hale getirilmiştir (Lewis, 2004, 269). Müslüman halk tarafından “gavurluğun simgesi” olarak görülen şapkaya karşı yoğun olarak Erzurum ve Rize’de cereyan etmek üzere pek çok şehirde protesto ve gösteriler yapılmıştır. Bunun üzerine görevlendirilen İstiklal Mahkemesi aracıyla toplumun bazı kesimlerinde oluşan infial bastırılmıştır.

Kılık kıyafetle ilgili bir diğer değişiklik ise resmen kabul edilmiş dini makamlarda bulunmayanların dini kıyafet veya alamet taşımasına yönelik yasaklamadır. Daha sonra mabet ve makamlar dışında bu kıyafetlerin kullanılmasına da kısıtlama gelmiştir (Daver, 1955: 174). Bireylerin görünüşlerinde batılılaşmaya yönelik atılan bu adımlarla birlikte ilginç bir nokta olarak Takriri Sükûn kanununun desteği ile yapılan reform sürecinde bile çarşaf ve peçeye karşı bir değişikliğe gidilmemiştir. 1935’te çarşafın yasaklanması için verilen bir teklif ise reddedilmiştir (Lewis, 2004: 270).

Cumhuriyet döneminde yapılan inkılaplardan önde gelen ve tarihi, siyasi, kültürel etkileri bakımından kırılmanın yaşandığı harf ve dil devrimleri de gelenek ve dinin etkinliğini azaltmak ve Batıya intibakın tamamlanması bakımından dikkat çekicidir. Uluslararası rakamların kabul edildiği 1928 Mayıs’ını takip eden aylarda

bir alfabe komisyonun kurulmasına karar verilmişti (Heid, 2001: 22). Yapılan çalışmalar neticesinde Kasım 1928'de Latin harfleri kabul edilmiştir (Öztürk, 1998: 16). Temelde Tanzimat'tan itibaren süregelen alfabe değişikliği ve dilin sadeleştirilmesi çabalarının bir uzantısı olarak gözükse de Arap harfleri ile kitap ve gazete basılması ile resmi kurumlarda eski yazının kullanılmasının yasaklanması, Batı modeli bir devlet standardının aranmasının bir göstergesi olmuştur. Nitekim kanunla kişilerin Arapça okuma-yazma faaliyetleri yasaklanmamış, yasa resmi kurumlarla yayın hayatını kapsamıştır. 1939'da bu durum Arap harfleri ile basılmış kitapların kütüphanelerde araştırılması ve devlet dairelerinde bulundurulmasının kanunca yasaklanma dışı ifade edilmiştir (Ertem, 1991: 289).

Yine bu olaydan önce; 1929 senesinde yüksek eğitimde Arapça ve Farsça derslerinin kaldırılması dil sahasında da ulusallaştırmanın ilk göstergesi olmuştur (Jaschke, 1972: 31). 1931 senesinde Osmanlı tarihinden ayrı olmak üzere Türklerin ulusal tarihinin inşası hedefiyle kurulan Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti'ni takiben 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştur (Heid, 2001: 25). Bu kurumlar milli kimliğin gelişimine yardımcı olacağı umulan "Türk tarih tezi" ve "Güneş-dil teorisi" adlı iki ideolojinin çıkmasına önayak olmuştur (Mardin, 1991: 66). Bu iki kurum vasıtası ile İslam geleneği ve onun dildeki yansımaları ortadan kaldırılmak istenmiş, böylelikle milliyetçilikle dinin yeri doldurulmak istenmişse de bundan vazgeçilmiştir (Ceylan, 1990b: 209–210).

1934 yılında kabul edilen 2525 sayılı "Soyadı Kanunu" ile her Türkün öz adından başka soyadı taşıması da zorunlu tutuldu. Soyadları Türkçe olarak, "rütbe, memuriyet, yabancı ırk ve ulus adlarıyla ahlaka aykırı ve gülünç" olan kelimeler soyadı olarak kullanılmayacaktı. 2558 sayılı kanunla, Gazi Mustafa Kemal Paşa "Atatürk" soyadını aldı (Jaschke, 1972: 32). Lakap ve unvanlar 1934 tarihinden itibaren kaldırılmıştır. Bu değişiklik ile Ağa, Hacı, Hafiz, Hoca, Molla, Efendi, Bey, Beyefendi, Paşa, Hanım, Hanımefendi ve Hazretleri gibi lakap ve unvanlar kaldırılmış; erkek ve kadın vatandaşların kanun karşısında ve resmi belgelerde yalnız adlarıyla anılacağı belirtilmiştir (Tarhan, 2001: 267). Resmi düzende olduğu kadar toplumsal ve iktisadi hayatta önemli bir yer işgal eden ölçü ve ağırlık, takvim ve saat gibi konularda da reforma gidilmek suretiyle Osmanlı toplumsal düzeninden ayrışıp Avrupai bir yapıya geçilmeye çalışılmıştır

Toplumsal hayatın birer parçası olan ve dini düzenin şekilleşmiş hali olan bu simgelerde Batılı standartlara dönülmesi doğrudan yaşam tarzını etkileyen bir unsur olmamakla birlikte özellikle Medeni Kanunun kabulü ile özel hayata ilişkin laikleşme adımı da gerçekleşmiştir. Osmanlı modernleşmesi sürecinde devlet ve hukuk alanında, eğitim ve adliyede reformlara gidildiği halde aile ve kişi hukuku konularında Şer'i hukukun sınırlarına dikkat edilmişti. Benzer bir şekilde kuruluş yıllarında Mecelle'nin yeterli olduğuna yönelik görüşlerin mevcut olduğu Cumhuriyet döneminde de İslam hukukunun bu son eylem sahasına dokunulmamıştı. Ancak Lozan sonrası yapılan hukuk resepsiyonlarına Medeni hukuk da dâhil edilmiş ve nihayetinde 17 Şubat 1926 senesi ile birlikte İsviçre Medeni Kanunundan iktibas edilen Medeni Kanun kabul edilmiştir. İslam'ın aile ve şahıs bazında bir anlamda dokunulmaz sayılan bu alanda yapılan reform diğerlerinden farklı bir yere konmuştur (Lewis, 2004: 272). Böylelikle din ile devletin ayrılmasının ötesinde bireylerin günlük/özel hayatları ile ilgili konularda da laik esaslar uygulamaya konmuş oldu.

Din politikalarının simgesel önem taşıyan iki unsura yönelmesi de dikkat çekicidir. Bunlardan birincisi 9 Ekim 1923'te "Türkiye devletinin makarrı idaresi Ankara'dır" şeklinde bir anayasa değişikliği yapılmasıdır. Lewis (2004: 260) böylece İslami simge konumuna da gelmiş olan imparatorluk başkenti ve sarayın merkezi İstanbul'un yerine yeni devletin yönetiminde, kendisini Milli Mücadeleye dayandıran ve geçmişle arasına mesafe koyan sembolik bir adım atıldığını belirtir.

Dinin modernleştirilmesine yönelik politikalar; Cumhuriyet kadrolarının ulus inşa süreci ve Batıya intibak hedeflerinin bir diğer uygulama sahası ise dinin bizzat kendisi olmuştur. Dinin bir açıdan millileştirilmesi diğer açıdan çağın şartlarına göre dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Din politikalarının laiklik ilkesine binaen sadece din ile devleti ayırması, ulema sınıfının yönetimden uzaklaştırılması ve hukukun dinden bağımsız bir şekilde oluşturulması şeklindeki uygulanması ile yetinilmemiştir. Bizzat dinin modernleştirilmesi çabası da söz konusudur (Subaşı, 2005: 34).

Din ile devletin ayrılması ve dinin vicdani bir mesele olarak tasavvur edilmesi bile hayata bütüncül bir bakış açısı sunan ve din-devlet ayrımının olmadığı İslam dini için seküler tasavvurda bir rol biçmek demektir (Mert, 1994, 110). Diyanet İsleri Başkanlığı'nın kurulması ile neticelenen "dini hiyerarşinin yeniden

düzenlenmesi" süreci aynı zamanda dinin devlet gözünde belirlenmiş etkinlik alanlarına sıkıştırılması demektir (Feroze, 2000: 27). Temelleri Meşrutiyet dönemi tartışmalarına varan Türkçe Kuran, Türkçe hutbe,Türkçe ibadet konuları Cumhuriyet öncesi "dini ıslahat" çerçevesinde ele alınırken, Cumhuriyetle birlikte "dinin millileşmesi ve modernleşmesi" anlamını kazanmıştır (Cündioglu, 1999: 46).

Devletin ve toplumsal kurumların dönüştürülmesi, geleneksel sembol ve alışkanlıkların Batılılaştırılması faaliyetlerinin büyük oranda tamamlandığı 1930'larda İslam'ın "ulusallaştırılması ve modernleştirilmesi" yönünde girişimler olmuştur (Zürcher, 1998: 280). Eğitim alanında yapılan reformdan sonra medresenin gördüğü fonksiyonu kısmen de olsa görmek üzere kurulmuş olan ve teolojik temelli laik ve Batılı bir cumhuriyetle uyumlu hareket eden ilahiyat Fakültesine bağlı bir heyet 1928'de İslam dininde reform ve modernleşme sorununu incelemek üzere Fuat Köprülü başkanlığında kuruldu (Lewis, 2004: 409).

Heyetin "din hayatı aynen ahlaki ve iktisadi hayat gibi ilmi usullerle ve aklın yardımıyla ıslah edilmesi"ni belirten raporunda, dinin içtimai bir müessese olarak hayatın zorunluluklarına uyup tekamül etmesi gerektiği söylenmiştir (Vergin, 1994, 12). Komisyon dört başlık altında reform tavsiyelerinde bulunmuştur. Birincisi "ibadet şekli"nden, yani oturulacak sıraları gardrobları ile temiz ve düzenli camiler ihtiyacından bahseder. Halk buralara temiz ayakkabılarla girmek zorunda olmalıdır. İkinci başlık "ibadet dili" hakkında, Türkçeleştirmenin, bütün dua ve hutbelerin Arapça değil Türkçe okunması gerektiğini belirtir. "İbadetin niteliği" hakkındaki üçüncü başlık ibadeti güzel, ilham verici ve ruhani yapmanın çarelerini arar. Bunun için camilerin yetiştirilmiş müzikçilere ve modern ve kutsal müzik aletlerine ihtiyacı vardır. Dördüncü bahis ise "ibadetin düşünce yanı" üzerinedir. Basılı hutbe dizileri yerine ancak gerekli felsefi eğitimi görmüş vaizlerin vermek yetkisinde olacağı gerçek bir dini rehberlik geçmelidir (Lewis, 2004: 410).

Bu tavsiyelerden bir kısmının hayata geçirilmesi için teşebbüslerde bulunuldu. Türkçe bir Kuran ve Hadis kitabı hazırlanması için 1932'de Meclis bir ödenek ayırdı ve bu çalışmalar "Hak Dini Kuran Dili" ve "Tecrid-i Sarih Tercüme ve Şerhi" isimleri ile hazırlanmış ve basılıp parasız dağıtılmştır (Kara, 1985: 159). Türkçe Kuran'dan sonra ibadetin Türkçeleştirilmesi çabaları dâhilinde 22 Ocak

1932'den itibaren camilerde Kuran'ın Türkçe tercümesi okunmaya başlamış, tekbir, ezan, kamet, sala ve hutbelerin Türkçeleştirilmesine çaba sarf edilmiştir (Cündioglu, 1998: 20). Türkçe ezan ilk kez 30 Ocak 1932 tarihinde okunmuştur. Yine aynı günlerde Ayasofya Camii'nden de "Tanrı uludur" diye başlayan Türkçe ezan okunmuştur. Günün yazılı basını tarafından desteklenen Türkçe ibadet her ne kadar devlet eliyle diğer illere de yayılmaya çalışılsa da, kimileri bizzat Atatürk tarafından bastırılan tepkiler ise azımsanmayacak boyutlardadır.

Bütün müezzinlere yeni ezan öğretilmiştir ve 1933 başlarında çıkarılmış olan bir emir doğrudan yasaklamamakla birlikte Arapça ezanın yerine Türkçesini koymuştur. Arapça ezan yasağına uymayacakların cezalandırılacağına dair yasa 1941 senesinde çıkmış, Türkçe ezan kamet ve hutbeler 16 Haziran 1950 tarihine kadar uygulanmıştır (Çağlayan, 2008: 143). Vergin (1994: 13) "yeni topluma yeni din" ve "yeni vicdan intibahı" fikirlerini dini ıslah etmek, değiştirmek ve bir uyarlama yapmak niyetleri ile laisizme varan bir tavrın işareti olarak görür. İslam'ın yeni oluşturulan kimliğe, toplumsal yapıya, hayat görüşüne göre şekillendirilmesi, reformların tamamında olduğu gibi Batı modeline uygun hale getirilmesi çabaları yanında milli kimlik oluşumu ya da ulus inşasına katkısının beklendiği görülebilir. Yani dinin millileştirilmesi, yokluğundan daha yararlı gözükmektedir.

Reşit Galip'in 1932 senesinde hazırladığı İslam'ın Türkleştirilmesi projesinin temelini oluşturan çalışması "Müslümanlık: Türk'ün Milli Dini" Atatürk'ün fikri ve siyasi desteğini almıştır. Aslında milli bir din tahayyülü Ziya Gökalp'in Dini Türkçülük (1923), İsmail Hakkı Baltacıoglu'nun İslam'ın Türkleştirilmesi(1928) çalışmalarında da ifade edilmişse de bu fikrin Atatürk tarafından fiiliyata geçirilmesi 1932 Ramazanıyladır (Cündioglu, 1998: 74).

Milli mücadelede milliyetçilik ile din birbirinden ayrılmaz iki parça olarak kurtuluş ruhunu teşkil etmişti. Lozan sonrası devlet dini kimlikten sıyrılıp laik bir hale bürünmüştür. Bundan sonra toplumun değişik alanlarında izlenen politikalar toplumun da devletin bu laik yapısına uyum sağlamasını hedeflemiştir. Cumhuriyet'in temel motivasyonlarından biri olan ulus inşası problemi yeni dil yeni tarih denemeleri ile beslenmeye çalışılmışsa da bu hususlarda başarının gelemeyeceği fark edilmiş, bir milletin harcını oluşturan din müessesesi göz ardı

edilemez olarak görülmüştür. Ulus inşasında dinin de bir vasıta olarak kullanılmasının yolu ise temel strateji olarak ortaya koyduğumuz medeniyetçilik ve milliyetçilik ilkeleri ile uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır. Dolayısı ile Batıya intibak ve milli egemenlik davaları uğruna vazgeçilmiş olunan dini kimlik ve iddialar, söz konusu iç politikada milli birlik ve ulus inşası stratejisinin bir parçası olarak görülmüştür. Bu noktada milli bir dinin oluşturulması her iki hedefin de sağlanması için gerekli görülmüştür. İslam'ın Osmanlı geçmişine ve İslam coğrafyası bağlarına dönmeden ön plana çıkması her iki bağdan koparılması ile mümkün olacaktır.

Bu nedenle İslam'ın Türkleştirilmesi ve dini pratiklerin Türkçe ile yapılması projeleri doğrudan bir dine düşmanlık ajandası olarak görülmemelidir. Atatürk'ün 1932'de bir dinde ibadetlerin anadilde olması konusunda tartıştığı meclislerden birinde bir zatın Türklerin milli dini olarak Samanlığı göstermesi üzerine "Ahmak! Müslümanlık da Türk'ün milli dinidir. Müslümanlığı Türkler yaymışlar ve Türkler kendilerine göre en geniş manasıyla anlamışlar ve benimsemişlerdir. Ancak softaların müstereddi kafası Müslümanlığı bir türlü Türk'ün milli dini olarak görmemiştir. Müslümanlığa Türk milleti önünde lazım olan manayı vermek lazımdır" şeklinde terslemesi, zihnindeki din tasavvurunu göstermesi açısında önemlidir. Nitekim Müslümanlarının dualarının Türkçeleştirilmesi çabaları birkaç akşam sonra Dolmabahçe Sarayında yapılan toplantıyla başlamıştır. (Cündioglu, 1998: 191).

Rejim değişikliğinden önce TBMM'nin açılmasıyla halk söz sahibi olmaya adım atmıştır. Bunun takibinde reformlar başlamış ve art arda devam etmiştir. Amaç toplumu reformize etmek ve diğer ülkeler ile uyumu kolaylaştırmaktır. Bütün reformlar amacına ulaşamamıştır. Özellikle toplumun kabul edebilmesi için din araç olarak görülmektedir. Din üzerinden politikalar düzenlenerek kabul hızlandırılmak istenmiştir. Bunun takibinde tek parti dönemi kapanmış, çok partili dönem başlamıştır. Değişen siyaset yeni din politikalarını da beraberinde getirmiştir. Tabi yapılan değişiklikler de laiklik de göz ardı edilmemeye çalışılmıştır. Hatta birçok değişikliğin, ülkenin laik olmasında engel olarak görülmektedir.

4. ÇOK PARTİLİ DÖNEM DİN POLİTİKALARI VE LAİKLİK

II. Dünya Savası sonunda Amerika Birleşik Devletleri'nin öncülüğünde demokrasi ve özgürlük fikirlerinin galip geldiği şeklindeki genel eğilim Türkiye'de de karşılığını bulmuştur. Nisan 1945'te Türkiye San Fransisko Konferansına kurucu üye olarak katılarak ve Birleşmiş Milletler Antlaşmasını imzalayarak demokratik idealler için kesin söz vermiş oldu. Ancak Türkiye'nin savaşa girip taraf olmaktan ısrarla uzak durduktan sonra böyle bir yönelime girmesinin tek nedeni demokratik ilkelere verilen önemle açıklanamaz (Zürcher, 1998: 302). Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliğinin Türkiye üzerindeki niyetleri ve talepleri karşısında Amerikan siyasal ve askeri desteğinden ve Marshall Planı'ndan tam olarak yararlanmak istenmiştir. Ancak bunu sağlamak Amerika'nın çok önem verdiği demokrasi ve serbest girişim ilkelerine daha esaslı bir şekilde yönelmekle mümkündü (Zürcher, 1998: 304). Bu durum Osmanlı'da toprak kaybına ve iç isyanlara karşı dış desteği temin etmek için Avrupa'ya yönelen ve tavizler veren Tanzimat idaresinin, sonrasında Milli Mücadele neticesi tanınma ve intibak için Avrupa hukuk, kültür ve medeniyetini iktibas eden ve radikal bir şekilde laikliğe yönelen Cumhuriyet idaresinin yaptığı/yapmak zorunda olduğu tercihe ve yönelime benzemektedir.

II. Dünya Savaşı'nın sonunda, Türkiye'de iç politika gelişmeleri hızlanmış, yönetime karşı gerek basında gerekse CHP ve TBMM'de görülen muhalefet artmaya başlamıştı. Tek parti yönetimi, kendine karşı başlayan bu muhalefet hareketlerini görmemezlikten gelmemiştir. O günlerle ilgili olarak Nihat Erim: "Memleketteki muhalefet ihtiyacı, her türlü tahminin üzerine çıkmıştı. İktidar partisine ve hükümete karşı en kötümser yorumların bile akla getirmedikleri sert ve taşkın hücumlar, birden bire son haddini bulmuştu" değerlendirmesini yapmıştır (Akandere, 1998: 354).

1945 yılı sonu ve 1946 yılı başlarında çok partili demokrasiye doğru süreç hızlanmıştır. 1945 ile 1950 yılları arasında Türkiye'de 24 "Parti" ve "Kuruluş" ortaya çıkmıştır (Tunaya, 1958, 580). Bunların çoğu kısa bir dönem ayakta kalabildi. Bir kısmı devlet yetkilileri tarafından kapatılmış, bir kısmı da halk desteği

alamayınca kendini feshetmiştir. 7 Ocak 1946'da Celal Bayar yönetiminde Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından "Demokrat Parti" kuruldu (Tunaya, 1958: 662). 28 Şubat 1946 yılında kurulan "Sosyal Adalet Partisi", amacının Dünya Müslümanları Birliği'nin desteklenmesi olduğunu vurgularken, 24 Nisan 1946'da kurulan "Çiftçi ve Köylü Partisi", Türk'ün tarihi, adalet ve değeri ile ilgili bütün özellikleri tatbik etmek için İslami esaslara dayanılacağını belirtmiştir (Tunaya, 1958: 693). Kurulan tüm yeni partilerin hepsinin ortak hareket noktası, farklı algılamalarla da olsa devre dışı bırakılmaya çalışılmış ve baskı altında tutulmuş olan İslami vurguyu artırmaları olmuştur. Farklı fikir yapılarına sahip görünen bu isimlerin değişik koşullar altında ancak neredeyse aynı noktadan hareketle İslami eğilimler içerisine girmesi üzerinde önemle durulması gereken bir durumdur. Köylü göçmenlerin o dönemde dile getirdikleri en önemli iki sıkıntıdan biri tarımın ihmal edilmesi iken diğer husus laikliğin zorla dayatılmasıdır (Rustow, 1995: 77).

İktidar-muhalefet söylemlerinin yoğunlaştığı dönemleri takip eden yıllarda Türk siyasi hayatının böylesine din eksenli şekillenişi, laikliğin yahut din dışı politikaların idealizmden ziyade pragmatizme dayandığını gösterir. Özellikle 1947 yılında yoğunlaşan din ve din öğretimi çalışmaları bunu kanıtlaması bakımından önemlidir. 1945 yılında dinde reform yapmak üzere hazırlanan bir önerge parti içinde tepki ile karşılanmış ve dinin, inanç ve pratikleriyle ilgili konuların devletçe düzenlenmesinin dine müdahale olduğu ifade edilmiştir (Ceylan, 1990b: 316). 1947 yılında toplanan CHP Yedinci Kurultayı; program üzerinde yapılan görüşmeler dahilinde laiklik ilkesi üzerine tartışmalara sahne olmuştur. Söz alan parti mensupları dini sahaya önem verilmesi gerektiğini belirtmişler, CHP'nin tek partili dönemde laiklik politikasında değişimi talep etmişlerdir (Tunaya, 1962: 195). Bu talep doğrultusunda şu fikirler ifade edilmiştir: Dine gereken önemin verilmesi gerekir, diğer dinlerin mensuplarının mali ve ilmi olarak sahip oldukları imkanlar İslam dini mensuplarında bulunmamaktadır. Cumhuriyet döneminde laiklik yanlış yorumlanmaktadır. Laiklik dinsizlik değildir. Dini ihtiyacın karşılanmasını irtica olarak görmek yanlıştır.

İnkılabın başlarında izlenen politikalar eski düzene dönülme korkusu taşımaktadır. Artık inkılap yerleştiğine göre dini tedrisat ve özgürlüklerin sağlanması rejim için tehdit değildir. Yeni neslin dinden haberdar kılınması ve toplumda ihtiyaç

duyulan din adamlarının yetiştirilmesi için din eğitimine önem verilmelidir. Diyanet kurumunun işlevsizliği kendi yetersizliğinden değil mali ve hukuki imkanlardan mahrum bırakılmış olmasındandır. Diyanet'in ihtiyacı olan dini görevlileri yetiştirme imkanı yok, sadece mevcut kadroları tayinle yetkili kılınmış. Laiklik dinin inkişafına engel olmamalıdır. Vakıflar Diyanet'e devredilmeli ve Diyanet'e bir muhtariyet verilmelidir. Yıllarca dini ihmal etmiş olan CHP yönetimi dinsizlik suçlamalarına karşı 1946'da ilkokullarda din dersleri konulmasını kabul etmiştir. 1948 senesinde hacca gideceklere döviz verilmesi ve vize imkanının sağlanması ile dini bir faaliyetin önü açılmıştır (Tunaya, 1962: 219). 1 Şubat 1949'da 70/5426 Sayılı Genelge ile Milli Eğitim Bakanlığı ile okullarda din dersleri okutulmasını bildirmiştir (Mumcu, 1996: 171). Yine aynı tarihlerde "İmam Hatip Kursları" açıldı. Ortaokul seviyesinde hizmet veren bu kurslar öncelikle 8 ilde açılmış daha sonra "İmam Hatip Okulu" olarak anılmıştır. Aynı dönemde Kuran kurslarının etkinliğini artırmasına imkan tanınmıştır (Tunaya, 1962: 219). 1950 seçimlerinden önce Başbakanlığa getirilen Şemsettin Günaltay hükümet programı dahilinde İlahiyat Fakültesi açılmasını ilan etti. Ankara Üniversitesi Senatosu 7 Ocak'ta Fakültenin açılış kararını vermiştir. Mart ayında ise 19 türbenin ziyarete açılması söz konusu olmuştur (Tunaya, 1962: 220).

Böylece tek parti yönetiminin inkılap döneminde izlediği din politikasında kırılmanın yaşandığı açıktır. Dinin daha özgür olarak yaşanması, dini eğitime önem verilmesi, din hizmetlerinde görev alacak eleman ihtiyacının karşılanması gibi konularda yeni bir canlanma başlamıştır. Tek parti iktidarı bu süreçte inkılaplardan ödün vermemek kaydıyla laisizm olarak görülen tavrından geri adım atmıştır. Yılların birikimi nedeni ile iktidara karşı oluşan infial temel politikaları arasında bir fark olmamasına rağmen CHP'nin yerini DP'ye bırakması ile neticelenmiştir (Lewis, 2004: 413–417).

5. 1951-1955 DÖNEMİ LAİKLİK KARŞITI AKIMLAR

1945 sonrası dönemde ülkede hızla yayılan komünizmin karşısında oluşan gruplar ve din politikaları dindar kesimce de benimsenmiştir. Komünizm karşısı savaşta İslami kesim ve milliyetçi kesim işbirliği yapmışlardır. Yapılan işbirliği İslami kesimin daha fazla yapılanmalar üzerinden sesini duyurmaya ortam verirken,

diğer yandan da milliyetçi kesimin tekrar İslami esaslara yaklaşmasına neden olmuştur. Milliyetçilik İslami söylemler kullanmayı sürdürmüştür.

20. yüzyılın ilk yarısında Türkiye için farklı şartlar mevcut olmuştur. Milli mücadelede yer almış, dinini ve devletini kurtarmak için çaba sarf etmiş Müslüman önderler için zor günler başlamıştır. Bir yandan devrim adı altında dini alana yönelik düzenlemeler hızla sürerken diğer yandan da Müslümanların muhalefetinden çekinen rejim onlara yönelik olarak sindirme operasyonları sürdürmektedir. Darağaçlarında sallanan alimler, hapishaneler ve sürgünlerle toplumdan koparılan alimler bu dönemde var olmuşlardır. Yine 20. Yüzyılın il yarısında ilmihal bilgilerine bile ulaşmak zorlaşmış, medreselerin kapatılması, eğitimde yapılan düzenlemeler ile alimlerle gençler arasındaki iletişim kesilmiştir. Böylece alimler gençlerin yetişmesine katkı sağlayamazken, diğer yandan da gençliğin dini anlayış ve bilgiden uzak yetiştirilmesi sağlanmıştır (Şentürk, 2011: 650).

Cumhuriyetin ilk yıllarında tüm baskılara, yasaklara rağmen illegal yollardan alimler din üzerine eğitime devam etmişlerdir. Fakat verilen eğitimin adı aşikar değildir. Kimi tarikatlarda imanı kurtarma, kimisinde ise halkın Kur'an'dan uzaklaşmasını önleme adı altındadır. Bundan dolayı İslam'ın çok yönden anlatıldığı ve disiplinli eğitimin söz konusu olmadığı görülmektedir.

Din politikalarına karşı tarikatların rolü büyük olmuştur. Normal şartlar altında tarikat, kişinin manevi alemde ilerlemesi için eğitim içermektedir. Ancak devir değişmiştir. Devir hakikat devri olmuştur. İnsanların imanı tehlikededir. Dini olarak kabul edilmeyecek değerler toplumda hızla yaygınlaşmakta, kumar, fuhuş, alkol yayılmaktadır. Bu dönemde dar bir kesime tasavvufi eğitim mi verilmeli yoksa geniş kitlelerin İslam'la bağlarını koparmamalarını sağlamak mı öncelikli olmalıdır? Tarikatlar genellikle bu sorunun cevabını ikinci şıkta bulmuştur (Şentürk, 2011: 650). Din politikalarının özellikle laikliğin etkilerini ve toplumun kabul derecesini daha iyi anlayabilmek için tarikatlara, yaşanan olaylara bakmak gerekmektedir.

5.1. NAKŞİBENDİLER

Gümüşhanevi Dergahı'nın kurucusu, Ahmed Ziyaüddin (1813-1839)'dir. 1893 yılında Ahmed Ziyaüddin Efendi'nin vefatından sonra dergahı, Hasan Hilmi

Efendi yürütmüştür. Hilmi Efendi'nin vefatından sonra, görevi Safranbolulu İsmail Necati devralmış 6 Şubat 1920'de vefatı üzerine 29 Kasım 1920'de vefatı üzerine 29 Kasım 1920'de vefat edene kadar tarikat liderliğini yaklaşık on ay kadar Ömer Ziyaüddin Dağıstani yapmıştır. Dsğıstani'den sonra göreve Tekirdağlı Mustafa Feyzi gelmiştir. Ardından Serezli Hasib Efendi (1926-1949), daha sonra Kazanlı Abdülaziz (Bekkini) Efendi (1949-1952) tarikat liderliğini yürütmüştür. Bekkini'den sonra göreve Mehmet Zahid Kotku (1952-1980) gelmiştir (Şentürk, 2011: 301).

Mehmet Zahid Kotku üç yıl gibi kısa bir süre içinde gayrıresmi olarak yürüttüğü görevini klasik boyutlarının ötesine taşımış, akademik ve bürokratik hayattan, üniversite öğrencileri arasından birçok kişiyi dergahın gayrıresmi ilişkiler dünyasına katmayı başarmıştır. Bekkini ile başlayan Kotku ile artarak devam eden gayrıresmi ilişkilere açılım politikaları, dergahın gelenkesel ilişkilerine de yansımıştır. Yani dergaha katılan yeni isimler de dergahın varlığını gayrıresmi ilişkiler ağının dışına taşımış, bu yolla dergaha yeni bir güç ve meşruiyet alanı kazandırmışlardır (Şentürk, 2011: 302).

Nakşibendiler, İstanbul'un ticaret merkezi durumundaki Mercan semtinde yoğun olarak faaliyet gösteriyorlardı. Seferülhayır handa yakalanan 63 Nakşibendi tarikatı üyesinden 23'ü tutuklanarak cezaevine gönderilmiştir (Zafer, 4 Temmuz 1951: 6). Cezaevi düzenine karşı çıkmışlar saç ve sakallarının kesilmesi ile yıkanmaya itiraz etmişler, mahkemeye saç ve sakallarının kesilmesinin önlenmesi için dilekçe vermişlerdir. Diğer tutuklulara "biz kellemizi verir, sakallarımızı vermeyiz" demişlerdi.

Tutuklu olmayan arkadaşları dilekçe vererek arkadaşlarının serbest bırakılmasını istemişler, tüm istekleri reddedildiğinden tutuklular, cezaevi kurallarına uymak zorunda kalmıştır. Kefaletle yeniden tahliyelerini isteyen Nakşibendilerin bu talepleri de kabul edilmemiştir. Tutuklu müritlerden 22'si için savcılık 1. Sorgu yargıçlığında ilk tahkikat açılmış, adliyeye getirilerek sorguları yapılmıştı (Cumhuriyet, 10 Temmuz 1951: 4-10).

Nakşibendilik tarikatının Şeyhi olan Şeyh Halidi Bağdadi'ye üveyslik olarak bağlılığı oluşturan Said Nursi'dir. Şeyh Halidi Nakşibendi Tarikatında İmam-ı

Rabbani ile başlayan tarikatın içindeki bakılması gereken diğer isim Bediüzzaman Said Nursi'dir.Said Nursi ve Nur Hareketine ayrıntılı bakmakta faydalı olacaktır.

5.2. BEDİÜZZAMAN SAİD NURSİ VE NUR HAREKETİ

Cumhuriyet döneminin İslami oluşumlarından olan Nur hareketi özellikle tek parti döneminde ve 1950-60 döneminde rejimin en fazla tedirgin olduğu ve üzerine şiddetli baskılar kurduğu bir cemiyet olarak görülmüştür (Şentürk, 2011: 152). Hareketin kurucusu olan Bediüzzaman Said Nursi, 1878 yılında Bitlis'in Hizan ilçesinin Nurs Köyünde dünyaya geldi. İlk eğitimini ağabeyi Molla Abdullah'tan aldı. Tağ köyündeki medresede öğretim hayatına küçük yaşta başladı. Tahsil hayatı boyunca, birçok medresede eğitiminin temeli olan sarf ve nahiv kitaplarını "İzhar"a kadar okudu. Sonunda, Doğubayazıt'ta bulunan Şeyh Mehmet Celali'nin medresesinde üç ay süren bir eğitim gördü. Burada, medrese eğitiminde yer alan kitapların yanında pek çok başka kitabı da okudu. Said Nursi'nin genç yaşta ulaştığı ilim seviyesi, herkesi hayrete düşürdü. Anlaşılması en zor konuları bile kolaylıkla kavraması; okuduğu ve incelediği kitapları kolaylıkla ezberine alması gibi farklılıkları sebebiyle, zamanın alimleri ona "Bediüzzaman (zamanın eşsizi)" demişlerdir (Şentürk, 2011: 153).

I.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, Said Nursi talebeleriyle birlikte Doğu Milis Teşkilatını kurmuştur ve Van-Bitlis cephesinde gönüllü alay komutanı olarak Ermeniler ve Ruslara karşı savaşmıştır. Bitlis savunması sırasında yaralandı ve esir düştü. İstanbul'da bunlar olurken, Ankara'da kurulan Büyük Millet Meclisi hükümeti, Bediüzzaman'ın çalışmalarını ve mücadelesini yakından takip ediyor ve takdirle karşılıyordu. Mustafa Kemal ve arkadaşları, ayrı ayrı zamanlarda çektikleri üç şifreli telgrafla Bediüzzaman'ı ısrarla Ankara'ya davet etmişlerdi. Fakat o, bu davetlere "Ben, tehlikeli yerde mücahede etmek istiyorum. Siper arkasında mücahede etmek hoşuma gitmiyor. Anadolu'dan ziyade burayı daha tehlikeli görüyorum" diye cevap veriyordu. Sonunda 1922 yılının Kasım ayında Ankara'ya gitti. Ankara'daki çalışmaları sırasında, yeni rejimin önde gelenlerinin bambaşka bir yolda olduğunu ve siyasi faaliyetlerle onları yollarından vazgeçirmenin mümkün olmadığını anlayan Bediüzzaman 1923 yılının Mayıs ayında Van'a döndü. Burada

Risale-i Nur adı verilen eserleri yazmaya başlamıştır. Ancak 1925 yılında patlak veren Şeyh said İsyanı'na katılmadığı halde Burdur'a sürgüne gönderilmiştir (Şentürk, 2011: 154).

Said Nursi sapa kalan yerlerde bile ilgi odağı olmuştur. Birçok ilde, talebeleriyle gözaltına alınmıştır. Talebeleri hapis cezası almıştır. Kendisiyle görüşmeye gelenler karakollarda sorguya alınmaktadır. Tüm bunlara rağmen ilgi artarak devam etmiş ve Nur hareketi büyümeye devam etmiştir.

Her geçen gün Risale-i Nur'ların yaygınlaşarak muhtaçlara ulaşması hükümeti rahatsız etmeye başlamıştır. Nurcular hakkında, Risale-i Nur (Eroğlu, 1990: 530) külliyatının yayımlanmasından dolayı TCK'nin 163. maddesine göre, dava açılmış, sanık avukatlığını Abdurrahman Şeref Laç yürütmektedir. Mahkeme, Risale-i Nur'un müsaderesine karar vermiş, fakat itiraz üzerine temyiz mahkemesi kararı bozmuş, dava yeniden görülmektedir (Büyük Doğu gazetesi, 31 Mayıs 1952: 3-6). Duruşma gizli yapıldığından izleyiciler dışarı çıkarılmış, sanık avukatının itirazı üzerine gizlilik kaldırılmış ve izleyiciler tekrar salona alınmıştır. Mahkeme başkanının (mahkumiyeti olup olmadığı sorusuna Said-Nursi mahkeme kararıyla hiçbir mahkumiyetim yoktur. Fakat 28 sene fiilen zulmün mahkumu) diye cevap vermiştir (Büyük Doğu, 31 Mayıs 1952: 6-7). Nursi, demokrasiden evvel, gizli düşmanlarının Cumhuriyeti siper ederek, kanuna dayanarak keyfi ve cebri olarak kendisini tazip ettiklerini söylemiştir. Şimdi ise, nur talebelerinin ve kendisinin mahkeme huzurunda maznun olduğunu, Risale-i Nur 'un İslamiyet millet ve Vatan için harika faydalarının olduğunu, tesirlerinin bulunduğunu, davanın kendilerini 4 senedir mağdur ettiğini, belirtiyor ve bitirilmesini istemiştir (Büyük Doğu, 31 Mayıs 1952: 5-6).

Said-i Nursi, (Bediüzzaman'ın Afyonda son müdafaası) başlıklı yazısında, devrim kanunlarına ve cumhuriyete karşı çıkıyor, hayatından örnekler veriyor, şeriatı övüyor ve haklılığını ispata çalışıyordu (Büyük Doğu, 5 Temmuz 1952: 8-9). Birçok davadan yargılanıyor, davaların esasını laikliğe aykırılık iddiası oluşturuyordu. "Büyük Doğu" gazetesinde bir protesto mektubu yayınlanmış, mektubu yazanlar üstadlarının beş mahkemesinin olduğu ve bu davalarda tarikat tesbiti bulunmadığı, mesleğinin hakikat-ı islamiye olduğunun anlaşıldığı, nur talebelerinin mesleklerinin

sünnet-i seniyye'ye tamamen ittiba edip hocalarının nasihatına uyarak muhalefet etmediklerini belirterek 11.7.1952 tarihli (kudret) gazetesinde yazılan 12.7.1952 tarihli son telgraf, dünya ve Hürses gazetelerinde iktibasen yayınlanan, DP'den ihraç Zonguldak Milletvekili Boyacıgiller'in kaleme aldığı "Tarikatları Demokratlar idare ediyor" başlıklı makalede ileri sürülen iddiaları protesto ediyorlar, buna da Kur'an-ı Kerimi tanık göstererek bu adamı (…ya kalbi yok veya insaf ve insaniyeti yoktur.) diyorlardı.

Mustafa Bağışlayıcı adlı nur talebesi Samsun'da (Büyük Cihad) ve (Vicdanın Sesi) adlı gazeteleri çıkarmıştır. En büyük desteği de DP Samsun milletvekili Hasan Fehmi Ustaoğlu'ndan almaktadır. Emirdağ'da oturan Said-i Nursi ile görüşerek, çeşitli şehirlerdeki tarikatçılardan yazılar toplayarak yayınlamıştır (Zafer, 11 Şubat 1953: 3-6). Bağışlayıcı, Nursi'nin yargılandığı bir dava suçu üstüne alması için Mustafa Sungur adlı nurcuya mektup yazmış, bu mektup Samsun savcılığınca ele geçirilmiştir. Bu olaydan dolayı, Bağışlayıcı ve Sungur hakkında soruşturma başlatılmıştır. Fakat örgüt hakkında, kanıt niteliğinde yazılı belge ele geçirilemiyordu. Bir gizli örgüt olan nurcuların, irticai faaliyetleri ile ilgili olarak 4 nurcunun evi aranmış, aralarında iki üniversite öğrencisi bulunan nurculardan ele geçirilen kitap ve evraklar müsadere edilmiştir. Bu evde, üniversite öğrencisi Ziya Arun, Mahsun Alev, Mücellit Halil İçirgin, ve imam Rafet Barutçu bulunuyordu. Bir dava nedeniyle 3 ay İstanbul'da kalan Nursi'ye üniversite talebelerinin hizmet ettiği, hatta çamaşırlarını yıkadıkları tespit edilmiştir. Bu örgencilerin 'Nurcular Cemiyet'ne mensup olduğu, Nursi'nin buradan ayrılarak Eskişehir'e gittiği anlaşılmıştır.

Isparta Cumhuriyet Savcılığından, İstanbul savcılığına gönderilen bir tezkere gizli Nurcular Cemiyeti'nin sırrının çözülmesine yetmişti. Bu tezkereye göre, tanınmış nurculardan, Said-i Nursi'nin yardımcılığını yapan Hüseyin Altınbaşak hakkındaki bir tahkikat sırasında evinde yapılan aramada, İstanbul Üniversitesi talebelerinden Adil Muhsin'le mücellit Halil İçirgin'de nurculuk propagandasına ait mektuplar bulunmuştu. Bu tezkere de Ziya Arun adında bir talebeyle Rafet Barutçu isminde bir müezzinin Hüsrevle mektuplaşmakta oldukları ele geçen vesaikten anlaşılmıştır, deniliyordu (Cumhuriyet, 1 Mart 1953: 6-7).

Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman 'Maziyi Hatırlayalım' ve '3 Millet Partisi Nereye Gidiyor' başlıklı yazılarında Nursi'ye ağır hücumlarda bulunmuştu. Nursiye, 31 Mart hadisesi elebaşlarından, Derviş Vahdetin'in yardakçısı gibi ifadeler kullanmış ve ithamlar yöneltmişti. Nursi de Yalman aleyhine şahsi hakaret davası açmıştı (Cumhuriyet, 2 Temmuz 1953: 7-8). Malatya Suikastı girişimi hükümeti harekete geçirmiş, Başbakan Adnan Menderes, Adana ve Antep konuşmalarıyla tarikatlara ağır saldırılarda bulunmuş, tarikatlar cephesinde sarsıntılar yaratmıştı. Menderes'in kararlı ve tereddütsüz davranması isteniyordu.

Nursi ve Nur Hareketi'ne yapılan sürgünleri, cezaları daha ayrıntılı anlamak için; Said Nursi ve Nur Hareketi'nin, 1923 ve 1960 arasındaki siyasetle ilişkisine bakmak gerekmektedir. Cumhuriyet döneminde bizzat siyasetle ilgilenmemiş ve talebelerine de ilgilenmemelerini tavsiye etmiş ise de aslında toplum önderlerinin ve yönetici kadrolarının İslami bilince sahip olması için uğraşmıştır. Bu sebeple Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı da Demokrat Partiyi desteklemiştir. Ona göre halkçılar kol kesmekte ama Demokratlar parmak kesmektedir (Şentürk, 2011: 157).

Said Nursi; Demokrat Parti kurulunca bir mektubunda duygularını şu şekilde açıklar: "İstibdad-ı mutlak ve rüşveti mutlaka ile hareket eden bir cereyan-ı mutlaka; masonluk, komünistlik hesabına bizi işkencelerle ezmeye çalışmış. Şimdi, o kuvveti kıracak başka bir cereyan bu vatanda tezahüre başladığını gördüm." (Şentürk, 2011: 242). Said Nursi Demokrat Parti hükümetini, Cumhuriyet Halk Partisi hükümetinin yaptığı işkencelerden kurtarıcı araç olarak gördüğünden DP'ye yardım için talebelerini teşvik etmiştir. İktidarda olan DP hükümetine yardımları her anb devam etmiştir.

5.3. TİCANİLER

Ticaniler aslında yaygın bir tarikattır ancak Cumhuriyet Dönemi'nde eylemleri ile gündeme gelen Ticaniler aslında tarikatın yapılanması değildir. Bu hareketin kurucusu Kemal Pilavoğlu, kendisini Ticani tarikatına mensup kabul etmiş ve bu kabul üzerine kendilerini Ticaniler olarak adlandıran bir yapılanmaya gitmiştir (Şentürk, 2011: 284). Ticani tarikatının Ankara'daki Şeyhi Kemal Pilavoğlu'ydu. Şeyh kamyonları, tarlaları, kereste fabrikası bulunan biriydi. İşyerlerinde müritlerini

boğaz tokluğuna çalıştırıyor, hiçbir dini kıymeti olmayan kitaplarını sattırarak çok miktarda para kazanıyordu (Cumhuriyet, 1 Temmuz 1951: 10). Vaktiyle Halkalı Ziraat mektebinde okuyan Cemal adında Beyrutlu biriyle tanışmış, kimin hesabına çalıştığı bilinmeyen Cemal aracılığı ile Medine'de kütüphane müdürü Abdülkadir Medeni adındaki birisinden Ticani tarikatını öğrenmişti. Memlekete gelince kendisini şeyh ilan etmiş, senelerce el altında birtakım meczup ve saf inançlı dindarları tarikata sokmağa çalışmıştı. Deli raporu vardı ve tımarhaneye girip çıkmıştı.

Tarikatın halifesi ise Abdurrahman Balcı adında birisiydi. Abdurrahman oğlunu kurban etmek için bıçağını bilerken yakalanmıştı (Cumhuriyet, 1 Temmuz 1951: 10-11). Bu tarikatın müritlerinin en büyük vasfı verilen emirleri yerine getirirken korkmamaktı. Tarikatın unsurları muhip ve müridlerden müteşekkil idi. Muhipler tarikata yeni giren acemilerdi. Asıl unsurlar müridlerdi. Pilavoğluna göre, müridi cevheri, kemali hazmeden yani şeyhin emrine körü körüne riayet eden, onun cinayet teşviklerini bile yerine getiren insandır. Pilavoğlu müridlerini tımarhanelik delilerden seçmekteydi. Bu delilere, meczupluk derecelerine göre, kurban, Derya Kaygulu gibi isimler vermişti. Tarikatın bazı merasimleri de vardı. Bu şeyhin karşısında diz çökmek, ona biat etmek ve körü körüne itaat edeceğini belirtmekti. İkincisi tahlifti yani müridlerin şeyhlerin itaat edeceğine ve onun emirlerini korkmadan yerine getireceklerine dair yemin etmekti. Üçüncüsü icazetti, tarikatın icaresi için şeyhin izin vermesiydi.

Pilavoğlunun Kayınpederi İsmail Şener Yargıtay 4. Ceza dairesinde çalışıyordu (Zafer, 2 Temmuz 1951: 6). Sokaklarda gecelik takkesiyle dolaşan 60 yaşlarındaki Şener'in anlatımına göre; Pilavoğlu tahsilini bitirinceye kadar kendisinde tarikatçılığa karşı bir meyil görülmemiştir. Evlendikten bir müddet sonra Solfasol köyünde oturan etrafına topladığı yobazlarla Atatürk'ün büst ve heykellerine ve devrimlerine yapılan tecavüzlere yol açan tarikatçı Kemal Pilavoğlu, hukuk tahsilini yarıda bırakmış, 1948 yılında, Ankara buğday silosunun arkasında bir yazıhane kiralayarak ticarete atılmış, Cumhuriyet un fabrikası sahiplerinden Muammer Çaputçuoğlu ile birlikte nakliyat işleri yapıyordu (Zafer, 6 Temmuz 1951: 11).

Ticani tarikatı müridlerinden Abdullah (Cumhuriyet, 2 Temmuz 1951: 5-9) isminde bir şahıs, Pilavoğlunun her türlü hastalığa deva olduğu, yüzünü görenlerin hastalıktan kurtulduğu şeklinde propaganda yapmış, bunun üzerine Ticaniler akın akın şeyhi ziyarete gelmeye başlamışlardı. Pilavoğlu'nun kayınpederi İsmail Şener'e göre; Kemal tarikatçılık yapacak bir kimse değildir. Çünkü kendisinin değil din işlerine, ufak bir alışverişe dahi aklı ermemektedir. Bu sebepten de elinde akıl hastası olduğuna dair raporu mevcut olduğu ve bir çocuk gibi annesinin vesayeti altındadır. Vesayet altına alınmasına mahkeme karar vermiştir (Cumhuriyet, 2 Temmuz 1951: 10). Pilavoğlu'nun annesinde bulunan parasının 150-200 bin lira civarında olduğu tahmin ediliyordu.

Laiklik karşıtı harekete ve saldırılar yoğunlaşarak süreklilik kazanmaya başlamıştı. Olaylar, toplu bir mücadeleye girişilmesini gerekli kıldığından, gelişmeler devletin operasyon kararı aldığını gösteriyordu. Bu durum Cumhuriyet gazetesince "Ticani meczuplarına karşı geç kalmış tedbirler" olarak değerlendirilmişti. Bazı gazetelerde tarikatın merkezinin İzmir'de olduğu ve oradan emir aldıkları yazılıyordu (Cumhuriyet, 29 Haziran 1951). Cumhuriyet savcısı Nafiz Yamanoğlu, böyle bir şeyin varit olmadığını İzmir ili dahilinde Ticanilerin faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan hadiselerin cereyan etmemiş olduğunu belirtiyor, şimdiye kadar Ticanilerin mevcudiyetine dair tahkikat açmamız hususunda da Ankara'dan bir emir almadık diyordu. İzmir valisi Osman Sabri Adal da savcıyı teyit ediyordu. Anlaşılan bu yanlış yayın, Manisa'nın bazı şahısların yaptıkları laiklik karşıtı hareketler yüzünden, bunların Ticanilerle karıştırılmasından meydana geliyordu (Cumhuriyet, 29 Haziran 1951: 11).

Ankara'da, öğle vakti Yenişehir'in tenha olduğu bir sırada zafer meydanındaki Atatürk heykeli parçalanmak istenmişti. Çubuk kazasına bağlı Karadere Köyü'nden olup Ticani tarikatına mensup satılmış oğlu Sadık Çakırtepe, elinde ağır ve sivri uçlu balyoz bulunduğu halde, Atatürk heykeline tırmanmış, heykele vurmaya başlamış bunu gören, kömür tevzi müessesi muamelat müdürü Asım, etrafta yetişenlerin yardımıyla bu yobazı ayaklarından çekerek indirmişti (Zafer, 27 Haziran 1951: 8). Ancak, balyozun tesiri ile heykelin kılıç ve kemer kısımları tahrip olmuştu. Tıp fakültesi talebelerinden Ali Hikmet saldırganın yere inmesine yardım etmişti. Olayı gören halk galeyana gelmiş saldırganı hırpalayarak

linç etmek istemişti. Kargaşaya polis yetişmiş, yobazı linç edilmekten kurtarmıştı (Zafer, 28 Haziran 1951: 9).

Bir tarafta bunlar yaşanırken diğer tarafta; Ticani Tarikatı'nın Şeyhi Pilavoğlu ve müritlerinden bir grup İsmet İnönü'nün onayıyla partiye üye yapılmış, tarikat üyeleri köylerde toplantılar düzenleyerek parti propagandası yapmışlar, köylüleri CHP'ye üye yazmışlardı. Ticaniler TBMM'de ezan okunması ve Atatürk heykellerine saldırıları ile popüler olmuşlardır. Ticaniler Atatürk heykellerini put olarak kabul etmiş ve 1949 yılından itibaren değişik yerlerde heykellere karşı eyleme girişmişlerdir. Heykel kırma eylemleri DP iktidarında artmış ve CHP'nin örgütlediği protesto mitingleri yapılmaya başlanmıştır. CHP'nin Ticanilerin eylemlerinden DP'yi suçlamıştır. 1951 yılında 5816 sayılı Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkarıldı ve bu kanun çevresinde Pilavoğlu ve müritleri yargılanmıştır (Şentürk, 2011: 285).

Çubuk'un Yazır köyünde Ticani ayini yaparken yakalanan Fazlı Gülver, Ömer Özkan ve Satılmış Başar adlı 3 Ticani yakalanarak tutuklanmışlar atılan suçu kabul etmemişlerdi (Cumhuriyet, 4 Kasım 1951: 3-4). Çubuk'lu Osman Yaz ile Hüseyin Erzan isminde iki şahıs, Abdurrahman Balcı ismindeki bir Ticaninin Mehdi Resul olduğuna dair yazdıkları bir yazıyı, kanaat matbaasında bastırmak isterlerken suçüstü yakalanmışlardı. Osman Yaz daha önce TBMM 'de Arapça ezan okuyan kişiydi (Zafer, 15 Aralık 1951: 4). Mehdilik yakıştırılan kişi bayrak yırtma olayında Aydın'da mahkumdur. Matbaacı bu ismi görünce emniyete haber vermiş ve bu mehdinin "kulları" suçüstü yakalanmıştır (Zafer, 15 Aralık 1951: 2-3). Çubuk'ta, beyanname dağıtanlardan Cavit Yaz, ifadesi sırasında, yerinden fırlayarak, odanın bir köşesinde duran Atatürk büstünü kucaklamış ve yere atarak kırmıştı, ifadesinde ise , huşua geldiğini ve kendisini kaybederek büstü kırdığını söylemiştir.

Ankara'nın Elmadağ bucağına bağlı Lalahan mevkiinde, Türkiye tiftik cemiyetine ait numune çiftliğinde bulunan Atatürk büstü kırılmıştır (Zafer, 4 Temmuz 1952: 3). Olay üzerine, emniyet genel müdürü, Servet Sürenkök, Çankaya ilçe jandarma komutanı Yüzbaşı Tahsin Tokan, Ankara Savcısı Rüştü Kayıkçıoğlu ve yardımcısı Zeki Kumrulu tahkikat başlatmışlardı. Bu işin çocuklar tarafından yapıldığı bildirilmiş ise de buna inanılmamıştır, fakat soruşturmanın selameti bakımından çocukların suçsuzluğu açıklanmamıştı. Tahkikata göre, güya Lalahan

istasyon memuru Muhittin Güntürk'ün 10 yaşındaki oğlu Feyyaz Güntürk ile istasyon makasçısını oğlu 9 yaşındaki Reşat Gürkan havuzun önündeki Atatürk büstünü kırmaya karar vermişler, kimsenin olmadığı bir saatte bunu gerçekleştirmişlerdir (Zafer, 4 Temmuz 1951: 2-3; Cumhuriyet, 4 Temmuz 1951: 5-6).

Ankara, Kızılcahamam'ın Pazar bucağına bağlı, Kınık köyünden Mehmet Kaymak ve Ethem İnan, irtica propagandasından hüküm giymişlerdir. Bu kişiler Pilavoğlu'nun davetiyle tarikata girdiklerini, Etem'in evinde sık sık toplandıklarını ve ayin yaptıklarını itiraf etmişlerdir. Mahkeme, sanıkları altışar ay hapis ve 500'er lira para cezasına çarptırmıştır (Cumhuriyet, 27 Ağustos 1951: 9-10). Ayrıca Kızılcahamam'da beyanname dağıtan Ticani, Sefer Lale suçlu görülerek yakalanmış sorgusu yapılarak tutuklanmıştır (Cumhuriyet, 11 Temmuz 1951: 3-4).

İzmir Kemalpaşa yolu üzerinde, Belkahve tepesinin üzerine dikilmiş olan Atatürk abidesi kurşun sıkılarak zedelenmiş, heykel ve kaidenin üzerine çok çirkin yazılar yazılmıştır. Belkahve tepesi, Atatürk'ün, Yunan ordusunun denize dökülüşüne takip ettiği yerdir. Durum vatandaşlar tarafından jandarma ve vilayete bildirilmiş saldırganlar aranmaya başlanmıştı (Cumhuriyet, 5 Mayıs 1955: 3-4). Ayrıca, kültür parkta bulunan İsmet İnönü büstünün sağ kolu kırılmış, bazı yerleri tahrip edilmiş failler yakalanamamıştır. Ticaniler, İstanbul'da da görülmeye başlamış, Yenicami ile Nuruosmaniye camilerini duvarlarına beyanname yapıştırılırken suçüstü yakalanmışlardır. Bunların, Ankara'nın çubuk kazasının Göktepe köyünden olup, Ticani tarikatı mensupları oldukları tespit edilmiştir. Beyannamede "gördüğünüz büstleri kırdınız, yok ediniz" deniliyordur. Bu beyannameler, Kemal Pilavoğlu tarafından ikişer kişilik ekipler ile muhtalif vilayetlere gönderilmiştir. İstanbul Ortaköy, Türk petrol şirketinde amal ellik yapan Recep Tolay, DP Lokalinde, Atatürk'ün büstünü işaret ederek "kaldırın şunu kırıp parçalayın" demiş hakaret etmiştir. Bu şahıs orada bulunanlar tarafından yakalanmış, halkın linç girişiminden kurtarılarak emniyete teslim edilmiştir.

Kastamonu'da yayınlanmakta olan mücadele gazetesindeki bir habere göre, Taşköprü'nün Alama köyünde Atatürk'e ait büstün gözü oyularak tecavüz edilmiştir. Jandarma Şükrü isimli suçluyu yakalayarak adalete teslim etmişti. Kastamonu valisi

olayın önemli olmadığını ileri sürmüştür. Yaptığı açıklamaya göre tecavüz büste yapılmayıp köy okulundaki bir sınıfta Atatürk'ün bir fotoğrafına yapılmıştır. Sanıklar akşam kimsenin bulunmamasından istifade ederek içeriye girmişler, kağıt oynamaya başarmışlardır. Bunlardan 23 yaşındaki Şükrü bıçağını çıkararak duvardaki Atatürk'ün fotoğrafı üzerinde bıçakla işaret talimi yapmış, resmin yüzü ve mühtelif yerleri parçalanmıştır. Şükrü, aynı talimi soba tahtası üzerinde de yapmış ve arkadaşlarıyla birlikte çıkıp gitmişlerdi. Yapılan araştırmada Şükrü'nün köyde serseri ve kabadayılıkla geçinen biri olduğu öğrenilmişti. Valiye göre; olayın irtica ile katiyen ilgisi yoktur. Kastamonu'da Kudret Gazetesinin bir haberine göre ise, Lisenin müdür odasındaki Atatürk fotoğrafı indirilerek parçalanmıştır (Cumhuriyet, 11 Temmuz 1951: 5-6).

Aydın vilayet konağında direkte dalgalanmakta olan bayrak, Ticani tarikatına mensup Ahmet Turan Dolaşık tarafından indirilerek parçalanmış yere serilerek üzerinde namaz kılmağa başlamıştır. Zabıta tarafından yakalanan sanık tevkif edilmişti. Daha önce kırılan Atatürk büstünü kıran şahıs olmasından şüphe edilmiştir. Bu şahısın Arapça ezan yasak olduğu dönemde, Arapça ezan okuduğu için Ankara da ve Bursa'da mahkum olduğu ve cezalarını çektiği tespit edilmiştir.

Eskişehir'de bir Ticani Atatürk büstünü kırmak istemiş, fakat amacına ulaşmadan yakalanmıştır. Bu yobaz, Kafkas muhaciri olup, Eskişehir'in Akçayır köyüne yerleşmiş derviş gibi giyinip saf vatandaşları kandırarak geçinen Şuayip Bozkurt adındaki bir kişiydi. Muttalip köyünde gittiği bakkal dükkanının bir köşesinde Atatürk büstünü gören yobaz, bastonla büste doğru yürümüş, amacına ulaşamadan yakalanmıştır. Eskişehir ve Kayseri'de Ticanilerin bildiri dağıttıklarına dair haberler gelmiştir (Zafer, 27 Haziran 1951: 3-7).

Cumhuriyet gazetesi "hakkımız yok mu" köşesinde imzası bir yazıyla, "Atatürk inkılabın bir sembolü olan heykelleri ve resimleri korumak için tahammür halinde bulunan inkılap düşmanlığını sindirecek ve yok etmek lazımdır" diye sesleniyor, hükümetin devrim kanunlarını uygulamadığını hatırlatıyordu. Milli Eğitim Bakanı, gazetecilere, Ticaniler tarikatının kendileri zamanında mutlaka tasfiye edileceğini söylemiş, bunların "Korkunç ve Mel 'un hareketler" olduğunu, başı ezilecek yılanı bulduklarını, ellerinin içinde olduğunu, ayrım yapmadan partileri

tek çatı altında hareket etmeye çağırmıştır. Birçok önlem alınmasına rağmen Atatürk heykellerinin putperestliğe adım olduğu iddialarını Ticaniler savunmaktan vazgeçmemişlerdir. Koruma kanunu çıkmış fakat hiçbir şeye engel olamamıştır. Ticaniler zarar vermeye devam etmiş ve amaç dışı hareketlerde bulunmuşlardır.

Laiklik karşıtı örgütler konusuna geçmeden önce; tarikatların genel durumuna kısaca bakmak gerekir. Tekke ve Zaviyelerin kapatılması, yeni alfabeye geçiş, kılık ve kıyafet üzerindeki baskılar, Kur'an öğretimi üzerindeki engeller ve buna benzer girişimlerde tarikatlar arka planda kalmışlardır. Yani sessiz kalmış gibi görünmüşler fakat illegal yollardan faaliyetlerine devam etmişlerdir. Birçok bölgede özellikle doğu bölgelerinde; kapalı olan aşiretlerin bu yapılarından kaynaklı olarak, tarikatların buralarda medrese eğitimleri devam etmiştir. Batı bölgelerinde ise tarikat şeyhleri daha çok vaizlik ve cami imamlığı görevlerinde bulunarak, faaliyetlerine dar çerçevede devam etmişlerdir. Tabi imam ve vaiz görevlerinde olan şeyhler tarikatların yapılan değişikliklerden haberdar olmasını ve güçlerini kaybetmemelerini sağlamıştır.

6. 1951-1955 DÖNEMİ LAİKLİK KARŞITI ÖRGÜTLER VE FAALİYETLERİ

6.1. İLİM YAYMA CEMİYETİ'NİN FAALİYETLERİ VE TEPKİLERİ

DP'nin iktidara gelmesi dindarları cesaretlendirmiştir. Çeşitli dernekler ve yayın organları etrafında toplanarak faaliyetlerde bulunmuşlardır. Prensiplerinde; "Açıkça çalışmak gizlice teşkilatlanmak" olan bu kesim iyice ortaya çıkmaya başlamıştı. Laiklik karşıtı düşüncelerle çalışmak üzere kurulan derneklerden biri de "İlim Yayma Cemiyeti" dir (Şentürk, 2011: 286).

Bu cemiyetin kurucularının hepsi tarikatçıdır. Ve ticaretle uğraşmaktaydılar. Cemiyetin 700 üyesi olduğu söyleniyordu. Fakat 40 üye ile kongresi sirkecide bir lokantada yapmıştır. Başkanlığını Seniyeddin Başak yapmaktadır. İddia edilen üye sayısı doğrusuysa, kongreye katılımın az olması gizli çalışma prensibinin sonucu olarak görülmektedir. Kongrede, büyük bir imam-hatip okulu açmak istedikleri fakat

başaramadıkların açıklanmıştır. Bu amaç için gayret göstereceklerini söylemişlerdi. Dernek, bu okulu açamamıştır. Ama daha sonraları birçok öğrenciye maddi imkan sağlayarak, tarikatçı mantığıyla yetişmelerini gerçekleştirmiştir.

Tarikatçılar, aynı zaman da bir din ve vicdan özgürlüğü olan laikliği kendi inançlarına uydurmanın ve amacından saptırmanın yollarını aramaktadır. E. Edip bu düşünceyle kendisi gibi olanlara yol göstermektedir, "Hükümet laik olduğuna göre, din işlerinin idaresini millete bırakmıştır" diyordu. Edip'in istediği millet dinin inkişafı için elinden geleni yapmalı, her yerde cemaatleşmeli, teşkilatlanmalıdır. Laiklik karşıtları 1950'deki iktidar değişikliğini kendileri için milat saymışlar, saldırganlıklarını daha da arttırmışlardır. E. Edip çıkardığı dergisinin 91. sayısında "Kara irtica, sarı irtica, kızıl irtica" başlıklı bir yazı yayınlamış, bu yazı hakkında dava açılmış, dava Edip'in beraati ile sonuçlanmıştır. Temyiz mahkemesi,"Bu yazının irticai mahiyette olduğu ve Türk inkılabı esası ve prensiplerine karşı ve tamamıyla irtica esaslarına uygun bir şekilde propagandayı esbabı mücibesi" gördüğünden bu kararı bozmuştur. Dava yeniden görülecek Edip yeniden yargılanacaktı. Edip, hükümete övgü yağdırıyor ve önceki döneme iftira etmektedir. 14 Mayıs İslam dininin yok edilmesi, Protestan cemiyetinin kurulmasını önlemiş, ona göre, "Protestanlığı ilana hazırlanmışlardı." Şimdi yeniden dinlerine kavuşmuşlar, hükümet de yeniden "İslam binasını kurmaya çalışmaktadır".

"Din Ulaması"nın ya sehpalarda can verdiğini veya sokaklarda dilenecek hale getirildiğini söyleyen Edip'in din ulemaları, medrese mollaları miskinlik yuvasının sakinleridir. Hurafe uydurmacılığı ile asalak olmuş kendi çıkarı dışında her şeyi "küfür" sayan, Volkancı Mehmet, Said-i Nursi, Şeyh Said vb. ipini başkalarının tuttuğu yabancı işbirlikçisi, ülkenin ve halkın düşmanlarıdır. Ulema aranıyorsa, Seyyit bey, Börekçi Rıfat vb. ne saygı duyulabilir. Kabul etmedikleri yirmi beş yıllık dönem din ve vicdan üzerindeki baskıları kaldıran din ve vicdana özgürlük ortamı sağlayan dönemdi. Bu ortama itiraz edenler ise tarikat fanatizmin savunucularıdır.

Edip, Halkı, İlim Yayma Cemiyetinin faaliyetine destek olmaya çağırıyor, 90 caminin görevlendirildiği, et ve derilerin bu merkezlere toplanmasını istemektedir (Büyük Doğu, 29 Ağustos 1952: 3-4). Ayrıca, Diyanet İşleri Başkanlığını da göreve çağırmaktadır. Bayramda radyoda ve minberlerde vaazlarda duyuru yapılmalı ve bu

cemiyet desteklenmelidir. Edip, Türkçe ibadete şiddetle karşı çıkıyordu (Edip, 1990: 29). Cemiyetlere üyelikler devam ederken laikliğe karşı ortaya çıkan suikast girişimleri ve toplumun bunlara verdiği tepkiler de göze çarpmaktadır.

6.2. MALATYA SUİKASTI VE TEPKİLERİ

Malatya suikastı, Necip Fazıl Kısakürek'in günlük gazeteye dönüştürdüğü; Büyük Doğu'da oldukça ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Fakat burada kısaca ele alınıp daha çok verilen tepkiler üzerinde durulacaktır. Büyük Doğu laiklik karşıtı ve birçok koldan oldukça saldırgan bir yol izlemektedir. Hatta Cumhuriyet'in kuruluşundan 14 Mayıs 1950'ye kadar olan dönemi şiddetle kabul etmiyordu ve bu dönemde görev alanları ve laiklikten yana olanları hedef almıştır.

Büyük Doğu Gazetesi, Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman'a karşı "müseccel münafik","dönme","mason","senin katilin olacağız", "nasıl nefes aldığını biliyoruz" gibi tehdit dolu seri yayına başlamıştı. Gazetede gençliğe, tahrik edici ifadelerle din ve millet adına namus koruculuğu için çağrı yapılıyordu. Bu çağrılara gelen cevaplar, tehdit ve hakaret içerikli olmasına rağmen gazete, bunları da yayınlıyordu. Daha önce "Büyük Doğu Cemiyeti" adıyla bir dernek kurulmuş birçok yerde şube açmıştır. Derneğin kapanması ile üyeleri İslam Demokrat Partisi'ne geçmişlerdi.

22 Kasım 1952 tarihinde Ahmet Emin Yalman gazetesi adına Başbakan'ın gezisini izlemek için Malatya'da bulunmaktadır. Başbakan'ın davetinden çıkarken Şerif Dursun tarafından vurulmak istenmiştir, fakat hemen arabasına bindiği için suikast gerçekleşememiştir. Şerif Dursun bisiklet ile Yalman'ın otomobilini takip etmiştir, Yalman, Kemal Aydın'la otelin önünde arabadan inmiş ve postaneye girmiştir.

Yalman postanede çıktığında saat 22.30 sıralarında üzerine bir otomobil farı (Cumhuriyet, 26 Kasım 1952: 5) çevrilmiş ve silahlı saldırıya uğramıştır. İlk bilgilere göre biri elinden iki kurşunla yaralanmış ve hastaneye kaldırılmıştı saldırı sırasında orada 8-10 kişi bulunduğu, kalabalığın mutad olmadığı otomobil plakasının alınamadığı söyleniyordu.

Saldırıya uğrayan Yalman "bekçi, bekçi" diye bağırmış, yolun kenarına çekilerek duvara yaslanmış, saldırgan gerek bekçi gerekse başkalarının ortaya çıkmasından sonra kaçarak izini kaybettirmişti. İnşaatçılık ve taşeronluk yapan Şerif'i, kaçarken Nuri ve Sami isminde ki iki kişi görmüşlerdi. Yalman'ın, üç yerinden beş kurşunla yaralandığı anlaşılmış, Devlet Hastanesi takiplerinden Dr. Selahattin Baş ve Dr. Ali Uygur tarafından ameliyat edilmiş, karnındaki yara dikilmiş durumu düzelmeye başlamıştır.

Suikast duyulur duyulmaz Malatya'da bulunan Başbakan Adnan Menderes (Üzmez, 1996: 146) ve içişleri bakanı Etem Menderes hastaneye gelmişler, hayati bir tehlike olmadığını öğrenmişlerdir. Her ihtimale karşı gece Ankara'dan Prof. Dr. Operatör Kamil Sokullu ile Dr. Recai Ergüder uçakla Malatya'ya getirilmişti (Zafer, 23 Kasım 1952: 2-3). Hükümetin olayın üzerinde ciddiyetle durduğu anlaşılıyordu. Adalet Bakanı Osman Şevki Çiçekdağ, İçişleri Bakanı Etem Menderes, Emniyet Genel Müdürü Kemal Aygün, Malatya Valisi ve Emniyet Müdürü, Emniyet Müfettişleri tahkikatla meşgul olmaya başlamışlardır (Zafer, 24 Kasım 1952: 3-5; Cumhuriyet, 26 Kasım 1952: 2-3).

Cumhurbaşkanı Celal Bayar Vatan Gazetesi idare hanesine geçmiş olsun ziyareti yapmış, "…hadi senin tasarlanarak yapıldığı anlaşılmaktadır." (Üzmez, 1996: 112-203-262) demişti, meseleyi takip etmenin hükümetin vazifesi olduğunu, memlekette fikir hürriyetine hiçbir şekilde tecavüz edilmeyeceğini, hükümetin bu nokta üzerinde hassasiyetle durduğunu söylemiştir.

Adalet Bakanı Osman Şevki Çiçekdağ, (Zafer, 5 Aralık 1952: 2) olayın başından beri olan seyrini açıklamış, Menderes'in Malatya'da bulunduğu sırada olayın meydana gelmesini manidar bulmuş ve "Dinimizin uluviyet, necabet ve asaleti ile asla bağdaşmayacak olan bu menfur ve meşum tecavüzü Ahmet Emin Yalman'a müteveccih olmaktan ziyade memleketteki fikir ve vicdan hürriyetine matuf addetmek ve netice itibariyle memleketteki huhuki ve iştimai nizamı ve ahengi bozmayı ve aynı zamanda yarın ağyar nazarında memlekette asayiş olmadığı hissini uyandırmayı istihdaf eden bir terörist hareket addeylemek yerinde olur demiştir. Ayrıca bir gün bu hadisenin bir takım neşriyat ve bazı cemiyet ve teşekküllerle irtibatı olduğunu düşünmenin de hiçbir vakit hatalı sayılmayacağını belirtmiştir.

Suikast çok büyük ses getirmişti. Her akım ve grup görüş açıklıyordu. Suikastçıları ima yolu ile de olsa savunanlara (Üzmez, 1996: 219) rastlanıyordu. Yalman suikastı hükümette de sıkıntı yaratmaya başlamış, laiklik karşıtlarına verilen tavizlerin ortaya çıkabileceği endişesi bir karşı tutum gösterilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştı. Başbakan Menderes Adana'da konuşmuş, vicdan hürriyeti hakkında düşüncelerini açıklamış, Malatya suikastı ile ilgili olarak "bu hadise, dini türlü maksatlara alet etmek isteyenlerin hatta toplu halde çalışma kararında olduklarında göstermiştir" (Cumhuriyet, 7 Aralık 1952: 3; Üzmez, 1996: 91-111-115-118-203-219-223) demişti. "toplu halde çalışma kararında oldukları" ile ifade edilmek istenen, bir "örgüt ve gizlilik", varlığının anlatılması olabilirdi.

Malatya DP il kongresi karar alarak bir heyet oluşturmuş ve Yalman'ı hastanede ziyaret etmiştir. Saldırgan ile Yalman arasında şahsi herhangi bir husumet yoktu (Zafer, 25 Kasım 1952: 6). Ortaya çıkan sonuca bakıldığında, saldırının din görüntüsü altında siyasi suikast olduğu anlaşılıyordu. Suikast tahkikatı sırasında siyasi partiler havayı bozacak hareketlerden kaçınıyorlardı. Fakat "Demokrat Malatya" isimli bir mahalli gazetenin, olayın beşinci günüydü. Bu işin Büyük Doğu'cu ve islam demokrat'larla alakalı olmadığı CHP tarafından tertiplendiği yolunda ki neşriyatı, polemiğe yol açmıştır. Bu yayın üzerine iki taraf birbirini itham etmeye başlamıştır (Cumhuriyet, 3 Aralık 1952: 6).

Ankara'da çıkmakta olan İstiklal gazetesi Necip Fazıl'ın Yalman hadisesini CHP'ye maleden beyanatını yayınlamıştır. CHP buna tepki göstererek olayın kapalı yanı kalmadığını ve Necip Fazıl'ın sapık fikirleri ile Büyük Doğu'cuların yaptığını (Cumhuriyet, 3 Aralık 1952: 7) açıklamıştır. CHP, Malatya'da hep önde olmuş, İsmet İnönü'de oradan milletvekili seçilmişti. Belediye CHP'liydi. Başkanlık görevini Nüvit Yetkin yapıyordu.

Malatya Suikastı'nın bağımsız bir tarikatçı örgüt eylemi olmaktan çok uluslar arası bağlantıları olan organize bir eylem olduğu anlaşılıyordu. H. Üzmez ve arkadaşları uluslararası tertibin farkına varmadan örgütün üst görevlileri (Üzmez, 1996: 5) tarafından çeşitli şekillerde teşvik edilmişlerdir. Örgütün uçları, Pakistan'da Mısır'da, Irak'ta İran'da ve Balkanlardaydı. Eylem kontrollü bir deneme eylemine de benzemektedir.

7. 1951-1955 DÖNEMİ LAİKLİK KARŞITI BİREYSEL EYLEMLER

7.1. KIRŞEHİR OLAYI

Laiklik karşıtı fakat herhangi bir yere bağlılığı veya üyesi olmayıp geleneksel olarak davranışları dolayısıyla hareket edenler de vardı. Bunların bazıları örgütlere sempati duyuyor, bazıları da örgütlerin varlığından bile habersizdiler. Bu nedenle kimseden emir almıyor, eylemleri gereksinmeleriyle sınırlı kalıyordu. Kırşehir hadisesinde de örgüt ilişkisi tespit edilememektedir.

Kırşehir çarşı meydanında küçük bir kaide üzerindeki Atatürk büstü 27.2.1951tarihinde Cuma'yı cumartesiye bağlayan gece bilinmeyen biri tarafından burnu ve çenesi kırılarak koparılmış, Vali Edip Yavuz, suçlunun bulunacağından emin olunduğunu söylemişti. İddiaya göre, Cumartesi sabahı erken saatlerde Sabahattin Gökçınar adlı bir kişi avaz avaz bağırarak Atatürk heykelinin kırılmış olduğunu söylemiş, ben vali'nin yerinde olsam çarşı bekçisinin cezasını verirdim (Cumhuriyet, 28 Şubat 1951: 5) demiştir. Sabahattin, polisçe bilinen biri olup, daha önce Celal Bayar'a küfür etmekten 300 lira para cezasına çarptırılmıştı. Çarşı bekçisi ile kavgalıydı. Bu nedenle şüpheler Sabahattin üzerinde toplanmıştır. 1338 doğumlu 4 çocuklu Sabahattin ise "acısı hala milletin içinde duran Ata'nın çocuklarının böyle bir şey yapacağını aklım almaz" (Zafer, 5 Mart 1951: 8) demiştir.

Olayın soruşturulması sırasında esnasında böyle bir işi bir delinin yapabilmiş olacağı düşünülmüş hatta olayın olduğu gece delinin handa yattığı tespit edilmiştir. Bu delinin Koçhisar'a gittiği tespit edilmiş, araştırma bu yönden de yapılmıştır. Fakat kırılan heykelin tüm parçalarının toplanıp kaidenin yanına konulması, delinin yapmış olma ihtimalini azaltmıştır. Olayın sıradan davranış olmayarak planlı yapıldığı anlaşılmaktadır.

Kırşehir'de Atatürk büstüne yapılan saldırının basında yer alması üzerine TMTF bir bildiri yayınlamış; "…ilk bakışta, bu meczubhane hareketin şuuri ve iradi bir cehlin neticesi olabileceğine ihtimal veremiyoruz son zamanlarda bazı kimselerce yapılmakta olan Atatürk alehtarlığı ile fikri bir bağ ve muvazilik gösteren bu

hareketi, sahibinin şahsi durumunu tetkike bile lüzum görmeden protesto ettiğimizi bildirmek isteriz" denmiştir. İstanbul Gençliği, Atatürk'e bağlılığının bir belirtisi olmak üzere 100 kişilik bir üniversiteli grubunu Kırşehir'e gönderme kararı almış, bu gençlerden bir heyet de İstanbul Vali ve Belediye Başkanı, Prof. Fahrettin Kerim Gökay'ı ziyaret etmiştir. Gökay'da gençlerden Kırşehir Belediyesine İstanbullu hemşerilerini samimi ve sıcak selamlarını birlikte götürmelerini, Atatürk bağlılık duygularını ulaştırmalarını gençlerden istemişti. Kırşehir hadisesini tel'in etmek için İzmit'te, Lise, Akşam Sanat Okulları öğrencileri ve kalabalık bir gençlik kitlesinin katılımıyla bir miting yapılmıştı (Cumhuriyet, 4 Mart 1951: 9).

7.2. DİĞER OLAYLAR

Ulus Gazetesinde Hüseyin Cahit Yalçın'ın yazdığı "Sayın Cumhurbaşkanının sözleri unutulmamalıdır." başlıklı başyazıda "Mersin'de aynı tarzda taassup hareketleri görüldü. Meczupluk" denilmişti. Meczupluk olarak değerlendirilen olay için İçel Valisi Şakir Cenalp "Yampir Köyü'nden Ali oğlu Fahri Arsoy'un irticai hareketi ve müsaadesiz vaaz ettiğinin başöğretmen Ahmet Kendirci tarafından …" valiliğe bildirildiğini, savcılığın talebi ile mahkemece tutuklandığını, tahliye isteğini reddolunduğunu açıklamış, İçel halkının Atatürk inklaplarına bağlılığı ve irticai hareketleri önlemek için gösterdiği titizliğin takdire layık olduğunu söylemiştir. İlde başka bir olayın bulunmadığını olayların üzerinden kül örtmek düşüncesinde olmadığını da belirtmiştir (Zafer, 25 Mart 1951: 10).

Volkan gazetesinde, 25.03.1951 tarihinde laiklik karşıtı, Nihat Yazar imzalı bir yazı yayınlanmış, bu yazı TCK'nin 163. maddesi kapsamında görüldüğünden dergi yayın müdürü ve yazıyı yazan hakkında takibe geçilmiştir (Zafer, 29 Mart 1951: 11). Bursa'nın Trilya bucağında, Aziz Pozan adında bir şahıs, DP bürosuna gelerek duvarda asılı bulunan Atatürk ve Celal Bayar'ın resimlerine saldırmış, olayı görenler tarafından yakalanarak adalete teslim edilmiştir (Cumhuriyet, 29 Mart 1951: 10-11).

İnegöl'de Abdülkadir adında birinin peygamberlik iddiası ile köyleri gezerek halkı zehirlemeye uğraştığı, Atatürk'e ve Cumhurbaşkanına hakarette bulunduğu öğrenilmiş İnegöl'ün Kadimi Köyü'nde yakalanan bu yalancı peygamber, dini

siyasete alet etmek, suçu ile adalete teslim edilmiştir (Cumhuriyet, 29 Mart 1951: 10-11). Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet okullarında bile devrim kanunları çiğnenerek eğitimde eski programlar uygulanmaktadır. Behçet Kemal Çağlar, Devrim Ocakları Toplantısında yaptığı konuşmada "Maraş'ta 33 mektep eski tedris üzerine ders görmektedir. Bunların kapatılıp Cumhuriyet mekteplerinin açılmasını istiyoruz" demiştir (Cumhuriyet, 31 Kasım 1953: 5).

Tophane kadiriler yokuşunda bakkal Salih Arslan 35 yıldır dükkanının arka bölümünde ilkokul çağında ki küçük kız ve erkek çocuklara Arapça dersleri vermektedir (Cumhuriyet, 29 Eylül 1953: 6). Şahap Balcıoğlu ve Sabahattin Giz adlı gazetecilerin bir senaryo hazırlayarak polise bildirmeleri ile suçüstü yapılmış ve hoca yakalanmıştır. Turgutlu'da bir ihbar üzerine aynı anda yapılan baskınla, tekkelerin halen faaliyette olduğu görülmüş ve Arapça tedrisat yapılırken hocalar suçüstü yakalanmış, tedris malzemeleri ile birlikte adalate sevk edilmişlerdir (Cumhuriyet, 31 Mart 1952: 6). Bursa'da yayın yapan ve kendiliğinden kapanan "Vicdan Sesi" gazetesinde, Sebiliürreşad'tan iktibas edilerek yayınlanan "kızıl taassup ve farmason yuvaları yıkılıyor" başlıklı makaleden dolayı yayın müdürleri Kemal Bülbül ve Fikret Öznoyan aleyhlerine toplu basın mahkemesinde dava açılmıştır (Cumhuriyet, 28 Ocak 1953: 6-7). "Vicdan Sesi" gazetesi sahibi Kemal Bülbül "Ahlaki örgütler" başlıklı destanını satarken, polisin tertibi sonucu yakalanmış ve gözaltına alınmıştı. Samsun bölgesinin süper mürşidi olarak tanınan Bülbül gazetecilere, "beni niye yazmıyorsunuz aleyhime yazsanız memnun olurum, çünkü propagandamı yapmış olursunuz. Hatta resmimi de çekiniz. O da bir hatıra sayılır" (Cumhuriyet, 24 Şubat 1952: 7) demiştir. Ahmet Emin hadisesini de tasvip ettiğini söylemişti. Atatürk'ün hatırasına tecavüz etmekten bir sene altı ay hapse mahkum olmuştur (Cumhuriyet, 3 Mart 1953: 11).

Samsun'da, Eski Büyük Doğuculardan ve "Cihat" gazetesi sahibi Tevfik Kurd'un haftalık "Vicdan Sesi" gazetesinde "Bu vatanda mutlak bir ihtimal yaratmak peşinde olanların seslerinden Allah bu milleti korusun" başlıklı bir yazı çıkmıştı. Yazar, bu yazısında irticai tel'in eden gazetelere hitaben "Değil rotatiflerinizle, atomlarla hücum etseniz bize gene tesir edemezsiniz." demektedir ve sisteme meydan okumaktadır (Cumhuriyet, 5 Aralık 1952: 6-7). Hasköy'de bir şahıs "Hazreti İsa'nın ikinci gelişi başlıklı irticai mahiyette broşürler suçüstü yakalanmıştır. Arap

harfleriyle harf kanunu aykırı olarak modern ipek matbaasında bastırılmış iki bin beş yüz adet broşür ele geçirilmiştir (Cumhuriyet, 18 Mart 1952: 7). "Yeşil Nur Mahkeme'de başlıklı yazısında dini siyasete etmek suçu ile ağır ceza mahkemesine verilen (Yeşil Nur) gazetesi sahibi ve neşriyat müdürü Nuri Akyaz'ın duruşması başlamış, mahkeme Akyaz'ın tutuklanmasına karar vermiştir (Cumhuriyet, 28 Nisan 1953: 9).

Adana'da çıkmakta olan yerel tarafsız olduğunu iddia eden Vatandaş gazetesi Atatürk aleyhinde iki yazı yayınlamıştır. Bunlardan biri "Tren Düdüğü" başlıklı, Mersin Ticaret Lisesi, Ticaret Hukuk öğretmeni Zeki Sofuoğlu tarafından yazılmış, yazıda Atatürk'ü zevki için bütçeye ağır masraflar yüklediği ileri sürülmüştü. İkinci yazı ise Ragıp Batumlu isminde biri tarafından yazılmıştı. Bunda da Atatürk aleyhtarı görüşler ileri sürülmektedir (Cumhuriyet, 20 Mayıs 1951: 5) Atatürk aleyhtarı yazılarından dolayı "Volkan" mecmuası sahibi hoca Cevdet Sezer ile yazarlarından İstanbul İktisat Fakültesi öğrencisi Nihat Yazar aleyhine, Atatürk'ün varisi, kız kardeşi Makbule Ata'dan adına umumi vekili Av. Hamit Şevket İnce ve İstanbul Savcılığı tarafından açılan davalar sonuçlanmış, sanıklar, yirmi ikişer ay hapis ve 520'şer lira ağır para cezasınamahkum olmuşlardı (Zafer, 28 Eylül 1951: 6).

8. 1951-1955 DÖNEMİ LAİKLİK KARŞITI HAREKETLERE TEPKİLER

8.1. TÜRK DEVRİM OCAKLARI DERNEĞİ'NİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ

Çok partili siyasal yaşama geçilmesiyle birlikte laiklik karşıtı hareketlenmeler başlamış, diğer partilerin yanında devleti kuran CHP'nin de siyasal kaygılarla tavizci davranması (Cumhuriyet, 16 Mart 1951: 1) bu kesimleri cesaretlendirmiş ve eylemlerin başlamasına yok açmıştı. DP'nin seçimi kazanmasıyla eylemler daha da hızlanmış ve açıktan yapılır olmuştur. Siyasi partiler içinde karşı devrimci dalga büyüdüğünden, oralarda mücadele zorlaşmış, ayrı bir kuruluşla mücadeleye başlamak daha hızlı hareket etmek için doğru bir hareket gibi görünüyordu. Öğrenildiğine göre, aralarında Millet Partisi eski başkanı Hikmet Bayur, CHP eski

milletvekillerinden Prof. Yavuz Abadan, Şair Behçet Kemal Çağlar'ında bulunduğu bir grup "Türk Devrim Ocakları" adıyla bir dernek kurulması için teşebbüse geçmiştir (Cumhuriyet, 23 Şubat 1952: 6). Dernek kurulunca Burdur milletvekili Fethi Çelikbaş'ın yanında, CHP, MP ve DP'de önde gelen birçok şahsiyetin üye olacağı öğrenilmiştir. Atatürk devrimlerini yıkmak yıpratmak eğiliminde bulunanları teşhir etmek amacıyla "Türk Devrim Ocakları Derneği" 27 Şubat 1952'de kurularak resmen faaliyete başlamış ve 26 yerde şubeler açmıştır (Cumhuriyet, 28 Şubat 1952: 6-7).

Derneğin kurucuları (Cumhuriyet, 28 Şubat 1952: 6) arasında, DP'den, eski Milli Eğitim Bakanı İzmir Milletvekili Avni Başman, milletvekili Fethi Çelikbaş, CHP'den eski bakanlardan Tahsin Bekir Balta, MP'den eski genel başkan Hikmet Bayur, Prof. Vasfi Raşit Seviğ, bağımsızlarda; Şair Behçet Kemal Çağlar, Prof. Macit Gökberk ve Dr. Derviş Manizade'den başka üniversite öğretim üyeleri, gençlik kuruluşlarının başkanları da yer almışlardır (Cumhuriyet, 28 Şubat 1952: 7).

Laiklik karşıtları, başka yerlerde olduğu gibi Türk devrim ocaklarının İstanbul Şubesi'nin açılışında da olay çıkmışlardı. Eylemciler kendilerini İslam yerine koyuyor, kendilerinden olmayan herkesi dinsizlikle itham ediyorlardı. Bu itham onların klasik itham yöntemidir. İnanmış samimi bir Müslüman eğer kendi gruplarından değilse o da dinsizlik veya benzeri bir ithamla karşılaşabilmektedir.

Yine Laiklik haftasının (Cumhuriyet, 31 Ocak 1953: 7) sona ermesi sebebiyle Ocak Marmara lokalinde bir toplantı düzenlenmiş, bu tartışmalı toplantıya genel Başkan Rıza Serhatoğlu katılarak çalışmalar hakkında bilgi vermiştir. Toplantıda, Felsefe doktoru Ziya Somar da konuşmuş ve "En güzel inkılaplarımızdan biri olan ezanın değiştirilmesi gafletini tarih anlayacaktır" demiştir (Sencer, 1999: 210). Somar'ın, ezanın dili hakkındaki endişesi haklıydı. Dil sorunu ileri geri kavgasının önemli konularından ve laiklik karşılarının önemli mevzilerindendi. Somar konusunda, "Yirmibeş senelik hocalığım esnasında talebelerimde en ufak bir dinsizlik veya lakaydi görmedim" demiştir.

Laik ve anti-laik tartışma ve örgütlenmeleri sürerken, TMTF ve MTTB 1.6.1952 günü ortak bir bildiri yayınlayarak, Türk Devrim Ocakları'nın Beyoğlu Şubesi'nin kuruluşundan memnuniyet duyduklarını, dayanışma içinde

bulunacaklarını açıklamışlardır. Atatürk ve devrimlere, yapılacak saldırılara birlikte karşı koyacaklarını, ocakları sevgi ve kardeşlik duygusuyla kucakladıklarını, müşterek çalışmalarının memlekete hayırlı olmasını temenni ediyorlardır (Cumhuriyet, 2 Haziran 1952: 6).

8.2. MİLLİ TESANÜD (CEPHESİ) BİRLİĞİ

Vatan Gazetesi adına Başbakan Menderes'in gezisini izleyen Ahmet Emin Yalman'a, Malatya'da 22 Kasım 1952, gecesi silahlı suikast düzenlenmiştir. Yalman saldırıdan yaralı olarak kurtulmuştur. Laiklik karşıtlarınca düzenlenen bu saldırı bütün kesimlerde tedirginlik yaratmış ve tepkiyle karşılanmıştır.

Kurucu komite olarak belirlenen 31 kuruluşun temsilcileri ve gazetecilerden oluşan topluluk Gazeteciler Cemiyetinde toplanarak bir değerlendirme yapmışlar ve girişilen teşebbüsü takdir etmişlerdir. Toplantıda ön hazırlık komisyonu oluşturulmuş. Komisyona, Ord. Prof. Dr. Ekrem Şerif Egeli, Ahmet Emin Yalman, Tüccar derneği reisi İzzet Akosman, Baro umumi katibi Av. Reşat Kaynar, Muallimler Birliğinden Orhan Tüte, Muallimler Cemiyetinden Hayrettin Dönmezer, Av. Burhan Apaydın, Türk Devrim Ocakları Başkanı Rıza Serhatoğlu, Türkiye Milli Gençlik Komitesi Başkanı Orhan Arıman, Türkiye Milli Talebe Federasyonu Temsilcisi İsmail Hakkı Zarakoğlu ve İşçi Sendikaları Temsilcisi Celal Beyaz seçilmişlerdi. Komiteye Ord. Prof. Dr. Ekrem Şerif Egeli Başkan seçilmiş hukuki bir teşkilat kurulması kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 22 Şubat 1953: 9). Birçok örgütü temsilen bir üst örgüt olarak kurulan Milli Tesanüd Birliği katılımcı örgütlerin statüsünde olamazdı. Fiili konumu "üst" idi. Bu sebeple yasal statüsünde bir üst konumda olması ve bağlı kuruluşlar adına onlara uygulama için görev vermesi gerekmektedir. Bu nedenle, konfederasyona dönüşmek kararı verilmiş ve çalışmalara başlanmıştır.

8.3. ÜNİVERSİTE VE GENÇLİK ÖRGÜTLERİNİN LAİKLİĞE YÖNELİK SALDIRILAR KARŞISINDA TEPKİLERİ

Üniversite Talebe Birlikleri ve cemiyetleri federasyonu 4.1.1951 günü Genel Başkan Oğuz Altan'ın Başkanlığında toplanarak, son zamanlarda, Atatürk inkılaplarına saldıran, din ve aşırı milliyetperverlik maskesi altında halk tabakalarını birbirine düşürmek gayesiyle yayın yapan bazı dergileri dava etmeye bu konuda hazırladığı raporun birer nüshasını başbakanlık ile milli eğitim bakanlığına göndermeye karar vermiştir (Cumhuriyet, 5 Ocak 1951: 4).

Türk Milli Talebe Federasyon, 11 Ocak 1951 Perşembe günü halkevi konferans salonunda bir toplantı yapmış ve bir bildirim yayınlamıştır. Toplantıdan önce, Hamdi Akseki'nin ruhu için fatiha okunması teklif edilmiş, İkinci Başkan Aydın Gençosmanoğlu teklife itiraz etmiştir, fakat saygı duruşunda bulunabileceğini belirtmiştir. Gençosmanoğlu'nun bu açıklaması gürültü ile karşılanmış, önceden toplantıyı sabote etmek isteyen laiklik karşıtları başkanlık masasına hücum etmişlerdir. Gençosmanoğlu, gerginlik içerisinde bazı arkadaşlarıyla salonu terk etmiş, salondakiler Başkanlığa Hukuk Fakültesi Talebe Birliğinden birini seçerek Fatiha okunmasını karar almışlar, bu kararın inkılap olduğunu söylemişler, basını tehdit etmiş ve ayağa kalkarak, Fatiha okumuşlardı. Diyanet İşleri Başkanına dair bir karikatürden dolayı "Ulus" gazetesini yuhalamışlar bir de basın açıklaması hazırlayarak yayınlamışlardır (Cumhuriyet, 13 Ocak 1951: 3; Zafer, 13 Ocak 1951: 4). Bu açıklama Milli Talebe Federasyonu, İstanbul Şubesi duyurusuna bir cevap mahiyetindeydi. Açıklamaya göre, "Memleketimizde dini bir irtica yok, bilakis asil Türk milletinin mukadderata karşı sarsılmaz bir bağlılığı vardır. Dini ve milli vahdeti parçalamak isteyen komünist Siyonist ve masonluğun İslamiyet'i irtica olarak kabul ettiği milletimiz tarafından da tamamıyla anlaşılmıştı." "Allah'ın Türk milletini her türlü tehlikeden masun kılması niyaz ediliyordur (Cumhuriyet, 13 Ocak 1951: 4).

Eski Diyanet İşleri Başkanı Hamsi Akseki'nin cenazesinde taşkınlıklar olmuş, Ankara zabıtası irtica kıpırdanışlarına karşı 12 Ocak 1951 günü 30-35 kişiyi sorguya çekmiştir. İrtica kıpırdanışlarına karşı Yüksek Tahsil Gençliğinin tepki ve mücadele azmi her tarafta memnunlukla karşılanmıştır. Samsun, Haydarpaşa, Kayseri, Afyonkarahisar, Bursa, Eskişehir ve Sivas liseleri talebeleri federasyona

mektup yazarak üniversiteli ağabeyleriyle beraber olduklarını, kendilerini desteklediklerini bildirmişlerdir (Cumhuriyet, 17 Ocak 1951: 5).

Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Öğrenci Derneği de bir açıklama yapmış, "TMTF'nin 13 Ocak 1951 tarihli beyannamesindeki fikirleri takdirle karşılarız. Milli birliğimizi bozmaya gayret eden komünizme ve irticaa karşı daima hazır uyanık ve sıkılmış bir yumruk olduğumuzu, Atatürk inkılaplarına karşı düşmanlığa tahammülümüz olmadığını bir kere daha ilan ederiz" demiştir (Cumhuriyet, 21 Ocak 1951: 4).

Ankara'da bir toplantı yapılmış toplantıya 1000'den fazla öğrenci katılmış, toplantıyı Ankara Yüksek Tahsil Talebe Birliği Başkan'ı Orhan Çaplı açmış, Mehmet Faruk Gürtuna ile başka bir öğrenci, olayı kınamışlar ve mücadele edilmesi gereğini belirtmişlerdir. Toplantıda, "Atatürk Derneği" Başkanı Prof. Nimetullah Öztürk de bir konuşma yapmıştır. Behçet Kemal Çağlar konuşmasında, "şimdiki Cumhurbaşkanımız Atatürk'ün izindedir. Onun mesai arkadaşıdır" demiştir (Cumhuriyet, 6 Mart 1951: 5). Gençler toplantıda şu andı içmişlerdi: "Atamızın bıraktığı inkılaplara onun kuvvetli ve kudretli rejimine daima sadık kalacağımıza, bu toprak ve istiklal için kanımızı ve canımızı seve seve vereceğimize söz veririz and içeriz". Gençlerden sonra söz alan Prof. Vasfi Raşit Seviğ, Atatürk devrimleri hakkında uzun bir konuşma yapmış. Atatürk'ün Anıtkabir yerine bir üniversitenin herhangi bir odasında edebi istirahatgahına tevdi edilmesinin daha doğru olacağını ileri sürmüştür. Gençler Başbakan Menderes'e de bir telgraf çekerek inkılapların korunmasını istemişlerdir (Cumhuriyet, 21 Mart 1951: 5). Menderes'in "İrtica yoktur" sözüne cevap veren Milli Talebe Federasyonu 2. Başkanı, "İrtica vardır demek için yeni bir 31 Mart vakasını mı bekleyeceğiz" diye soruyordu. İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği Başkanı da TMTF'nin takındığı "Atatürk inkılaplarının bekçiliği" durumunu, Menderes'in kabul etmediğini hatırlatıyor ve "Atatürk, inkılap ve cumhuriyeti Menderes hükümetine değil, Türk gençliğine emanet etmiştir" demektedir (Cumhuriyet, 21 Mart 1951:6).

SONUÇ

Cumhuriyet Döneminden önce din eğitiminin eğitim sistemi içerisinde gerekliliği ile ilgili çok farklı tartışmalar mevcuttur. Din politikaları içerisindeki din dersleri, Cumhuriyet öncesinde Tanzimat döneminde programlardaki ağırlığını kaybetmiş ve genel eğitimin içerisinde diğer dersler gibi müstakil bir ders haline gelmiştir. Ancak bu dersin programlarda yer almaması gerektiği gibi bir düşünce, daha önce ülkenin birliğini gerçekleştirme amacındaki Osmanlıcılık politikasının bir ürünü olarak sadece ortaöğretimde yani idadilerde düşünülmüş, ilköğretimde ise böyle bir uygulamaya gidilmemiştir. İlköğretimde bu eğitim, cemaatlerin kendilerine bırakılmıştır. Daha sonra bu politikanın yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında özellikle de Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte din derslerinin programlardaki konumu hakkındaki tartışmalar daha da artmıştır. Bu durumun en önemli nedenleri arasında laiklik ilkesi etrafında gelişen fikirler gösterilebilir. Laiklik ilkesi, Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze kadar geçen sürede din eğitimi tartışmalarında temel hareket noktalarından birini teşkil etmektedir. Cumhuriyet'in ilk döneminde benimsenen laikliğin Fransız laikliğinden esinlenmesi ve bunun sonucunda dini bir sistemden ayrılmanın getirdiği siyasi ve sosyal şartlar din eğitimine karşı olumsuz bir tavrın ortaya çıkmasının önemli nedenleri arasında gösterilebilir. İlk dönemlerde din derslerine karşı olan bu katı tutum, özellikle 1949 yılından sonra yumuşamaya başlamıştır.

1949 yılında yapılan dini eğitimdeki yumuşamalarda tek partili dönemden çok partili döneme geçiş için yapılacak olan 1950 seçimleri etkili olmuştur. Tek parti döneminde iktidarlığı elinde bulunduran CHP'nin din politikaları kayda değer tutulmuştur. İlk olarak kendi içerisinde toplumda geniş bir taban oluşturmuştur. Daha sonra hilafetin kaldırılması meselesini çözüme kavuşturmuştur. Özellikle 1924 yılında yapılan Tevhid-i Tedrisat kanunu dini eğitimin çağdaş ve laik ölçülerde devlet eliyle yapılmasını öngörmüştür. Tek parti döneminde dini eğitim için yapılan inkılaplar çoktur. Özellikle din eğitiminde laik olunmak için iktidarın ortaya koyduğu engeller de vardır. Örneğin; ezanın Türkçe okunmasının uygun bulunarak Arapça'dan Türkçe'ye çevrilmesi CHP'nin yaptığı inkılaptır. Fakat halk bunu kabul etmeyerek Arapça okumaya devam etmiştir. Hükümette Arapça okuyanlara belirli

cezalar uygulamıştır. Bu dönemde İslamcı akımlara sıkı takip yaşanmıştır. Örgütlenme yolları kapatılmış ve yasalar tavizsiz şekilde uygulanmıştır.

1950 yerel seçimlerinden sonra iktidara DP gelmiştir. Demokrat Parti; Türk siyasi hayatında tek partili yaşama son vermiş bir parti olarak kimilerine göre: Atatürk'ün inkılaplarını hedef almış bir parti, kimilerine göre de yaşam mücadelesi sadece demokratik hayat için gösterdiği fedakarlıktan dolayı tarihi değere layık olan bir parti olmuştur. Zira Türk tarihinde her zaman büyük bir ilişki içerisinde olan din ve siyaset Demokrat Parti döneminde de revaç haline gelmiştir. Zaten bu dönemden önce de özellikle Osmanlı imparatorluğunun son zamanlarında başlayan batıya dönük reform hareketleri vardır. Ancak bunların pratiğe taşınması kafalarda düşünüldüğü gibi gerçekleşememiştir. Yıkılmayla baş başa kalan imparatorluğun ardından batının normlarıyla bütünleşmiş askeri kadronun milli mücadele zaferinden sonra dünya görüşleri doğrultusunda bir devinime gitmişlerdir. Bu devinim yüzyıllarca varlığını sürdüren ve artık işlevselliğini yitiren kurumların ortadan kaldırılmasıyla başlamıştır. Yeni ideolojinin ilkelerinin oturtulmasında halkta benimsenme sorunu ortaya çıkmış ancak alınan sert ve ödün vermez tedbirlerle bu durum kabul ettirilmiştir. Devrimlerin kurumsallaştırılması ve yerleşmesinde ise güçlü bir muhalefet anlayışının olmamasıyla tek parti yönetimin etkisi olmuştur. Zira örgütlü muhalefet iki defa denenmiş ancak imtiyazlı parti (CHP) anlayışı bu duruma ket vurarak kendi düşüncesine yönelik hareket sahasını genişletmiştir. Nitekim yapılan inkılaplar CHP'nin ilkelerinin Anayasaya girmesiyle hukuki olarak da perçinleşmiştir. Böylece dinsel temaların toplumdaki etkilerinin kırılması amaçlanarak din etkinliği azami dereceye indirgenmiştir.

Ancak Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra dünyada gelişen sürecin etkisiyle İsmet İnönü, inkılapların yorumlanmasında daha ılımlı davranma gerekliliğine inanmıştır. İsmet İnönü döneminin en önemli vakası olan II. Dünya Savaşının sonlarına doğru dünyanın iki kutba ayrılması olmuştur. Milli Şef ülkenin kazanan demokrasi cephesinin yanında yer almasının menfaatler doğrultusunda olacağı kanısına varmıştır. Bunun içinde 1945 yılında artık tek partinin yeterli olmayacağı ve bir muhalefet partisinin olması gerektiğine işaret eden beyanatlar vermiştir. Bu işaretler doğrultusunda zaten parti içerisinde hazır olan muhalefet kitlesinin temsilcileri harekete geçerek 1946 başlarında Demokrat Partiyi

kurmuşlardır. Ancak DP'nin kurulmasıyla beraber kendisine yöneltilen muvazaa iddiaları başlamış ve bu durum 1950 seçimlerinde iktidar olana dek sürmüştür. Çok partili hayata geçişle beraber bir yıl öne alınarak yapılan 1946 genel seçimlerinde DP meclise muhalefet partisi olarak girdi. Ancak bu seçimlerin dikkat çekici yönü açık oy ve gizli tasnif usulünün getirilmesine rağmen uygulanan baskılarla hileye gidilmesi bu seçimlerin kavgalı, sopalı seçimler olarak anılması olmuştur.

Çok partililiğin gelmesiyle halkın manevi ihtiyaçlarının tatmin edilemediği görüşü CHP'ye hakim olmaya başlamıştır. Zira partinin 1947 yılında yapılan 7'nci kurultayı bu yöndeki istemlerin had safhaya vurmasına neden olmuştur. Partinin milletvekilleri ve delegeleri vicdan hürriyeti, din ve dini eğitim hakkında o güne kadar hiç olmamış bir şekilde seslerini çıkartmışlardır. Manevi ihtiyaçlara yönelik bu istekler parti içerisinde laiklik anlayışının yeniden gözden geçirilmesine neden olmuştur. Nitekim kurultaydan sonra bu görüşler doğrultusunda CHP dini eğitimi sağlayan ancak daha önce kapatılan kurumlara benzer olarak yenilerini açmıştır. (İmam Hatip Kursları, İlahiyat Fakültesi, İlk Okullara seçmeli din derslerinin konulması vb.)

Demokrat Parti ise kuruluşunun ardından yaptığı ilk kongreden sonra (1947) fikir ayrılıkları içine düşmüştür. Zira muhalefetin içindeki muhaliflere göre CHP'ye karşı izlenen siyaset yumuşak olmaktadır. Demokrat Parti ise kuruluşundan itibaren CHP'nin özellikle dinsel alanda izlediği politikalara destek vermekten kaçınmamıştır. Hatta kendi programı da CHP'nden pek farklı değildir. Programın bu özelliği ve genel seçimlere doğru iktidarın politikalarına destek verilmesi özellikle muhafazakar basın tarafından eleştirilere neden olmuştur. Nitekim seçimlere doğru da bu basın organları DP'nin muvazaa partisi olduğu iddialarına neden olmakta ve kendisine güvensizlik duyulmasına neden olmaktaydı. Ancak 14 Mayıs 1950 seçimlerinde büyük bir farkla iktidara gelen DP şüpheleri boşa çıkarırcasına Adnan Menderes başkanlığında kurulan ilk hükümetiyle halkı manevi gıdayla doyurmak için henüz ayı dolmadan Arapça Ezan yasağını kaldırarak işe başlamıştır. Devamla radyoda kuran okunması, ilkokullara din derslerinin konulması, imam hatip okullarının tekrardan açılması, kuran kurslarının ve din derneklerinin sayılarının artması gibi devinimler halkın beklediği ve takdir ettikleri arasındaydı. Nitekim bu durum Diyanet İşleri Bütçesinin mecliste görüşüldüğü dönemlerde de teyit edilmekle

beraber eksikler de dile getirilmekteydi. DP'nin 347 programında olmamasına rağmen dini parti konumuna getirilmesini sağlayan bu adımlar rejimin koruyuculuğunu üstlenenler tarafından tenkit edilmesine rağmen muhafazakarlar bu durumda iktidarın etrafında kümelenmeyi tercih etmişlerdir.

Ancak iktidarın bu lütufkarlığı bazı kesimlerce suiistimal edilmesiyle Atatürk'ün hatıratlarına saldırılar gerçekleşmiştir. Bunu önlemek amacıyla iktidar CHP'nin teşebbüs edemediği Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkarmıştır. DP'nin iktidarının ilk iki yılında giderilen manevi susuzluk ülkede siyasi ve toplumsal bir boşluğun doğmasına neden olmuştur. Nitekim iktidarın iyi niyeti çok partili hayata geçiş aşamasında mücadele verenlerden Ahmet Emin Yalman'ın, Malatya'da muhafazakar kimliği taşıyanların saldırısına uğramasıyla tahribe uğramıştır. Bu olaydan sonra Adnan Menderes, kendisini destekleyen halk yığınlarını ve İslamcıları bir kenara bırakarak CHP'nin ve ideolojisinin temsilcileriyle münasebetlere girerek yeni arayışlar içinde olmuştur. Ancak bu da kısa sürecek az önce mesafe bıraktıklarıyla ileride daha da sıkı bir bağ kuracaktır.

İlk iktidar döneminde tavizkar davranılmasıyla daha önce arka planda kalan İslamcılar siyasi arenada belirleyici rol oynamaya başlamışlardır. Nitekim 1950 seçimlerinde tam anlamıyla etken olmayan din 1954 seçimlerinde belirleyici unsur olmuş öyle ki yapılan değerlendirmelerde 1954 seçimlerine kadar dinin siyasetteki rolünün ne olduğunun farkında olunmadığı ifade edilmekteydi.

Son olarak; Cumhuriyet öncesi ve sonrası yapılan bütün inkılaplar siyaset ile bağlantılıdır. İktidarların dini politikaları ve siyasi emelleri net çizgilerle birbirinden ayrılmamıştır. Ara sıra politikalarında yumuşamalar değişiklikler söz konusu olsa da dini eğitime bakış zihniyeti aynı kalmıştır. Toplum da yapılan inkılaplara sessiz kalmamış, gerektiğinde tepkiler vermiştir. Bugün de aynı şekilde dini eğitim politikaları için hatta muasır medeniyet seviyesine ulaşmak için inkılaplar yapılsa toplum sessiz kalmayıp, düşüncelerine yakın olanları kabul edip daha uzak ve zıt olan inkılaplara tepkiler verebilir. Çünkü toplumlarda dini değerler değişmediği için var olan dine karşıt inkılaplar, karşıt düşünceler tepkiler almaktadır.

KAYNAKÇA

BASILI ESERLER (KİTAPLAR)

Ağaoğlu, A. (1994). *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Ahmad, F. (1995). *İttihatçılıktan Kemalizm'e*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ahmad, F. (2012). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Y. Alogan çev.). B.10, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akandere, O. (1998). *Milli Şef Dönemi*, İstanbul: İz Yayıncılık.

Akandere, O. (2003). *Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak 'Dörtlü Takrir'in' Amacı ve Mahiyeti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.9, s.5-29.

Akşin, S. (1983). "*Cumhuriyet Halk Partisi'nin Siyasal, Toplumsal ve İdeolojik Kökenleri"*. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.8, s. 2037.

Akşit, B. (1993). *Türkiye'de İslami Eğitim: Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Medrese Reformu ve Cumhuriyet'te İmam-hatip Okulları*, İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Aktay, Y. (2000). *Cumhuriyet Döneminde Din Politikaları ve Din İstismarı*, İslamiyet, C.3, S.3, s.29-36.

Akyüz, Y. (1997). *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan Günümüze 1985'e*, İstanbul: Kültür Üniversitesi Yayınları.

Altaş, N. (2002). *"Türkiye'de Örgün Öğretimde Dinin Yeri (1924-1980 Arası Din Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme)*", Marife, S.1, s. 219-229.

Altaş, N. (2012). *Din Eğitimi*, İstanbul: Gündüz Eğitim ve Yayınları.

Arı, A. (2002). *Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim*, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.22, S.7, s.18-189.

Arsel, İ. (1993). *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına,*İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Arvas, İ. (1964). *Tarihi Hakikatler*,Ankara: Yargıçoglu Matbaası.

Aşıkoğlu, N. Y. (1994). *Din Eğitimi Bilimi'nin Türkiye'de Bağımsız Bir Disiplin Olarak Doğuşu ve Gelişimi*, Diyanet İlmi Dergisi, C.30, S.3, s. 85-92.

Avcı, N. (2000). *Türkiye'de Modernleşme Açısından Din-Kültür-Siyaset (1839-1960)*, İstanbul: Pınar Yayınları.

Ayhan, H. (1999). *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimine Genel Bir Bakış*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Özel Sayı (Cumhuriyet'in 75. Yılına Armağan), s. 237-254.

Ayhan, H. (1999). *Türkiye'de Din Eğitimi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Vakfı Yayınları.

Ayhan, H. (1999). *Din Eğitimi (1920-1998)*, İstanbul: İFAV.

Aydın, M. A. (1985). *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: İFAV.

Aydın, M. Ş. (2005). *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni*, 2. Baskı, İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları.

Aydın, M. Z. (2007). *Okulda Din Dersi Tartışmaları (Türkiye'de Din Dersinin Tarihi, Teorik Yapısı, Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması)*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.XII/II, s. 5-71.

Banguoğlu, T. (1984). *Kendimize Geleceğiz*, İstanbul: Derya Dağıtım.

Başar, E., (1992). *Demokrat Parti Dönemi Eğitim Hareketleri,* Eğitim Üç Aylık İlmi Dergi, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 88-123.

Başgöz, İ. ve Wilson, H. (1968). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk,* Ankara: Dost Yayınları.

Başgöz, İ. (1999). *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, 2. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Berkes, N. (1978).*Türkiye'de Çağdaşlaşma*,İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.

Bilgin, B. (1980). *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Ankara: Emel Matbaası.

Bingöl, V. (1970). *Atatürk'ün Milli Eğitimimizle İlgili Düşünce ve Buyrukları*, Ankara: TDK.

Bora, T. (1996). *İnşa Döneminde Türk Milli Kimliği*, Toplum ve Bilim Dergisi, s.168-192.

Bora, T. (1999). *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık*, İstanbul: Birikim Yayınları.

Bozkurt, B. (2010). *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte CHP ve Eğitim Sistemindeki Gelişmeler(1946-1950)*, ÇTTAD, IX/20-21, s.213-231.

Bozkurt, G. (1996). *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci*,Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Cebeci, S. (1999). *Cumhuriyet Döneminde Yüksek Din Öğretimi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Özel Sayı (Cumhuriyet'in 75. Yıldönümüne Armağan).

Ceylan, H. H. **(**1990a). *Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri I*, İstanbul:Risale.

Ceylan, H. H. (1990b). *Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri II*, İstanbul:Risale.

Cündioglu, D.(1998). *Türkçe Kuran ve Cumhuriyet İdeolojisi*, İstanbul: Kitabevi.

Cündioglu, D. (1999). *Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet I*, Kitabevi.

Çağlayan, A. (2008). *Asr-ı Saadetten Günümüze Ezan*, İstanbul: Kayıhan Yayınları.

Çandar, T. (1999). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950*, Ankara: İmge Yayınları.

Çeçen, A. (1998). *Atatürk ve Cumhuriyet*, Ankara: İmge Kitabevi.

Daglı, N. ve Aktürk, B. (1988), *Hükümetler ve Programları 1920-1960*, Ankara: TBMM Basımevi.

Dağ, M. (2010). *İslam Eğitim Tarihi*, Ankara: MEB Yayınevi.

Daver, B. (1955). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Laiklik*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Davison, A. (2006). *Türkiye'de Sekülarizm ve Modernlik*, (T. Birkan çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Demirel, Ö. ve Kaya, Z. (2012). *Eğitim Bilimine Giriş*, 7. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayınevi.

Dinçer, N. (1974). *1913'ten Bugüne İmam-Hatip Okulları Meselesi*, İstanbul: Yağmur Yayınları.

Doğan, R. (1999). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitimi-Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar*, Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi Öğretimi İlmi Toplantısı, İzmir 4-6 Aralık 1998, Yayına Hazırlayanlar: Fahri Unan-Yücel Hacaloğlu, Ankara: Türk Yurdu Yayınları, s. 227-288.

Duman, D. (1996). *Çok Partili Dönemde Türkiye'de İslamcılık*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılâpları Tarih Enstitüsü.

Dursun, D. (1995). *Laiklik-Değişim ve Siyaset*,İstanbul: İnsan Yayınları.

Dursunoğlu, H. (2003*). Cumhuriyet Döneminde İlköğretime Öğretmen Yetiştirmenin Tarihi Gelişim*i, Milli Eğitim Dergisi, S.160, s. 64-74.

Edip, E. *Kara Kitap*, 3. Baskı, tarihsiz baskı yeri yok.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivleri (EGMA, Ankara*), D(osya). 13217-11, K(ardeks). 1964; D.13217-17, K.3111; D.13217-118, K.24949; D.11215-1, K56857.*

Ergün, M. (1982). *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Eroğlu, H. (1987). *Modern Eğitim İlkesi Olarak Eğitim Birliği ve Yanlış Uygulamalar*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. IV, S.10, s.289.

Eroğlu, H. (1990). *Türk İnkılap Tarihi,* Ankara.

Erogul, C. (1990*), Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*,Ankara: İmge Kitabevi.

Ertan, V. ve Küçük, H. (1976). *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi, Din Müesseseleri ve Din Alimleri*, İstanbul: TÜRDAV.

Ertem, R. (1991). *Elifbe'den Alfabe'ye: Türkiye'de Harf ve Yazı Meselesi*, İstanbul: Dergah Yayınları.

Feroze, M. R. (2000). *Laiklikte Aşırılık Ve Ilımlılık, Türkiye'de Politik Değişim veModernleşme*,İstanbul: Alfa.

Fıglalı, E. R. (1997). *Din ve Devlet İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. XIII, S.38.

Giorgetti, F. M. ve Batır B. (2008). *İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Eğitim Politikaları*, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, S.13-14, s. 27-55.

Goloğlu, M. (1974). *Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938),* Ankara: Goloğlu Yayınları.

Gürtaş, A. (1982). *Atatürk ve Din Eğitimi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Heid, U. (2001). *Türkiye'de Dil Devrimi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.

İnönü, İ. (2006). *Hatıralar*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Jaschke, G. (1972). *Yeni Türkiye'de İslamlık*, (H. Örs çev.), Ankara: Bilgi Yayınları.

Kabacalı, A. (1987). *Milli Şef Döneminin Örtülü Sansürü*, Tarih ve Toplum, S.38.

Kaçmazoğlu, B. (1988). *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, İstanbul: Birey Yayıncılık.

Kadıoğlu, A. (1996). *Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları*, Türkiye Günlüğü, S.75, s.142.

Kaplan, İ. (1999). *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kara, İ. **(**1985). *Cumhuriyet Türkiye'sinde Dini Yayıncılığın Gelişimi Üzerine Birkaç Not*, İstanbul: Birikim Yayıncılık.

Kara, İ. (2003). *Cumhuriyet Dönemi Dini Yayıncılığın Arka Planı ve Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, Türkiye I. Dini Yayınlar Kongresi Tebliğler-Müzakereler, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s.23-29.

Kara, İ. (2008), *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam*, İstanbul: Dergah Yayınları.

Karatepe, S. **(**1999). *Osmanlı'da Din-Devlet İlişkisi, Osmanlı'da Din-Devlet İlişkileri,*(Der. V. Akyüz). İstanbul: Ay Işığı Kitapları.

Karatepe, Ş. (2011). *Tek Parti Dönemi*, 4.Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık.

Karpat, K. H. (2005). *İslam'ın Siyasallaşması*, (İ. Yalçın çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Karpat, K. (1996). Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul: Afa Yayınları.

Karpat, K. (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Kayadibi, F. (2001). *Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yaygın Din Eğitiminde Yeri ve Fonksiyonu*, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, S.8, s. 37-54.

Keyder, Ç. (1990). *Türkiye'de Devlet Ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Koçak, C. (2011). *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Kongar, E. (1972). *Toplumsal Değişme*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Korukçu, A. (2001). *Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Din Eğitimi*, Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koştaş, M. (1989). *Ankara Üniversitesi İlahiyat. Fakültesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.31, S.1, s. 1-27.

Köker, L. (1993). *Modernlesme, Kemalizm ve Demokrasi*,İstanbul:İletişim Yayınları.

Köktaş, M. E. (1997). *Din Ve Siyaset*, Ankara:Vadi Yayınları.

Kunter, H. B. (1942). *"Milli Gençliğe Öğütler*". Ülkü Dergisi, S.17, s.13

Lewıs, B. (1991), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (M. Kıratlı çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Lewıs, B. (2004). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (M. KIRATLI çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Mardin, Ş. (1990). *Türkiye'de Kimlik Meselesi ve İslam*, 8. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları.

Mardin, Ş. (1991). *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1992). *Din ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2000), *Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez-Çevre İlişkileri*, Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme, (E. Kalaycıoğlu ve A.Y. Sarıbay der.), İstanbul: Alfa Basın Yayın.

Mardin, Ş. (2005), *Türkiye'de Din ve Siyaset*, (M. Türköne ve T. Önder der.). İletişim Yay. 11. Baskı, İstanbul 2005.

MEB. (1970). *Grafiklerle Din Eğitimi Okulları (1951–1970)*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Meriç, C. (1994). *Bu Ülke*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mert, N. (1994). *Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış*, İstanbul: Bağlam Yayınevi.

Mumcu, A. (1996). *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Okutan, Ö. (1983). *Din Eğitimi, Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Otacı, C. (2004). *Hukukun Laikleşme Serüveni*, İstanbul: Birey Yayıncılık.

Öcal, M. (1994). *İmam Hatip Liseleri ve İlköğretim Okulları*, İstanbul: Ensar Yayınları.

Öcal, M. (2011). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları.

Öymen, H. R. (1965). *Türkiye'nin Ana Eğitim Problemleri* 1, Ankara: DTCF Yayınları.

Özçelik, M. H. (2011). 1*938-1960 Yılları Arasında Atatürk Devrimlerine Karşı Faaliyetler*, Aydın Üniversitesi Dergisi-Sosyal Bilimler, C.1, S.9, s. 93-114.

Özçelik, P. K. (2010). *Demokrat Partinin Demokrasi Söylemi*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,C.65,S.3, s.163-187.

Özdalga, E. (2006). *İslamcılığın Türkiye Seyri –Sosyolojik Bir Perspektif-*, (G. Türkoğlu çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Özek, Ç. (1968), *100 Soruda Türkiye'de Gerici Akımlar*İstanbul: Gerçek Yayınları.

Özön, M. N. (1971). *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, Ankara: Bilgi Yayınları.

Öztemiz, M. (1997). *Cumhuriyet Döneminde Devletin Din Politikaları*, İstanbul: Pencere Yayınları.

Öztürk, İ. **(**1998). *Harf Devrimi ve Sonuçları,*Ankara: Kültür Bakanlığı.

Öztürk, V. (1999). *Çok Partili Dönemde Din Eğitimi Öğretimi*, Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi Öğretimi İlmi Toplantısı, İzmir 4-6 Aralık 1998, Yayına Hazırlayanlar: Fahri

Öztürk, Y. N. (2008). *Allah İle Aldatmak*, İstanbul: Yeni Boyut Basımevi.

Parmaksızoglu, İ. (1966) *Türkiye'de Din Eğitimi*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Rustow, D.A. (1995). *Türkiye'de İslam ve Politika: 1920-1955,*Türkiye'de İslam Ve Laiklik (Derleme), İstanbul: İnsan Yayınları.

Sakaoğlu, N. (1991). *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Sarpkaya, R. (2002). *Atatürk'ün Eğitim Politikasının Kaynakları ve Temel İlkeleri*, Eğitim ve Bilim, C.27, S.126, s.128-129.

Sencer, M. (1999). *Dinin Türk Toplumuna Etkileri,* 3. Baskı, İstanbul.

Sezer, A. (1999). *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar,* Ankara: TTK Yayınları.

Sitembölükbaşı, Ş. (1995). *Türkiye'de İslam'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960),* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Subaşı, N. (2005). *Ara Dönem Din Politikaları*, İstanbul: Küre Yayınları.

Sungu, İ. (1938). *Tevhid-i Tedrisat, Belleten,* C.II, S.7-8, s.421-422.

Şahin, M. C. (2012). *Demokrat Parti Türkiye'sinde Din-Devlet ve Eğitim İlişkileri,* Toplum Bilimleri Dergisi, C.6,S.12, s.31-54.

Şanver, M. (1996). *TBMM Tutanaklarına Göre Türkiye'de Din Eğitimi (1946-1957),* Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.1, s. 333-347.

Şener, T. (2006). *Demokrat Parti Dönemi Din Politikaları(1946-1954),*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı.

Şentürk, H. (2011). *Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset: İslamcılık*, 2. Baskı, İstanbul: Bayrak Yayıncılık.

Şimşek, E. (2013). *Çok Partili Dönemde Yeniden Din Eğitimi ve Öğretimine Dönüş Süreci (1946-1960),* Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.49, s.391-414.

Şişman, İ. (1968). *Türkiye Cumhuriyet'inde Eğitim ve Atatürk,* Ankara: Dost Yayınevi.

Tarhanlı, İ. (1993). *Müslüman Toplum "Laik" Devlet, Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı,* İstanbul: Alfa Yayınları.

Tavukçuoğlu, M. (1996). *Cumhuriyet Döneminde Din Derslerinin İlkokul Programlarındaki Yeri,* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, S.6, s. 147-167.

Tekeli, İ. **(**1985). *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi,*Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.3.

Timur, T. (2003). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Toker, M. (1990). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944-19509),*İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Tunaya, T. Z.(1958). *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859–1952),*İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.

Tunaya, T. Z.(1962). *İslamcılık Cereyanı,* İstanbul:Baha Matbaası.

Tunaya, T. Z. (1995). *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1965),*İstanbul: Arba Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1991), *İslamcılık Akımı,*İstanbul: Simavi Yayınları.

Tunçay, M. (1978*). Türkiye Cumhuriyeti'nde Siyasal Düşünce Akımları*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Tunçay, M. (1983), *Din Devlet İlişkileri ve Laiklik*, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi İstanbul: İletişim Yayınları, C.3, s.570-578.

Tunçay, M. (1983). "*Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)*". Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.8, s. 2019.

Tunçay, M. (2005). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması,* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Turan, S. (2003). *Lozan Antlaşması Maddesi*, TDV İslam Ansiklopedisi, C.27.

Turan, S. (2006). *Mustafa Kemal Atatürk Maddesi*, TDV İslam Ansiklopedisi, C.31.

Türköne, M. (2006). *Türk Modernlesmesi*, Ankara:Lotus Yayınevi.

Ulug, N. H. (1975). *Halifeliğin Sonu*, Ankara: Türkiye İş Bankası.

Ünsür, A. (1995). *Kuruluşundan Günümüze İmam Hatip Liseleri,* İstanbul: İnsan Yayınları.

Üzmez, H. (1996). *Malatya Suikastı*, İstanbul.

Vergin, N. (1994). *Din ve Devlet İlişkileri: Düşüncenin Bitmeyen Senfonisi*, Türkiye Günlüğü, S.29, Ankara: Cedit Yayınları.

Yeşil, A. (1988). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Yıldız, İ. (2009). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi: Zorunlu mu Kalmalı, Yoksa Seçmeli mi Olmalı?,* Türk Bilim Araştırma Vakfı Bilim Dergisi, C.2, S.2, s. 243-256.

Yurdaydın, H. G. (1971). *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Yücel, H. A. (1994). *Türkiye'de Ortaöğretim*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Zürcher, E.J. (1998). *Modern Türkiye'nin Tarihi*, (Y. Gönen çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

GAZETE VE DERGİLER

Hakikat Dergisi 2002

Düstur 1950

Sebiliürreşad 1948-1949-1950-1956

Selamet Dergisi 1947-1948

Tebliğler Dergisi 1949-1950-1956

Tutanak Dergisi 1948-1950

Akşam Postası

1950 Haziran

Büyük Doğu Gazetesi

1952 Mayıs-Temmuz-Ağustos

1954 Ekim

Cumhuriyet Gazetesi

1947 Temmuz

1948 Şubat

1950 Haziran-Eylül

1951 Ocak-Şubat-Mart-Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos-Kasım-Aralık

1952 Şubat-Mart-Haziran-Kasım-Aralık

1953 Ocak-Şubat-Mart-Nisan-Temmuz-Eylül

1955 Şubat-Mayıs

1958 Ocak

Kudret Gazetesi

1952 Temmuz

Milliyet Gazetesi

1950 Haziran

Resmi Gazete

1956 Şubat

Ulus Gazetesi

1947 Ocak-Şubat-Ekim

1948 Şubat-Eylül

1949 Şubat-Aralık

1950 Şubat-Nisan-Mayıs-Haziran

1956 Ocak-Eylül

1957 Ocak

Vatan Gazetesi

1947 Ocak-Şubat-Nisan-Ekim

1949 Aralık-Şubat

1950 Ocak-Nisan-Mayıs-Haziran

1956 Ocak-Eylül-Ekim

Yeni Sabah Gazetesi

1949 Şubat

1950 Haziran

1956 Ocak

Zafer Gazetesi

1950 Mayıs-Haziran-Temmuz-Ekim

1951 Ocak-Mart-Temmuz-Eylül-Aralık

1952 Mart-Temmuz-Kasım-Aralık

1953 Şubat-Temmuz

1956 Ocak

1959 Kasım